

ΗΘΙΚΗ

1819 1/2

ὑπό

Κ. ΠΑΠΑΔΟΥΚΑ.

ΕΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΙ,

Ἐκ τοῦ Τυπογραφείου Κ. ΠΑΡΘΩΝΙΔΟΥ.

4873.

Πάν αντίτυπον μὴ φέρον τὴν ὑπογραφήν μου θεω-
ρεῖται κλοπιμαῖον.

R. Παπαδόπουλος

Σὺ, ὦ φιλομαθὴς νεολαία, ἡ ὀργῶσα εἰς τὴν πρόο-
δον, ἀποκαθίστασαι ἐκ τούτου ἀξία τῆς εὐγενοῦς κατα-
γωγῆς σου ὡς προπαρασκευάζουσα οὕτω τὴν βᾶσιν τοῦ
μέλλοντος ἐθνικοῦ ἡμῶν μεγαλείου.

Πρὸς Σὲ λοιπὸν, ὦ φιλτάτη, ἀφιερῶ τὸ πόνημά μου
τοῦτο, ὅπερ ἐν τῇ προβεβηκυῖα ταύτῃ ἡλικίᾳ συνέ-
γραψα, ὀρμώμενος ἐκ τοῦ ζήλου, ἵνα καὶ ἐγὼ πρὸς τοῖς
ἄλλοις συνεισφέρω, κατὰ τὸ ἐνὸν, εἰς τὴν στερέωσιν
τοῦ ἐθνικοῦ ἡμῶν οἰκοδομήματος, ἣτις ἐστὶ κυρίως ἡ
ἠθικοποίησις· διότι ἀνεῖ αὐτῆς δὲν δύναται νὰ ὑπάρξῃ
ἀληθὴς καὶ σταθερὰ εὐδαιμονία, ὡς τοῦτο ἀποδέδεικται
ἐκ τε πολλῶν ἄλλων καὶ ἐξ αὐτῆς μάλιστα τῆς ἐθνικῆς
ἡμῶν ἱστορίας.

Κ. ΠΑΠΑΔΟΥΚΑΣ.

« Οὔτε φύσει, οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίνονται αἱ ἀρεταί· ἀλλὰ πεφυ-
» κότε μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειοποιουμένας δὲ διὰ τοῦ ἔθους,
» οὐ μικρὸν διαφέρει τὸ οὕτως ἢ ἄλλως εὐθὺς ἐκ νέων ἐθίζεσθαι,
» ἀλλὰ πάμπλου, μᾶλλον δὲ τὸ πᾶν ».

(Ἀριστοτ. ἠθικ. βιβλ. Α΄.)

« Ἀρετὴ μὲν ὡς ἔοικεν ὑγείᾳ τέ τις ἂν εἴη καὶ κάλλος καὶ εὐεξία
» ψυχῆς· κακία δὲ νόσος καὶ αἰσχρὸς καὶ ἀσθένεια ».

(Πλάτ. πολ. διάλ. δ΄.)

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΣ.

Ἀναλαμβάνω καὶ πάλιν τὸ περὶ τοῦ ἀνθρώπου θέμα· διότι τοῦτο εἶναι τὸ κυριώτερον καὶ τὸ μᾶλλον ἐνδιαφέρον ἀντικείμενον, ὅπερ ἀπαιτεῖ σπουδαίαν κατ' ἐπανάληψιν διανοητικὴν ἀσχολίαν πρὸς τὴν λεπτομερῆ ἐξέτασιν αὐτοῦ ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις, καὶ μάλιστα διότι τὸ θέμα τοῦτο εἶναι ἀνεξάντλητον· ὥστε πρὸς ὅποιον δῆποτε ἄλλο ἀντικείμενον ἐπιστήσῃ τις τὴν προσοχὴν καὶ τὰς ἐρεῦνας του θέλει εὔρει ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐν αὐτῷ ἀφορμὴν νὰ ἀναφέρῃ τι καὶ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παρόντος πρόκειται περὶ τῶν κυριωτέρων.

Ἄφου λοιπὸν προηγουμένως ἔγραψα ἐν τῇ ἐμπειρικῇ ψυχολογίᾳ τὰ δέοντα περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς, καὶ ἐν γένει περὶ τῆς πνευματικῆς τοῦ ἀνθρώπου καταστάσεως, ἔδει ἀναγκαίως ἤδη νὰ γράψω καὶ τὰ περὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ μορφώσεως, ἀνευ τῆς ὁποίας ὁ λογικὸς ἄνθρωπος μένει ἀτελής· διότι ἡ ἔλλειψις τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ μορφώσεως, ὡς καθιστῶσα αὐτὸν εὐκόλως ἐπιρρεπῆ εἰς τὰς παρεκτροπὰς, ἀποβλίνει ἀντίρρασις εἰς τὴν αὐτοῦ λογικότητα, καὶ κατὰ συνέπειαν αἰτία πολλῶν κακῶν ἀποτελεσμάτων ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ.

Καὶ ἄλλοι τινὲς ἐκ τῶν νεωτέρων ἔγραψαν ἄλλοτε διαφοροτρόπως καὶ ἐπὶ τὸ πρακτικώτερον ἠθικὰς πραγματείας, ὅπως ἕκαστος ἔκρινεν ἀρμόδιον ὡς πρὸς τὴν τάξιν τῶν ἀναγνώστῶν ὑπὲρ ὧν ἔγραψεν· ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἤρκει εἰς τὸ νὰ μὲ ἀποτρέψῃ τοῦ νὰ γράψω καὶ ἐγὼ, κατὰ τὸ ἐνόν, καὶ κατὰ τρόπον ὁποῖον ἔκρινα ἀρμόδιον πρὸς τὴν ἀνωτέραν τάξιν τῶν μαθητευόντων ἐν τοῖς γυμνασίοις.

Ὅλοι δὲ αὗται αἱ πραγματεῖαι ἀποβλέπουσι βεβαίως πρὸς τὸν αὐτὸν ἠθικὸν σκοπὸν· ἤτοι, τὴν τοῦ ἀνθρώπου ἠθικὴν μόρφωσιν, καὶ ἀναγκαιοῦσι μάλιστα εἰς τὸ ἤδη ἀναγεννώμενον ἔθνος ἡμῶν, τοῦ ὁποίου ἡ πρόοδος καὶ εὐδαιμονία ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς αὐτοῦ ἠθικοποιήσεως.

Δὲν φρονῶ ὅτι τὸ ἔργον μου εἶναι τὸ μᾶλλον πλησιάζον εἰς τὴν ἐντέλειαν, ἀλλ' ὅτι ἐν τοσοῦτῳ δύναται, ὡς καὶ ἡ ἐμπειρικὴ ψυχολογία μου, ἵνα χρησιμεύσῃ κατὰ τοῦτο εἰς τὴν σπουδάζουσαν νεολαίαν, διὰ δὲ τὸ εὐληπτον αὐτοῦ, καὶ εἰς ἄλλης τάξεως φιλιαναγνώστας, μέχρις οὗ ἄλλοι σοφώτεροι ἐμοῦ στρέψωσι τὸν κάλαμον καὶ πρὸς τὰ τοιαῦτα ἔργα καὶ γράψωσι τὰ τελειότερα· διότι εἰς εἶναι καὶ θέον νὰ ᾔηται ἐν πᾶσιν ἡμῖν ὁ κύριος σκοπὸς ἐνεργείας· ἡ τοῦ ἔθνους ὕλικὴ καὶ ἠθικὴ πρόοδος.

Τὸ προκείμενον πόνημά μου περιλαμβάνει φιλοσοφικὴν ἠθικὴν διηρημένην εἰς δύο μέρη: ἤτοι εἰς καθαρὰν καὶ ἐφηρμοσμένην.

Ὁ συγγραφεὺς

SISMANOGLIO
MEGARO

ΠΕΡΙ ΗΘΙΚΗΣ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 1. Ἡ ἠθικὴ εἶναι φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη ἀντικείμενον ἔχουσα τὴν πρακτικὴν τοῦ ἀνθρώπου ζωὴν.

Ὁ ἀνθρώπος φύσει ὢν ἐλεύθερος πράττει καὶ διὰ τῆς ἐνεργείας του ἔρχεται εἰς σχέσεις πρὸς τὰ ἔκτος ἑαυτοῦ, πᾶσα δὲ πράξις αὐτοῦ ἀποδεικνύει ὅτι προηγήθη ἐσωτερικῶς σκοπὸς τις τῆς ἐνεργείας τοῦ πνεύματος· ὁ σκοπὸς αὐτὸς εἶναι κίνησις τῆς βουλήσεως τῆς ὁποίας ἔκφρασις εἶναι αἱ πράξεις· ἡ βούλησις λοιπὸν εἶναι τὸ κύριον ἀντικείμενον τῆς ἐσωτερικῆς ἐκτιμήσεως, ἤτοι τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας τοῦ συνειδότης.

§ 2. Ἡ βούλησις κινεῖται εἰς πράξεις, αἱ δὲ πράξεις θεωροῦνται ἠθικῶς ὡς οὐσιώδεις ἢ ἐπουσιώδεις· καὶ ἐπουσιώδεις μὲν εἶναι αἱ μὴ περιέχουσαι σπουδαιότητά τινα ἠθικῆς εὐθύνης· οἷον, τὸ νὰ γράφη τις ὄρθιος ἢ καθήμενος· τὸ νὰ ἐνδύεται εὐσχήμως μὲν, ἀλλὰ αὐτως, ἢ ἄλλως· τὸ νὰ οἰκοδομήσῃ οἰκίαν ἢ μὴ κ.τ.λ.

Οὐσιώδεις δὲ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου λέγονται ὅσαι ἀναφερόμεναι εἰς ἑαυτὸν ἢ εἰς τὰς μετὰ τῶν ἄλλων σχέσεις αὐτοῦ δύνανται νὰ ἦναι ἀγαθαὶ ἢ κακαί, γινόμεναι ἐξ ἀγαθῆς ἢ κακῆς προαιρέσεως.

Εἰς τὴν προαίρεσιν ἐπιδρᾷ ἡ φύσις καὶ ἡ ἔξις, ὡς θέλομεν ἰδεῖ προβαίνοντες· ἀλλὰ καὶ τὴν φύσιν δύναται νὰ χαλινώσῃ καὶ τὴν ἔξιν ἐπ' ἀγαθῶν νὰ μορφώσῃ, ἡ ἀρμοδία ἀγωγή καὶ ἡ ἠθικὴ λογικὴ ἀνάπτυξις τοῦ ἐνεργούντος.

Τὸ δὲ ἔργον τοῦτο τῆς διδασκαλίας πρὸς συμπλήρωσιν τῆς ἠθικῆς λογικῆς ἀναπτύξεως καὶ μορφώσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐπιχειρεῖ ἡ ἠθικὴ φιλοσοφικὴ ἐπιστήμη.

§ 3. Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφικὴ ἐπιστῆμη θεωροῦσα καὶ ἐξετάζουσα κατὰ τὸ πρακτικὸν μέρος τὰς ἐσωτερικὰς καὶ ἐξωτερικὰς ἐνεργείας τοῦ ἀνθρώπου τὰς ἀναφερομένας εἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν ἄλλων διαφόρους σχέσεις αὐτοῦ ἀποδίδει εἰς αὐτὸν δι' ἐκάστην ἐνεργείαν καὶ πράξιν αὐτοῦ ἠθικόν τι κατηγορούμενον· οὕτω π. χ. τὸν μὴ ἐπικρατούμενον ὑπὸ τῶν ἀλόγων παθῶν ὀνομάζει ἐγκρατῆ, σώφρονα· τὸν λέγοντα τὰ πράγματα κατ' ἀκρίβειαν ὅπως ὑπάρχουσιν ὀνομάζει φιλαλήθη· τὸν δὲ λέγοντα ἄλλ' ἀντ' ἄλλων ὀνομάζει ψεύστην· τὸν βοηθοῦντα τοὺς δυστυχεῖς καὶ ἀδυνάτους ὀνομάζει φιλόανθρωπον· τὸν πράττοντα κατὰ πάντα ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ἀξία λογικοῦ ὄντος ὀνομάζει ἐνάρετον· τὸν δὲ σφετεριζόμενον παρανόμως τὴν περιουσίαν ἄλλου τινὸς ὀνομάζει ἀδίκον ἢ κλέπτην.

Ἐνὶ λόγῳ ἐκτιμᾷ καὶ χαρακτηρίζει πάσας τὰς ἐνεργείας καὶ πράξεις αὐτοῦ κατὰ τὸν προσήκοντα εἰς ἐκάστην ἔπαινον ἢ ψόγον.

Προσέτι ἀναλύει τὰς ἰδέας τῶν θεμελιωδῶν σχέσεων τῆς ἐσωτερικῆς ἐκτιμήσεως· ἦτοι, τὰς τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ· τοῦ δικαίου, ἢ ἀδίκου κ.τ.λ. ἀποδεικνύουσα κατ' ἀκρίβειαν τὴν πραγματικὴν αὐτῶν ἔνοιαν· ἐκφράζουσα δὲ ἀκριβῶς τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἠθικὰ καθήκοντα σχηματίζει κανόνας πρακτικούς, ἐφ' ὧν ἕκαστος χρεωστέϊ νὰ στήριξῃ καὶ ρυθμίσῃ τὸν βίον του ὅπως τὸ ἀπαιτεῖ ἡ ἀξία λογικοῦ ὄντος.

§ 4. Ἡ ἠθικὴ διαιρεῖται εἰς δύο μέρη ἦτοι εἰς καθαρὰν καὶ ἐφρημοσμένην· ἐξ ὧν ἡ μὲν πρώτη περιλαμβάνει τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς καὶ ἐξετάζει τὰς πηγὰς ἐξ ὧν προέρχονται αἱ ἠθικαὶ ἔννοιαι αἱ παράγουσαι τὸ ἀνώτατον τῆς ἠθικῆς ἀξιῶμα, τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ὀρίζουσαι τὰ τοῦ ἀνθρώπου καθήκοντα ἐν τῷ βίῳ πρὸς πραγμάτωσιν τῆς ἰδέας τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ.

Ἡ δὲ δευτέρα περιλαμβάνει τὴν λεπτομερεῆ ἀνάπτυξιν τῶν διαφορῶν τοῦ ἀνθρώπου καθηκόντων τῶν κανονιζόντων τὴν βούλησιν αὐτοῦ καὶ τὰς ὁδηγίας πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν καθ' ὅλας τὰς πράξεις καὶ σχέσεις αὐτοῦ.

Λέγεται δὲ καθαρὰ ἠθικὴ διότι ἐκθέτει κατ' ἐπιστημονικὴν ἀκρίβειαν καὶ κατ' εἶδος τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς αἵτινες χρησιμεύουσιν ὡς βάσεις εἰς τὴν διδασκαλίαν αὐτῶν πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν καθ' ὕλην ἦτοι εἰς τὰς πράξεις καὶ σχέσεις τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ.

Τοῦτο δὲ τὸ δεύτερον ἔργον ἐκτελεῖ ἡ ἐφρημοσμένη ἠθικὴ· ὅθεν ἐπεταί ὅτι ἀνευ τῆς καθαρᾶς ἦτις προηγεῖται δὲν ἔχει τί βλά-

σιμον νὰ πράξη ἢ ἐφηρεοσμένη. Ἐπειδὴ δὲ τὰ καθήκοντα δὲν δύ-
 νανται νὰ ἦναι ἀπολύτως τὰ αὐτὰ εἰς πάντας καὶ πάντοτε, ὑπάρ-
 χει προσέτι ἐν αὐτοῖς καὶ βαθμολογικὴ τάξις· ἦτοι, εἰς ἀνώτερα
 καὶ κατώτερα προτιμώμενα τὰ πρῶτα ἀπὸ τὰ δεύτερα, ὡς θέλο-
 μεν ἰδεῖ προβαίνοντες· ἀπόκειται καὶ τοῦτο εἰς τὴν ἐφηρεοσμένην
 ἠθικὴν τὸ νὰ κάμῃ ἐπακριβῶς τὴν διακρίσιν ἐν τῇ ἐφαρμογῇ καὶ
 νὰ προσδιορίσῃ εἰς ποίους, καὶ ποῖα καὶ πότε δεόν νὰ γίνηται ἡ
 προτίμησις.

ΣΗΜ. Ἡ φιλοσοφικὴ ἠθικὴ διαφέρει ἀπὸ τὴν θεολογικὴν κατὰ τοῦ-
 το, ὅτι ἡ μὲν θεολογικὴ πηγάζει ἐκ θείας ἀποκαλύψεως στηριζομένη
 εἰς τὸ θεῖο. θεληματικὴ δ' αὐτοῦ ἀνήκουσα εἰς ἰδιαιτέρον μάθημα· ἡ
 δὲ φιλοσοφικὴ πηγάζει ἐξ αὐτῶν τῶν ἐν τῷ ἀθρώπῳ πηγῶν τῆς ἠθι-
 κόητος διδάσκοντα τὰ ἡμεῖς καθήκοντα τοῦ οὐ ἐκ τοῦ λογικοῦ ὑ-
 παγορευμένα, ἀλλ' ὡς πρὸς τὴν βίβιν δὲν ἀντιβαίνει οὐτὴ πρὸς ἐ-
 κείνην, ἐξ ἐναντίας μάλιστα χρησιμεύει ὡς ἀναπτύσσουσα διὰ τῆς ἐπι-
 στήμης τὰς ἀληθείας τὰς παραγομένας ἐκ τοῦ λογικοῦ. L

SISIMANOGILIO
RIZZARDI

ΗΘΙΚΗ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟΝ.

ΚΑΘΑΡΑ ΗΘΙΚΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α΄.

Περὶ τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐμφύτων πηγῶν
τῆς ἠθικότητος.

§ 5. Ἐξαιζομένου τοῦ ἀνθρώπου μετὰ προσοχῆς ἐπὶ τῆς αὐ-
τοῦ ἠθικῆς ικανότητος ἀναγνωρίζεται ὅτι ἡ ἠθικότης ἐν αὐτῷ δὲν
εἶναι ἐπίκτητόν τι ὅλως διὰ τῆς διδασκαλίας καὶ τῆς ἀγωγῆς·
οὔτε ἐδύνατο αὐτὸς ἐξωθεν νὰ ἠθικοποιηθῆ εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ τεί-
νη πρὸς τὸ ἀγαθόν, ἐάν δὲν ὑπῆρχον ἐμφυτὰ ἐν αὐτῷ μεγάλα ἠ-
θικὰ ἐλατήρια, οἷα, τὸ λογικὸν καὶ ἡ συνείδησις ὅ,τι πηγὰι ἠθι-
κότητος.

Ὁ ἀνθρώπος λοιπὸν ἐξ αὐτῶν τῶν ἐν αὐτῷ ἐμφύτων πηγῶν
τῆς ἠθικότητος ἀποδεικνύεται ὅτι ἐπλάσθη τοιοῦτος ὑπὸ τοῦ Δη-
μιουργοῦ ἵνα τείνη πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ· ὅθεν ἡ
τοῦ ἀνθρώπου ζωὴ καὶ ἐνέργεια προορίζεται ἵνα χρησιμεύῃ πρὸς τὴν
ἐν τῷ κόσμῳ πραγμάτων τῆς ἰδέας τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ τοῦ ὁ-
ποίου ἡ ἔννοια σημαίνει τὴν ἠθικότητα μετὰ τῶν διὰ τῆς ἔννοιας
αὐτῆς τιθεμένων φρονημάτων καὶ πράξεων.

§ 6. Αἱ ἐμφυτοὶ ὁμοίως αὐταὶ πηγὰι ὑπάρχουσιν ἐν τῷ ἀνθρώ-
πῳ δυνάμει μόνον, χηρῆσαι ἀναπτύξεως, ἐκ δὲ τῆς ἀναπτύξεως
καὶ ἠθικῆς ἀσκήσεως αὐτῶν ἀναφίνεται ἡ ἠθικότης ἡ κανονίζουσα
τὴν πρακτικὴν δυνάμιν τῆς ψυχῆς ἢ τοὶ τὴν βούλησιν καὶ ὀρίζουσα
τὰ τοῦ ἀνθρώπου καθήκοντα τὰ ρυθμίζοντα τὰς πράξεις αὐτοῦ.

§ 7. Τὸ λογικὸν κατ' εὐρυτέραν σημασίαν τῆς λέξεως, εἶναι ἡ
πρωτίστη ἐμφυτος πηγὴ καὶ βῆμα τῆς τοῦ ἀνθρώπου ἠθικότητος.

διὰ τοῦ ὁποίου αὐτὸς κρίνει, συλλογίζεται καὶ διακρίνει τὴν ἀλήθειαν ἢ δὲ ὀρθὴ αὐτῆ κρίσις τοῦ λογικοῦ εἶναι ὁ λεγόμενος ὀρθὸς λόγος, ὅστις καὶ ἠθικός καὶ πρακτικός λόγος καλεῖται ὡς περιέχων τὴν ἰδέαν τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ.

Διὰ τοῦ λογικοῦ δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ διακρίνη τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, τὸ δικαίον ἀπὸ τοῦ ἀδίκου, τὸ ἀληθὲς ἀπὸ τοῦ ψευδοῦς. Ἐνῶ τ' ἄλλα ζῶα στερούμενα τοῦ ἐξόχου τούτου προσόντος οὐδέποτε δύνανται νὰ κάμωσι τοιαύτην διάκρισιν. (1).

§ 8. Διὰ τῆς ἐν τῷ λογικῷ ὑπαρχούσης ὑψηλῆς ἰδιότητος ἥτοι τῆς ἠθικῆς αἰσθήσεως ὁ ἄνθρωπος κατανοεῖ α) τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ, ὡς ὑπεσταίου ὄντος, ὡς πανσόφου, παντοδυναμοῦ, καὶ παναγάθου β) τὴν ἀξίαν ἑαυτοῦ ὡς ὄντος πνευματικοῦ καὶ ἐλευθέρου γ) τὸν προορισμὸν του ὡς ὄντος ὀρισμένου εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ πραγματώσιν τῆς ἰδέας τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ πρὸς ὃ συναισθάνεται σεβασμὸν καὶ ὀκνην.

Ἀλλὰ τὸ λογικὸν ἔχει μὲν τὴν ιδιότητα τοῦ ὀδηγεῖν τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν διάκρισιν τῆς ἀληθείας, εἰς τὴν διάκρισιν καὶ προτίμησιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ, τοῦ δικαίου ἀπὸ τοῦ ἀδίκου, ἀλλ' ἀπέειται εἰς τὴν δευτέραν πηγὴν τῆς ἠθικότητος, ἥτοι εἰς τὴν συνείδησιν κατ' ἠθικὴν σημασίαν, τὸ νὰ συνεργῇ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὀδηγιῶν τοῦ λογικοῦ.

§ 9. Διὰ τῆς συνειδήσεως ὁ ἄνθρωπος συνείδεν ἐνυτῷ ἥτοι ἔχει ἐν ἐνυτῷ καθάρην καὶ ἀκριβῆ γινῶσιν τῶν διανοημάτων καὶ τῶν πράξεων αὐτοῦ, τῶν αἰτιῶν καὶ τῶν συνεπειῶν αὐτῶν· ἢ δὲ ἀκριβῆς γινῶσις τούτων λέγεται συνείδησις.

Τὸ συνείδησις εἶναι ὁ ἐσωτερικός αὐστηρὸς κριτής, ὅστις ὡς φωνή τις ἐσωτερικῆ ἐπιδικιμάζει ἢ ἀποδοκιμάζει τὰς τάσεις καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς βουλήσεως αὐτοῦ.

§ 10. Ἡ βούλησις ἥτις εἶναι ἡ πρακτικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς ἐκ τῆς ὁποίας ἐξαρτῶνται ὅσαι αἱ προαιροτικαὶ πράξεις καὶ ἐνεργεῖαι τοῦ ἀνθρώπου ἀκολουθοῦσα τὰς ὀδηγίας τοῦ λογικοῦ τείνει πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ λέγεται βούλησις ἐλευθέρη καὶ ἀγαθὴ, ἀπειθῶσα δὲ εἰς τὰς ὀδηγίας τοῦ λογικοῦ καὶ παρεκτρομένη ἐκ τῶν ὀρέξεων τῆς αἰσθητικῆς φύσεως χάνει τὴν ἀξίαν τῆς δυναμένη νὰ πα-

(1) Τοῦτο γὰρ πρὸς τ' ἄλλα ζῶα τοῖς ἀνθρώποις ἴδιον, τοῦ μόνου ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ καὶ δικαίου καὶ ἀδίκου καὶ τῶν ἄλλων αἰσθησῶν ἔχειν. (Ἄριστ. Πολ. Βιβλ. 1. κεφ. Δ').

ρεκκλίνῃ εἰς τὸ κακὸν καὶ τότε λέγεται βούλῃσις ἀνελευθέρα ὡς τυφλὴ θέλησις. Ὅταν ἡ βούλῃσις κινουμένη εἰς ἐνέργειαν διεγείρει τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν τοῦ συνειδότης. Αὕτη δὲ ἡ σχέσηις τῆς βουλήσεως πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐκτίμησιν αὐτῆς εἶναι ἡ ἠθικὴ σχέσηις ἢ ἄγουσα εἰς ἠθικὴν κρίσιν ἣτις εἶναι αὐτὴ ἡ ἐνέργεια τοῦ συνειδότης. Ἐκ δὲ τῶν κινήσεων τῆς βουλήσεως ἔπεται ἡ ἐσωτερικὴ ἁρμονία ἢ δυσἁρμονία, καὶ ἁρμονία μὲν εἴαν ἡ βούλῃσις ἐκτελῇ ὅσα ἡ ἠθικὴ κρίσις ἐπιδοκιμάζει, δυσἁρμονία δὲ εἴαν ἐκτελῇ ὅσα ἡ ἠθικὴ κρίσις ἀποδοκιμάζει.

§ 11. Ἡ βούλῃσις ὀδηγουμένη ὑπὸ τοῦ λογικοῦ καὶ μορφομένη διὰ τῆς ἀσκήσεως δύναται νὰ κάμῃ εἰσθεράν ἐσκευασμένην καὶ λελογισμένην ἐλογίαν ἐκ τῶν πᾶλλων βουλημάτων ἢ ὀρεξεων τῶν πληρωσιτέρων ἤτοι τῶν γινομένων ἐν ἁρμονίᾳ πρὸς τὴν ἠθικὴν κρίσιν ἐκ τε τῶν κατ' αἰσθησιν ὁρμῶν καὶ τῶν κατὰ νόησιν τάσεων τοῦ ἀνθρώπου.

§ 12. Ὅποταν ὁ ἄνθρωπος τείνει εἰς τὸ νὰ προτιμᾷ τὴν ἁρμονίαν πρὸς τὴν ἠθικὴν κρίσιν καὶ νὰ ἀποφεύγῃ τὴν δυσἁρμονίαν καταβάλλων προσπάθειαν εἰς τὸ νὰ συμμορφῶται κατὰ τὰς πράξεις καὶ τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἐπιδοκιμασίαν τοῦ συνειδότης, αὕτη ἡ προσπάθεια λέγεται ἠθικὸς τῆς ἢ δὲ ἔλλειψις τοιαύτης προσπάθειας ἀνυθικὸς τῆς· εἴαν δὲ ἡ ἔλλειψις τοιαύτης προσπάθειας προέρχεται ἐκ προθέσεως καταδηλοῦσιν ἀ-ἀποτροπὴν πρὸς τὰ ἠθικὰ παρὰγγέλματα λέγεται αἰσχροτῆς.

§ 13. Ὅταν ἡ προσπάθεια ἦναι σταθερὰ κατ' ἐπιθυμίαν τε καὶ κατ' ἐνέργειαν, τότε ὁ ἄνθρωπος καθιστᾷ ἑνυτὸν ἐντελῶς ἐλευθέρων καὶ ἱκανὸν ὅπως ἀφίσταται εἰς τὰς δυσἁρμονίας καὶ οὕτως ἀπαλλάσσεται ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἐκείνης πιέσεως τῆς μετανοίας.

Ἦτοι ὅποταν στερεώσῃ ἐν ἑαυτῷ τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ προσέχη εἰς μὴ ἐκκλίνῃ ἐξ αὐτῶν, οὐδέποτε ἐρχεται εἰς κατάστασιν ἐσωτερικῆς αὐτοκατακρίσεως.

§ 14. Ἡ παραδοχὴ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν ἢ ἀποφύρουσα ἐκ μιᾶς ἐσωτερικῆς τάξεως καὶ ἡ ἁρμονία τῆς βουλήσεως ἡμῶν πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς σημαίνει ἁρμονίαν τῆς βουλήσεως ἡμῶν πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ ἢ τὴν ἀγιότητα· διότι ἡ ἰδέα τῆς ἀγιότητος δὲν σημαίνει ἄλλο εἰμὴ τὴν τελείαν ἁρμονίαν ἡμῶν πρὸς τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς.

§ 15. Ἐκθέσαντες ἤδη τὰς δύο ταύτας ἐμφύτους κυρίας πηγὰς καὶ βᾶσεις τῆς ἠθικότητος δέον νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἐφεξῆς·

α.) ὅτι ἐκ τῶν δύο τούτων πρωτεύει τὸ ἀνεπτυγμένον λογικόν, διότι ἄνευ τῆς διηγετικῆς αὐτοῦ ἐπεμβάσεως καὶ ἐπιρροῆς δύναται καὶ αὐτὸ τὸ συνειδὸς νὰ ὑποπέσῃ εἰς λαθὴν ἢ μᾶλλον εἰπεῖν ὁ ἄνθρωπος ὁ μὴ ὢν λογικῶς ἀνεπτυγμένος δύναται νὰ πράξῃ τι θεωρῶν αὐτὸ ὡς δίκαιον καὶ νὰ καθησυχάσῃ τὸ συνειδὸς του, ἐνῶ ἡ πράξις του οὐσιωδῶς δύναται νὰ ᾔται κακὴ· π. χ. εὐρίσκει τι ἀνῆκον εἰς ἄλλον καὶ τοι εἰδῶς τοῦτο, ἀλλὰ τὸ σφτερίζεται ἐν ἀγνοίᾳ ἐκείνου, διὰ τὸν λόγον ὅτι ἄλλοτε ποτὲ κατὰ τὴν ιδέαν του ἠδικήθη πρὸς ἐκείνου καὶ κατὰ τοῦτο ἀναπαύει τὸ συνειδὸς του· ἀλλὰ τὸ ἀνεπτυγμένον λογικόν ἐπεμβᾶν τῷ λέγει ὅτι ἡ πράξις αὐτὴ εἶναι καθ' ἑαυτὴν κακὴ καὶ δὲν ἀλλάζει φύσιν δι' ἄλλους λόγους προγενεστέρας καὶ ἀσχετοῦς πρὸς αὐτὴν καὶ τοὺς ὁποίους ἠδύνατο νὰ διεκδικήσῃ τότε δι' ἄλλης νομίμου ὁδοῦ.

β.) δέον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἐκτὸς τῶν ἄνω ῥηθειῶν πηγῶν τῆς ἠθικότητος χρησιμεύει πρὸς τοῦτο καὶ τρίτη τις δύναμις τῆς ψυχῆς ἡ συναισθητικὴ ἥτις καὶ περ μὴ θεωρουμένη ὡς πηγὴ ἠθικότητος ἐπιβοηθεῖ ὅμως οὐκ ὀλίγον τὰς ἄνω ῥηθείσας δύο πηγὰς πρὸς τὴν πραγματοποιήσιν ἠθικῶν σκοπῶν.

§ 16. Ἡ συναισθητικὴ αὕτη δύναμις εἶναι παθητικὴ ἐπιρρέαζομένη ἐμμέσως ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἄλλων δυνάμεων τῆς ψυχῆς, ἰδίως δὲ ἐκ τῆς αἰσθητικῆς ἥτις τὰς ἐπὶ τῶν αἰσθητηρίων γινομένους ἐντυπώσεις εἰσάγει εἰς τὴν συνειδήσιν, ἐνεῖθεν δὲ ἡ συναισθητικὴ κινεῖται παθητικῶς ἐκ τῶν παραστάσεων καὶ ἐννοιῶν· « διότι ὁ συναισθανόμενος συνεχόμενος ἐν ἑαυτῷ καὶ διὰ τῆς ἀμέσου αὐτοῦ συνειδήσεως παρατηρῶν τὴν ἑαυτοῦ κατάστασιν αἰσθάνεται ἄλλοις ἢ ἡδονὴν ἐκ τῶν κινήσεων καὶ ἐνεργειῶν τῆς αὐτοῦ βουλήσεως καὶ ἐκ τῶν ἠθικῶν συναισθημάτων τοῦ ἀγαθοῦ ἢ τοῦ κακοῦ, τοῦ δικαίου ἢ ἀδίκου· χαίρει ὅταν ἐκπληρώσῃ τι τῶν ἑαυτοῦ καθηκόντων· π. χ. ὅτι εὐηργέτητε τὸν δυστυχοῦντα ἢ ὅτι ἔσωσέ τινα ἐκ τοῦ κινδύνου θανάτου· κ.τ.λ. λυπεῖται δὲ, ὅταν παρεκτραπῇ ἐκ τῶν καθηκόντων του πράζας τι ἐναντίον τῆς ἠθικῆς κρίσεως· ἡ κατάστασις αὕτη λέγεται καὶ εὐαισθησία.

§. 17. Πολλὰ τὰ ἀγαθὰ παρεπόμενα ἐκ τῆς συναισθητικῆς τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεως· ἐξ αὐτῆς· διὰ τῆς ἐπιρροῆς τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς συνειδήσεως προέρχεται τὸ συναίσθημα τῆς φιλανθρωπίας, τὸ

τῆς συμπαθείας, τὸ τῆς ἀγάπης πρὸς τὰ ὅμοια αὐτῷ λογικὰ ὄντα· ὥστε καὶ ἡ δύναμις αὕτη ἂν καὶ παθητικὴ εἶναι ὅλως ἀνεκτίμητος ἐπίκουρος εἰς τὰς ἐμφύτους πηγὰς τὰς ἡλικιότητος.

§ 18. Ἀλλὰ δὲν δυνάμεθα νὰ θεωρήσωμεν τὴν συναισθητικὴν ταύτην δύναμιν ὡς πηγὴν ἡλικιότητος, διότι ἐπιβρέαζεται, ὡς εἴπομεν, ἐκ τῶν ἐνεργειῶν τῶν ἄλλων δυνάμεων, ἰδίως δὲ ἐκ τῆς αἰσθητικῆς τῆς κινουμένης ἐκ τῶν ἐντυπώσεων τῶν ἐπιγεγομένων ἐπὶ τῶν ἐξωτερικῶν αἰσθητηρίων· αἱ δὲ ἐντυπώσεις αὗται γίνονται κατὰ λόγον τῆς νευρικῆς καταστάσεως ἐκάστου ἀτόμου ἢ ὁποῖα βεβαιῶς δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ προσέτι ὁ αὐτὸς ἄνθρωπος δὲν εἶαι πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν νευρικὴν κατάστασιν καὶ τὴν αὐτὴν διάθεσιν· δι' ὅλα ταῦτα ὁ ἄνθρωπος τότε ὡς μὴ αὐτοκλίτως ἐνεργῶν ἀλλὰ συναισθηθόμενος ἤτοι ὑποκείμενος ὅλως εἰς τὴν ἐπιβρόχην τῆς συναισθητικῆς δυνάμεως δύναται ἐν ἐλλείψει τῆς ὑπερσχύσεως τοῦ λογικοῦ νὰ παρεκτραπῆ κάποτε ἐξ ὑπερβολῆς συναισθήματος εἰς πράξεις ἀντιβινοῦσας εἰς τὰ ἐμυτοῦ καλῆσαντα, ὡς π. γ. ἐξ ὑπερβολῆς συναισθήματος διὰ τὴν προσβολῆσιν φιλοτιμίαν τοῦ ν' αὐτοχειριάτη ἢ ἐξ ὑπερβολῆς συναισθητικῆς φιληλευθροπίας νὰ καταναλώσῃ τὴν περιουσίαν τοῦ βοηθῶν τοῦ, δυστυχεύοντα καὶ ἀφῆων τὰ τέκνα τοῦ ἐν πενίᾳ· ὅθεν ἔγει ἀάγκην τῆς ἐπιτηρήσεως καὶ ὑπερσχύσεως τοῦ λογικοῦ ἢ ἀπυτρεπῆται ἐκ τῶν ὑπερβολῶν· τὸ λογικόν του λέγει αἴσο μετριοῦ καθ' ὅλα, διότι πάντα ὑπερβολὴ θεωρεῖται κακία.»

§ 19. Δι' ὅλας ταύτας τὰς ἀνωμαλίας καὶ τὰς ὑπερβολὰς δὲ δύναται ἡ συναισθητικὴ δύναμις νὰ σχηματίσῃ ἀρ' ἐκυτῆς γενικὸν καὶ ὠκετιμὸν κακίαν τῆς ἡλικιότητος, σταθερὸν, αἰώνιον καὶ ἀμετάβλητον, ὡς ὁ ἐκ τοῦ λογικοῦ παραγόμενος, καὶ κατὰ συνέπειαν δὲν δύναται ἡ συναισθητικὴ νὰ καταταχθῆ εἰς τὴν σειρὰν τῶν ἐμυτων πηγῶν τῆς ἡλικιότητος· οὐχ ἥστον ὅμως εἶναι ἀναγκαιστάτη καὶ ἐκ τῶν ὧ· οὐκ ἄε καθ' ὅλον τὸν βίον τοῦ ἀνθρώπου χρησιμοποιούσα ὡς ἐπίκουρος εἰς τὰς δύο ἐμφύτους [κυρίας πηγὰς τῆς ἡλικιότητος, πρὸς τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἰδέας τοῦ ἡλικιοῦ ἀγαθοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β΄.

Περὶ τῶν τριῶν ἰδεῶν τῶν ἐξαγομένων ἐκ τῶν
ἐμφύτων πηγῶν τῆς ἠθικότητος.

Α΄.) Ἡ ἰδέα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

§ 20. Θεωροῦντες τὰς ἐμφύτους ταύτας πηγὰς τῆς ἠθικότητος κατὰ τε τὴν φύσιν καὶ τὰς ιδιότητας αὐτῶν, ἐξάγομεν ὅτι αὗται τοιαῦται οὔσαι δὲν ἐδόθησαν εἰς τὸν ἄ-θρονον ὅπως ὑπάρχουσιν ἐν ἑαυτῷ ἐγκεκλεισμένοι καὶ ἄχρηστοι· ἀλλ' ἵνα ἀπιύσωνται καὶ ἐφαρμοδίζωνται· ποῦ δὲ ὁ ἄ-θρονος ἐδύνατο νὰ ἐκτελέσῃ ταύτην τὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἐφαρμογὴν; ἐν τῷ μόνῳ βίῳ δικαιοσύνης, ἐν τῷ ὄρει ἢ ἐν τῷ δάσει; οὐχὶ βέβαια· διότι ἐκεῖ ἀποκοινοῦνται ὀλοτελῶς καὶ μένουσιν ἄχρηστοι. ἐνῶ ἡ φύσις καὶ αἱ ιδιότητες αὐτῶν ἀπαγοῦσι κοινωνικὰς σχέσεις ὁποῖαι ὑπάρχουσιν ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ.

Ἄρα αὕτη ἡ ὑπαρξὶς καὶ αἱ ιδιότητες τῶν ἐμφύτων πηγῶν καὶ βάσεων τῆς ἠθικότητος ἄγει ἡμᾶς εἰς τὴν ἰδέαν ὅτι ὁ ἄ-θρονος ἐπλάσθη ὅπως ζῆ ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν ὁμοίων του μέλλων ἐν τῇ κοινωνίᾳ νὰ ἀναπτύξῃ καὶ ἐφαρμοσῇ αὐτὰς· α.) διὰ τῆς πείρας διότι ἡ κοινωνία εἶναι σχολεῖον, εἶναι πανεπιστήμιον, ἐν ᾧ διδάσκαλος ἀνεξάλειπτος εἶναι ἡ πείρα· ἀλλ' ἐν τῷ σχολείῳ τούτῳ διδάσκονται μαθήματα ποικίλα, ἧτοι ἀγαθὰ καὶ κακὰ, πλεονα μάλιστα τὰ δεύτερα τῶν πρώτων, χρῆζοντα καθάρσεως καὶ ἐκλογῆς τῶν ἀγαθῶν καὶ ἀποφυγῆς τῶν κακῶν· ὅπερ εἶναι ἔργον τῆς ἰσχύος τοῦ λογικοῦ· β.) ἐπομένως, διὰ τῆς ἠθικῆς λογικῆς παιδείας.

Σημ. ὅτι ἐν τῷ σχολείῳ τῆς κοινωνίας ἐμαθήτευσαν κατ' ἄρχὰς οἱ πῶτε ἐξοχοὶ ἄνδρες τῆς ἀρχαιότητος οἵτινες διὰ τῆς ἰσχύος τοῦ λογικοῦ τῶν ἐκλέγων ες τ' ἀγαθὰ καὶ ἀπορεύοντες τὰ κακὰ ἀναπτύσσοντες δὲ καὶ ἐπεκτείνοντες τὰς ἐκτείνουσιν εἰς ὑψίστον βαθμὸν ἀπέβησαν πρῶτα παιδείας καὶ ἠθικότητος γινόμενοι δ.δασκαλοὶ εἰς τοὺς ἀσθενεστέρους καὶ εἰς τοὺς μεταγενεστέρους.

Β΄.) Ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς ἀγάπης.

§ 21. Ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς ἀγάπης περιέχει ἐν ἑαυτῇ τὸ ἠθικόν

συναίσθημα ὄλων τῶν πρὸς ἑαυτὸν καὶ τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθλούντων τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸ ἀγαπᾶν ἑαυτὸν, ἀγαπᾶν δὲ καὶ τοὺς ἄλλους ἐπίσης ὡς ἑαυτὸν· τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἠθικὴ ἀγάπη, ἥτις προέρχεται ἐξ αὐτῶν τῶν ἐμφύτων πηγῶν καὶ βάσεων τῆς ἠθικότητος ἐπιβοηθούσης καὶ τῆς ἐπικούρου αὐταῖς συναισθητικῆς δυνάμεως.

Οὕτω, τὸ μὲν λογικὸν λέγει πρὸς τὸν ἄνθρωπον ὅτι αὐτὸ ἀγαπᾶν σεαυτὸν ἦτοι τὸ σεβεσθαι τὴν σεαυτοῦ ἀξίαν ὡς λογικοῦ ὄντος καὶ μὴ ἀτιμᾶζειν αὐτὴν εἶναι ἀγαθόν· τὸ δὲ ἀγαπᾶν ἐπίσης καὶ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ὡς σεαυτὸν, διότι καὶ πάντες οἱ ἄλλοι εἰσὶ λογικὰ ὄντα καὶ τῆς αὐτῆς φύσεως, μετὰ σοῦ εἶναι ἐπίσης καὶ τοῦτο ἀγαθόν, τὰ δὲ ἐναντία τούτων εἰσὶ κακά· ἡ δὲ συνείδησις ἀναγνωρίζουσα τὴν ἀξίαν αὐτῆς τῆς λογικῆς κρίσεως προτρέπει τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν αὐτῶν, ἐλέγχει δὲ αὐτὸν διὰ τὰ ἐναντία· ἡ δὲ συναισθησις χρησιμεύουσα ὡς ἐλατήριον αὐτοῦ τοῦ ἠθικοῦ συναισθήματος προξενεῖ εὐαρέστησιν εἰς αὐτὸν διὰ τὴν ἐφαρμογὴν, δυσαρέστησιν δὲ διὰ τὸ ἐναντίον.

§ 22. Ἡ ἠθικὴ ἀγάπη ἐν αὐτῷ τῷ ἠθικῷ βαθμῷ ἀνευ οὐδενὸς ἰδιοτελοῦς σκοποῦ ἢ συμφέροντος τῶν προσώπων θεωρεῖται ἐν ὄλῃ αὐτῆς τῇ ἠθικῇ καθαρότητι· ὥστε ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς ἀγάπης εἶναι θεμελιώδης ἀρχὴ ἐνισχύουσα καὶ ὑποχρεοῦσα τὸν ἄνθρωπον εἰς τὸ νὰ διευθύνῃ τὴν ἑαυτοῦ βούλησιν ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὴν λογικὴν αὐτοῦ φύσιν, ἀφοῦ καὶ τὰ ἄλογα ζῶα, καὶ τοὶ στεροῦμενα τοῦ λογικοῦ καὶ κατὰ συνέπειαν μὴ δυνάμενα οὔτε νὰ κρίνωσι οὔτε νὰ αἰσθανθῶσιν ὑψηλόν τι συναίσθημα, ἀλλ' ὅμως ἔχουσιν ἐκ φύσεως ἐνστιγκτόν τινα τάσιν πρὸς τὰ ἑμοσιδῆτων εἰς τὸ νὰ συνέρχωνται καὶ νὰ συσχετίζωνται, κατὰ πόσον ἄρα ἀνώτερον βαθμὸν ὁ ἄνθρωπος ὡς λογικὸς χρεωσθεῖ ν' ἀγαπᾷ τοὺς ἄλλους ὡς λογικοὺς χωρὶς ἐξαιρέσεων, ἦτοι καὶ τοὺς βλάκας ἔτι καὶ τοὺς ἀγρίους αὐτοὺς νὰ συμπαθῇ καὶ νὰ προσπαθῇ εἰ δυνατόν νὰ τοὺς ἐξημερώσῃ καὶ ἐπιδιορθώσῃ.

§ 23. Τὰ παρεπόμενα ἀγαθὰ εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐκ τῆς κοινῆς ἐφαρμογῆς τῆς ἠθικῆς ἀγάπης εἶναι πολλὰ καὶ μεγάλα· εἶναι ἡ βίασις τῆς ἠθικῆς καὶ ὑλικῆς εὐημερίας τοῦ καθ' ὅλην τὴν περίοδον τοῦ βίου του. Βύτυχεστάτη ἡ κοινωνία ἐν ἣ ὑπερισχύει τὸ εὐγενές καὶ ὑψηλὸν συναίσθημα τῆς ἠθικῆς ἀγάπης.

Σημ. Ταῦτα περὶ τῆς γενικῆς ἠθικῆς ἀγάπης περὶ δὲ τῆς ἰδέας τῆς μερικῆς ἦτοι τῆς φιλίας θέλομεν ἀναφέρει προβαίνοντες.

Γ.) Ἡ ἰδέα τῆς δικαιοσύνης.

§ 24. Ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται φύσει ἐλεύθερος ἔχων οἰκίαν βού-
λησιν ὥστε ἔχει καὶ φυσικὰ δικαιώματα παραγόμενα ἐξ αὐτοῦ τοῦ
προορισμοῦ καὶ ὀριζόμενα ἐξ αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ, ὅπερ ὑποχρεοῖ ἔ-
καστον λογικὸν νὰ σέβηται αὐτὰ, καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους διότι εἰς
πάντας ὑπάρχει ἡ τοιαύτη τῶν δικαιωμάτων ἰσότης καὶ κατὰ συν-
έπειαν ἕκαστος λογικὸς σχετιζόμενος μετὰ τῶν ὁμοίων του χρεω-
στεῖ ν' ἀπονέμη ἑἰς ἑαυτὸν καὶ εἰς τοὺς ὁμοίους του τὸ ἐλάχιστον προσ-
ήκον ἥτοι νὰ περιορίσῃ τὰς πράξεις καὶ τὰς ἀπαιτήσεις του μέχρι
τοῦ σημείου, ἐφ' ᾧ κατὰ τὴν ἡλικίαν κρίσιν περατοῦνται τὰ ἑαυτοῦ
δικαιώματα, χωρὶς νὰ ἀφαιρῆται ἀπ' ἄλλου τινὸς ὅ,τι ἐπίσης προσή-
κει εἰς ἐλεῖνον ὡς ὁμοίον του ἄνθρωπον καὶ οὕτω νὰ λείψῃ πᾶσα αἰ-
τία ἔριδος· τοῦτο δὲ λέγεται δικαιοσύνη κατ' ἡλικίαν σημασίαν.

Οὕτω π. χ. λαμβάνομεν ὡς θέμα ὅτι δύο βουλήσεις διευθυνοῦ-
ναι πρὸς τι ἀντικείμενον παραγόμενον ἐκ κληρονομίας καὶ ἀπαιτου-
σιν ἑκατέρω τὴν κτῆσιν αὐτοῦ, ἡ μία κωλύουσα τὴν ἄλλην καὶ
καὶ συναντῶνται ἐρίζουσαι· τὸ δὲ ἀντικείμενον ἐκεῖνο ἢ ἀνήκει ὁ-
μολογουμένως εἰς τὴν μίαν μόνην ἢ καὶ εἰς τὰς δύο ἐπίσης ἢ τὸ
πλεῖστον μέρος εἰς τὴν μίαν τὸ δὲ ἐλάχιστον εἰς τὴν ἑτέραν, ἐκεῖ
ἡ ἡλικία κρίσις δέον νὰ ἐπεμβῇ λέγουσα « ἡ ἕξις ἀπολύτως ἀπαρέ-
σκει, ἡ ἕξις ἐπισύρει τὸν φόγον· ἑκατέρω πρέπει νὰ λάβῃ ὅσον μέ-
ρος ὁμολογουμένως προσήκει αὐτῇ », τῆσιςθω τότε ὅτι ἑκατέρω
τούτων ἀναγνωρίζουσι τὸν κανόνα τῶν ἐπιτάσσοντα τὴν ἀποφυγὴν
τῶν αἰτίων τῆς ἔριδος καὶ ὑπακούουσα εἰς τὴν ἡλικίαν κρίσιν τῆς
ἐνισχυομένην ὑπὸ τοῦ λογικοῦ κάμνει πρὸς τὴν ἑτέραν ἐκουσίως
συνεπεῖς παραχωρήσεις μέχρι τοῦ σημείου, ὅπου φθάνοντα περα-
τοῦνται τὰ ὁμολογουμένως προσήκοντα ἐκείνη δικαιώματα καὶ
πέραν τοῦ ὁποίου σημείου μένει ἑκατέρω ἐλευθέρω νὰ διαθέσῃ περὶ
τοῦ ἀντικειμένου.

Τὸ σημεῖον ἐκεῖνο, τὸ ἱκανοποιῶν ἐπίσης καὶ τὰς δύο βουλή-
σεις, κατὰ λόγον τοῦ ἐλάχιστου τρισήκοντος, εἶναι τὸ δικαιολογικὸν
ὄριον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου στηρίζεται τὸ ἀντικειμενικὸν δίκαιον· ἐκ τού-
του δὲ πηγάζει ἡ ἡλικία ἰδέα καὶ ἔννοια τῆς δικαιοσύνης.

§ 25. Κατὰ συνέπειαν λοιπὸν, πᾶσα ὑπέρθασις τοῦ ὀρισθέντος
ὄρου παρὰ τινος τῶν βουλήσεων λέγεται ἀδικία· διότι ἐκ τοῦ ἔναι
φθάνοντος κανόνος τοῦ δικαίου ὀρίζεται ὁ κύκλος ἐπιτῶν τοῦ ὁποίου

δύναται ἕκαστος νὰ κινῆται χωρὶς νὰ διεγείρη καθ' ἑαυτὸν τὸν ψόγον τῆς ἐριδος καὶ τοῦ ὁποίου ἢ παραβίασις παρ' ἄλλου γενομένη δικαιοῖ αὐτὸν νὰ ἐλέγξῃ ἐκεῖνον ὅτι προσβάλει τὸ δίκαιόν του.

§ 26. Τοιουτοτρόπως ἡ ἐλευθερία ἀποκτᾷ τὸν ἀνήκοντα αὐτῇ σεβασμὸν, καθ' ὅσον στηρίζεται ἐπὶ τῷ δικαίῳ· καὶ οὕτως ἔχει καὶ ἡ δικαιοσύνη τὴν ἠθικὴν αὐτῆς ἀξίαν καὶ ἐνέργειαν· ἐξ ἐναντίας τὸ παράλογον δόγμα τῆς στηρίξεως τοῦ δικαίου ἐπὶ τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἀνατροπὴ τῆς ἠθικῆς· διότι ὁπότεν ἕκαστος μένει ἐλεύθερος ἀπολύτως νὰ πράττῃ πᾶν ὅ,τι βούλεται, καὶ ὅ,τι αὐτὸς νομίζει δίκαιον, χωρὶς νὰ ὑπακούῃ οὐδόλως εἰς τὴν ἠθικὴν κρίσιν, τότε κινδυνεύει ἡ κοινωνία, ὡς εἶδομεν τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἀπολύτου ἐλευθερίας τῷ 1871 εἰς Ηκρισίους.

§. 27. Ἡ ἐννοια τῆς δικαιοσύνης ἢ τῆς ἀδικίας, κατὰ τὸ προσῆκον ἑκατέρᾳ αὐτῶν, ἐφαρμόζεται ἐν ἑκάστῳ ἀνθρώπῳ πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς πάσας τὰς σχέσεις αὐτοῦ μετὰ τῶν ἄλλων ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, οὐ μόνον ἐπὶ ὑλικῶν συμφερόντων, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ ἠθικῶν, καὶ γενικῶς ὑφ' ὅλας τὰς ἐπόψεις δέον νὰ τηρῆται ὁ ἀκριβὴς σεβασμὸς πρὸς τὸ ἑκάστῳ προσῆκον· τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἠθικὴ ἐννοια τῆς δικαιοσύνης.

Σημ. Ἡ ἀρετὴ ἐμπεριέχεται ἐν τῇ δικαιοσύνῃ θεωρουμένη ὡς πάσης ἀρετῆς περιεκτικὴ «ἐν τῇ δικαιοσύνῃ συλλήβδην πᾶς ἀρετὴ ἐστὶ» (θεογ. στ. χ. 119) καὶ (Ἀριστ. Βιβλ. Ε'. κερ. Δ').

§ 28. Ἀναλυομένης ἤδη τῆς ἰδέας τοῦ ἀγαθοῦ, τοῦ κακοῦ καὶ τῆς τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου, ὅπως ἀνευρεθῆ ἡ μεταξὺ αὐτῶν διαφορὰ κατὰ τὴν ἐκάστου αὐτῶν ἀκριβῆ ἐννοίαν, ἐξάγονται τὰ ἐπόμενα·

Α'.) Ὅτι αἱ ἐννοιαὶ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ τοῦ κακοῦ παριστῶσι ποιότητας ἠθικὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ ὑποκείμενον ἐξ οὗ προέρχονται, λαμβάνουσι δὲ πραγματικὴν ἐκτίμησιν ἐν τῆς ἐφαρμογῆς καὶ τῶν ἀποτελεσμάτων ἅτινα ἐπιφέρουσιν ἐκτὸς αὐτοῦ. π. χ. ὅταν τις ἐχουσίως ὠφελεῖ ἢ βλάπτει ἄλλους τινάς, αὐτὸς μὲν λέγεται ἀγαθὸς ἢ κακὸς, ὅπερ σημαίνει τὸ πρόνημα καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν αὐτοῦ, ἐπομένως ἡ μὲν ὠφέλεια ἦν διὰ τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ παρέχει πρὸς τοὺς ἄλλους λέγεται ἀγαθόν, ἡ δὲ βλάβη κακόν· ἦτοι τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐνεργειῶν αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους τὰ προκαλοῦντα τὴν γενικὴν ἐπιδοκιμασίαν ἢ ἀποδοκιμασίαν αὐτὰ παριστῶσι τὴν πραγματικὴν τῶν ἐνοιῶν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ· ἀρα αἱ κρίσεις περὶ τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ δέον νὰ θεωρηθῶσιν ὡς

ἐκφράσεις αἰσθημάτων παραγομένων εἰς τοὺς ἄλλους, τῶν μὲν ἐκ τῶν ἠθικῶν, τῶν δὲ ἐκ τῶν ἀντιθικῶν πράξεων ὑποκειμένου τινος.

Β') Ὅτι αἱ ἔννοιαι τοῦ δικαίου καὶ τοῦ ἀδίκου παριστῶσι μὲν ἐπίσης ποιότητας ἠθικὰς ἀναφερομένας εἰς τὸ ὑποκείμενον, ἐξ οὗ προέρχονται, καὶ ἐκτιμωμένας πράγματι ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων ἅτινα ἐπιφέρουσιν ἐκτὸς αὐτοῦ ὡσαύτως καὶ τὸ δίκαιος ἢ ἀδίκος σημαίνει μὲν τὸ φρόνημα καὶ τὴν ἐσωτερικὴν διάθεσιν τοῦ ὑποκειμένου, ὅπως καὶ τὸ ἀγαθὸς ἢ κακός· ἀλλ' ὅμως τὸ δίκαιον ἢ ἀδίκον δὲν ἔχει τὴν αὐτὴν καθ' ὅλα σημασίαν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ· διότι τὸ μὲν ἀγαθὸν σημαίνει τὴν ὠφέλειαν τὴν ὁποίαν παρέχει τις πρὸς τοὺς ἄλλους, τὸ δὲ κακὸν τὴν βλάβην ἣν προξενεῖ εἰς αὐτούς· ἀλλὰ τὸ δίκαιον δὲν σημαίνει, οὐδ' ἀπαιτεῖ ὠφέλειαν ἢ χάριν, ἐξ ἐναντίας σημαίνει καὶ ἀπαιτεῖ μόνον τὴν μὴ βλάβην, τὴν μὴ παρανομίαν πρὸς τοὺς ἄλλους· ἀπαιτεῖ ἀπλῶς τὸ σεβασ πρὸς τὰ δικαιώματα τῶν ἄλλων· π. χ. μὴ σφετεριζόμενός τις τὰ χρήματα τοῦ ἄλλου, ἢ ἀποδίδων εἰς αὐτὸν τὸ κτῆμά του τὸ ὑποῖον παρὰ νόμον κατακρατεῖ ἢ πληρώων τὰ χρεωστούμενα, ταῦτα δὲν σημαίνουσιν ὅτι ἔπραξεν ἀγαθὸν ἀλλ' ὅτι δὲν ἔπραξεν τὸ κακὸν, ὅτι δὲν ἐξέτελεσε τὴν παρανομίαν· τὸ δὲ ἀδίκον σημαίνει τὸ κακὸν κατ' ἀνώτερόν τινα βαθμὸν ἐκτιμώμενον ἐκ τῆς ὑπερβολικῆς ἐπὶ τὸ βλάπτειν διαθέσεως τοῦ ἐνεργοῦντος.

Ἄρα αἱ κρίσεις περὶ δικαίου ἢ ἀδίκου δεόν νὰ θεωρηθῶσιν ὡς ἐκφράσεις αἰσθημάτων παραγομένων εἰς τοὺς ἄλλους, τοῦ μὲν δικαίου ὡς ἐκ τοῦ σεβασμοῦ τῶν δικαιωμάτων αὐτῶν, τοῦ δὲ ἀδίκου ὡς ἐκ τῆς ὑπερβολῆς τῆς πρὸς τὸ κακὸν διαθέσεως πρὸς αὐτοὺς ὑποκειμένου τινός.

Σημ. Ταύτην κατ' ἐκρίθειαν θεωροῦμεν τὴν διαφορὰν τῶν ἐννοιῶν τοῦ ἀγαθοῦ ἢ κακοῦ ὡς πρὸς τὰς τοῦ δικαίου ἢ ἀδίκου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Περὶ κοινωνίας καὶ περὶ τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν.

§ 28. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος (§ 20) ἐπλάσθη τοιοῦτος ὅπως ζῆ ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν ὁμοίων του, ἦτο ἐπόμενον ἵνα οἱ μὲν τούτων ἐπιζητῶσι τὰς σχέσεις τῶν δὲ, καὶ οὕτω συνηχόμενοι νὰ σχημα-

τις ὡσι κοινωνικὸν βίον καὶ κοινὸν πολιτεύημα συμβοηθούμενοι ἀμοιβαίως ἐν ταῖς ἀνάγκαις τῆς ἀσθενοῦς αὐτῶν φύσεως ἄρχαι κοινωνία λέγεται πληθὺς ἀνθρώπων οἵτινες τοπικῶς ὑπάρχοντες συνουδοῦνται εἰς σχέσεις ἀφορώσας τὰ κοινὰ συμφέροντα καὶ τὰ ἰδιαιτέρα ἐκάστου ἀτόμου τὰ μὴ ἀντιφάσκοντα πρὸς τὰ κοινὰ τῆς ὅλης πληθούς. Ἐπίσης δὲ κοινωνία λέγεται καὶ ἡ συγγώνευσις πολλῶν μικροτέρων κοινωνιῶν εἰς μίαν μεγαλητέραν ἐκ φυλετικῆς συγγενείας, ἢ ὁμοιότητος τῆς γλώσσης, ἢ κοινότητος τῶν συμφερόντων.

§ 29. Ἐκ τούτων ἐξάγεται ἡ ἰδέα ὅτι ἡ κοινωνία, ὅπως ἐχθρὸν στερεὸν καὶ διαρκῆ, δέον ἄ.) ἵνα στηρίζεται ἐπὶ ἠθικῶν βάσεων (β.) ἵνα ὅλα τὰ μέλη αὐτῆς διὰ κοινῆς προσπαθείας συνεργῶσι πρὸς ἓνα κοινὸν σκοπὸν, τὸ νὰ ἐκπληρῶνται τὰ συμφέροντα ἐκάστου εἰς τρόπον ὥστε νὰ ᾖται σύμφωνα καὶ ἐν ἀρμονίᾳ καθ' ὅλα πρὸς τὰ κοινὰ τῆς ὅλης κοινωνίας καὶ ἕλαστος νὰ λαμβάνῃ μέρος ἐνεργῶν εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν κοινῶν συμφερόντων κατὰ τὸ ἐνὸν ἡλικίως ἢ πνευματικῶς γ.) ἐὰν ὑπάρχωσιν ἢ ἀκολούθως προσέλθωσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ μέλη ἀκατέργαστα καὶ ἄλοφα, οἱ ἰκανώτεροι ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἰδέας τῆς ἠθικῆς ἀγάπης καὶ ἐκ τοῦ συμφέροντος τῆς ὅλης κοινωνίας νὰ συνεργῶσιν εἰς τὴν παιδαγωγίαν αὐτῶν καὶ ὁδῆγῃαν πρὸς τὴν ὁδὸν τῆς ἠθικότητος.

§ 30. Ὅποτεν λοιπὸν οἱ μᾶλλον τῶν ἄλλων λογικῶς ἀνεπτυγμένοι ἀναγνωρίζοντες αὐτοὶ πρῶτοι δι' ἑαυτοὺς τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ τηρεῖσαι ἀκριβῶς τὰ ἀπαιτούμενα πρὸς τὴν ὑπαρξίν καὶ στερέωσιν τοιοῦτου τύπου κοινωνίας ἀποδεχθῶσιν εἰς τὰς πράξεις τῶν τοιαύτας ἠθικὰς ἀρχὰς ὁποῖαι νὰ θεωρῶσιν ὡς καθολικοὺς νόμους καὶ ὡς κανόνας ἐκουσίου καὶ κοινοῦ σεβασμοῦ, ἤτοι νὰ μὴ περιέχωσιν οὐδεμίαν ἀντίφασιν οὔτε πρὸς ἑαυτοὺς οὔτε πρὸς τὴν βούλησιν τῶν ἄλλων καὶ ἐπομένως νὰ δύνανται νὰ γίνωσι παραδεκτοὶ παρ' ὅλων τῶν ἄλλων ὡς γενικοὶ τύποι ἠθικότητος· λέγω τὴν ἠθικὴν ἀγάπην, τὴν δικαιοσύνην, τὴν πρόθυμον συμπραξίν πρὸς τὰ κοινὰ συμφέροντα τῆς ὅλης κοινωνίας, ἐνὶ λόγῳ αἱ πράξεις ἐκάστου νὰ διευθύνωνται οὕτως ὥστε νὰ ᾖται οὐ μόνον ἐξωτερικῶς σύμφωνα, ἀλλὰ καὶ ἐσωτερικῶς ἤτοι ἀπληρῶς ἀρμονικαί, οὐδεὶς δύναται νὰ ἀντιτείνῃ εἰς τοιαύτα ἠθικὰς ἀρχὰς, ἐκτὸς τοῦ ἀπαρνούμενου ὅλως τὴν ἐνυτοῦ φύσιν ὡς ὅτιος λογικοῦ.

Ὅστε ἐπιτετα ἀνατιφρόντως ἡ παραδοχὴ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν παρὰ πάντων τῶν βουλομένων νὰ ᾖται μέλη τῆς κοινωνίας ὡς κοινῆς νομοθεσίᾳ ἐπικυρωμένη παρὰ τῶν ὅλων· ἐκ τούτου ἐξέρχεται

τὸ ἠθικὸν ἀξίωμα, ὁ ἠθικὸς νόμος, ἡ ὑπερτάτη τοῦ καθήκοντος ἐν-
τολή «πράττε ὅπως ἀπαιτεῖ ἡ ἀξία λογικοῦ ὄντος», ἤτοι αἱ ἀρχαὶ
τῆς βουλήσεώς σου νὰ ᾖναι τοιαῦται ὥστε νὰ χρησιμεύωσι ὡς νό-
μοι πρὸς ὅλα τὰ λογικὰ ὄντα καὶ ὡς ἐλαττήρια πρὸς τὴν πραγμά-
τωσιν τῆς ιδέας τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ.

§ 31. Ἐξ ἐναντίας αἱ ἀρχαὶ αἱ μὴ ἀπορρέουσαι ἐκ τοῦ λογικοῦ
καὶ ἀντιβαίνουσαι πρὸς αὐτὸ καὶ διὰ τοῦτο μὴ δυνάμεναι νὰ γί-
νωσι παραδεκταὶ παρὰ τῶν ὄλων, δὲν δύνανται νὰ γίνωσι νόμοι γε-
νικοὶ δι' ὅλους, π. χ. ἡ ἐγωϊστικὴ φιλαυτία τινῶν, τὸ ἀπολύτως
μεριμνᾶν ὑπὲρ ἐχυτῶν καὶ ἀναισθητεῖν ἢ ἄλλως εἰς τὴν δυστυχίαν
τοῦ πλησίον, ἢ τὸ δοξάζειν εὐδαιμονίαν ἀποκλειστικῶς τὴν ἀά-
πασιν τῶν αἰσθήσεων ἢ δοῖα τῶν σοφιστῶν ὅτι τὸ φυσικὸν δι-
καιον εἶναι τὸ συμφέρον τοῦ ἰσχυροτέρου ἢ αἰσχρὰ δοξασία πονη-
ροῦ τάγματος, ὅτι ὁ σκοπὸς ἀγιάζει τὰ μέσα κτλ., αἱ τοιαῦται ἀρ-
χαί, ὡς ἀντιβαίνουσαι εἰς τὸ λογικόν, εἶναι ἀπαράδεκτοι ὑπὸ τῆς
ὅλης κοινωνίας καὶ αἱ δοξάζοντες αὐτὰς γίνονται ἀντικείμενον ἀ-
ποστρεφῆς ἐκ μέρους τῶν ἄλλων.

§ 32. Παρὰ χθέντος οὕτω τοῦ ὑπερτάτου ἠθικοῦ νόμου διὰ τῆς
παρὰ πάντων καὶ παρ' ἐνὸς ἐκάστου παραδοχῆς καὶ ἐπικυρώσεως
τῶν ἠθικῶν ἀρχῶν, προέρχεται ἐκ τούτου μία ἠθικὴ εἰς ἕναστον ὑ-
ποχρέωσις ἀπαιτοῦσα ἀπολύτως ἀναγκαῖόν τινα τρόπον τῆς πρά-
ξεως· αὕτη ἡ ὑποχρέωσις εἶναι σχέσις τῆς βουλήσεως πρὸς πράξιν
τὴν ὁποίαν κρίνει ἀναγκαίαν τὸ λογικόν· ἡ τοιαύτη δὲ ὑποχρέωσις
λέγεται καὶ καθήκον· ὅθεν πράξις γινομένη κατὰ τὴν ἠθικὴν ὑπο-
χρέωσιν λέγεται ὅτι ἐγένετο κατὰ τὸ καθήκον, ἢ δὲ γινομένη ἐναν-
τίον τῆς ἠθικῆς ὑποχρέωσεως λέγεται ὅτι ἐγένετο παρὰ τὸ κα-
θήκον.

* Ἄρα ἡ ιδέα τοῦ καθήκοντος ἔχει ἀληθῆ ἠθικὴν σημασίαν, καὶ
ἐφρημογὴν εἰς τοὺς ἀνθρώπους, ὡς ὄντα αἰσθητικὰ ἄλλα καὶ λογικά·
ἐκ τούτου ἔπεται ὅτι αἱ πράξεις πρὸς ἃς ὑποχρεοῦνται δεῖον νὰ ᾖ-
ναι προαιρετικαὶ καὶ λογικαὶ καὶ δύνανται νὰ γίνωσιν· αἱ δὲ β. β. β. β. β.
σμέναι καὶ ἐπιβεβλημένα παρ' ἄλλων πράξεις (ὡς ἐπὶ τῶν ἀδυ-
νάτων) δὲν θεωροῦνται ἀντικείμενα καθήκοντος, διότι, ὁπόταν ἡ
βούλησις δὲν δύνανται νὰ κάμῃ ἀρ' ἐχυτῆς ἐλλογὴν, παύει πᾶσα
ἠθικὴ ὑποχρέωσις· οὐδεμίαν, φέρ' εἰπεῖν, ἠθικὴν ὑποχρέωσιν καθήκον-
τος ἔχει τις, ὁπόταν ἰσχυρότερος δεσπότης ἢ τύραννος βιάζει αὐ-
τὸν νὰ πράξῃ τι ἐναντίον τῆς ἐαυτοῦ ἐλευθέρως βουλήσεως.

§ 34. Ἀνγνωρίζοντες δὲ ὡς ὀρίζοντα τὰς ἀγαθὰς πράξεις τοῦ

ἀνθρώπου τὸν ἠθικὸν νόμον δὲν δυνάμεθα νὰ παρῆνωρίσωμεν ἐν ταύτῳ καὶ τὴν αὐτόματον ἐπενέργειαν τῶν ἐν αὐτῷ ἐμφύτων πηγῶν τῆς ἠθικότητος καθ' ὅσον αὐταὶ ἀναπτύσσονται· οὕτως ἀνακαλύπτομεν ἐσωτερικὴν τινὰ τάσιν αὐτοῦ, δι' ἧς αὐτὸς, καὶ τοὶ μὴ ἀπαρνούμενος τὴν ἐκ τῆς αἰσθητικῆς ὁρμῆς κλίσιν καὶ ἀποστροφὴν ὡς παρέχουσιν αὐτῷ τὴν ὕλην τῶν πράξεων, τείνει ὁμως εἰς τὸ νὰ περιορίζη αὐτὴν ὥστε νὰ μὴ ὀρίζη αὐτὴ καὶ μόνη τὴν βούλησιν ἄλλὰ νὰ τὴν καθυποβάλλῃ εἰς τὴν κρίσιν τοῦ λογικοῦ· ἡ τάσις αὕτη εἶναι καθαρὸν ἠθικὸν συναίσθημα προερχόμενον ἐκ τῆς ἰδέας τῆς ἑαυτοῦ λογικῆς ἀξίης καὶ τοῦ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον σεβασμοῦ.

Τὸ συναίσθημα τοῦτο εἶναι ἀπόλυτον ὡς μὴ προερχόμενον ἐξωθεν, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν τῶν ἐμφύτων πηγῶν τῆς ἠθικότητος καὶ τῆς συναισθήσεως· δὲν θεωρεῖται δὲ σέβας πρὸς τὸν νόμον καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἢ πράξις τοῦ ἀγαθοῦ ἐξ ἐλπίδος ἀπολαύσεως ἐξ αὐτοῦ οὔτε ἢ ἀποχὴ ἐκ τῆς πράξεως τοῦ κακοῦ ὡς ἐκ τοῦ φόβου τιμωρίας διότι ὁ ἄνθρωπος τότε ἐνεργεῖ οὐχὶ ἀπολύτως ἀλλὰ σχετικῶς.

§ 35. Αἱ αἰσθητικαὶ ὁρμαὶ τοῦ ἀνθρώπου κοιναὶ οὗσαι πρὸς τὰς τῶν ἀλόγων ζῶων καὶ ἀπαιτοῦσαι τὴν ὅπως δήποτε ἀνάπαυσιν αὐτῶν, ἀνευ ἄλλης παρατηρήσεως, διαφέρουσιν οὐσιωδῶς ἀπὸ τὰς ἀπαιτήσεις τοῦ πρακτικοῦ λόγου διότι ὁ ἄνθρωπος, ὅταν παρασύρεται μόνον ἐκ τῆς αἰσθητικῆς αὐτοῦ φύσεως, ὁρμᾷ τυφλῶς ὅπου καὶ ὅπως ἀναζητῶν τὸ ἡδὺ καὶ ἀποφεύγων τὸ ἀλγεινόν, καὶ κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον καθ' ὅσον εὐκολύνονται τὰ ἑαυτοῦ ἐκ τούτου συναισθήματα· τοιαύτην ὕλικὴν ὁρμὴν περὶ τὸ ἡδὺ ἐλάτρευον οἱ περὶ τὸν Κυρηναῖον Ἀρίστιππον θεωροῦντες αὐτὴν ὡς τὴν μόνην εὐδαιμονίαν.

Ὁ δὲ πρακτικὸς λόγος (§ 1) ἀναγνωρίζων τὸν σκοπὸν καὶ τὰ αἷτια τῆς αἰσθητικῆς τοῦ ἀνθρώπου κατάστασεως ὡς ἐπιβραβεύουμένης ὑπὸ τῆς ὀρεκτικῆς δυνάμεως αὐτοῦ πλὴν ἀναγκαίας οὔσης ἐν ὀρισμένῳ μέτρῳ ἐνεργούσης, δὲν ὑπαγορεύει τὸ νὰ καταστραφῇ ἢ ὁρμῇ ἀλλὰ νὰ χαλινωθῇ καὶ νὰ ὑποβληθῇ εἰς τὴν ἐλευθέραν βούλησιν αὐτοῦ τὴν ὀδηγουμένην ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ἥτις νὰ περιορίζη αὐτὴν πάντοτε εἰς λελογισμένην ἐκλογὴν, καθ' ὅσον ὑπαγορεύει ἢ συγχωρεῖ τὸ λογικόν.

§ 36. Κατ' ἄλλο δὲ σύστημα θιασωτῶν τοῦ ἡδέως, (τὸ τοῦ Ἐπικούρου) οἱ ὀπαδοὶ αὐτοῦ ὅπως φανῶσι λογικώτεροι ἐθεώρησαν ὅτι ἡ ψυχὴ τείνει μὲν πάντοτε πρὸς ἓνα κύριον σκοπὸν τὸ ἡδὺ καὶ ἐκ τούτου ἔλκεται εἰς τὰς ἐνεργείας τῆς, ἀλλὰ κατὰ βχθμούς· ἦτοι

κατὰ μὲν τὸν κατώτερον βαθμὸν ὀρυᾶται ἐκ τῆς ἡδονῆς τῆς προερχομένης ἐκ τῆς ἀναπαύσεως τῆς αἰσθητικῆς ὀρυῆς· κατὰ δὲ τὸν ἀνώτερον βαθμὸν ἔλκεται ἐξ ἡδονῆς προερχομένης ἐξ ὑψηλοτέρου συναισθήματος· ἦτοι, ἐκ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν χρεῶν αὐτῆς, συναισθάνεται δὲ ἄλλος ἐκ τῶν ἑαυτῆς παρεκτροπῶν.

Ὡστε καὶ κατ' αὐτὴν τὴν θεωρίαν ἔθεσαν πάλιν τὸ ἡδὺ ὡς βᾶσιν τῶν συναισθημάτων τῆς ψυχῆς, καὶ περ' ἐπὶ τὸ πνευματωδέστερον ὀνομάσαντες αὐτὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, τὰ δὲ ἄμεσα μέσα ἢ ἀπώτερα τὰ χρησιμεύοντα ὡς συντελεστικά πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ἡδέως ἀποδίδοντες εἰς αὐτὰ ἀναφορικὴν ἀξίαν τὰ ὠνόμασαν σχετικὰ ἀγαθὰ ἢ ὠφέλημα, ἃν καὶ δύνανται κατ' ἀρχὰς νὰ παράγωσιν ἄλγεινὸν ἢ ἀηδὲς συναίσθημα.

Ἐξ ἐναντίας πᾶν ἄλγεινὸν ἢ ἀηδὲς συναίσθημα ὠνόμαζον ἀπόλυτον ἢ τελικὸν κακόν· τὰ δὲ αἷτια καὶ μέσα τὰ συντελοῦντα εἰς τὸ ἄλγεινὸν ἢ ἀηδὲς συναίσθημα ὠνόμαζον σχετικὰ κακὰ ἢ βλαβερὰ, ἃν καὶ δύνανται πρὸς ὥραν νὰ προξενῶσιν ἡδύ συναίσθημα.

§ 37. Ἀλλὰ καὶ τὸ δεύτερον αὐτὸ εὐδαιμονικὸν σύστημα καὶ τοι ἐπὶ τὸ πνευματωδέστερον καὶ προτιμώτερον τοῦ πρώτου εἶναι ὅμως καὶ τοῦτο ἐσφραγμένον κατὰ τὴν βᾶσιν· διότι θέτει ὡς ἀπόλυτον ἀγαθὸν τὴν κατ' ἐπίτασιν μεγάλην ἡδονὴν ὥστε ἔπεται ἐξ αὐτῆς τῆς γνώμης ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ πάντοτε τὴν ἄκραν ἡδονὴν ὡς οὖσαν αὐτὴν τὴν μόνην εὐδαιμονίαν· ἢ ὅποια δοξασία εἶναι α.) ἐγωϊστικὴ· β.) ἐσφραγμένη κατὰ τὴν κυριωτέραν βᾶσιν αὐτῆς· διότι τὸ ἀπόλυτον ἀγαθόν, καὶ τὸ ἀπόλυτον κακὸν εἶναι ποιότητες ἠθικαὶ σταθεραὶ ἀπαιτοῦσαι πηγὰς ἐπίσης σταθερὰς ὅποια δὲν εἶναι τὰ συναισθήματα τοῦ ἡδέως καὶ ἀγαθοῦ· διότι ταῦτα ἐξαρτῶνται ὅλως ἐκ τῆς διαθέσεως τοῦ συναισθανομένου ὑποκειμένου, ἧτις εἶναι ἄστατος καὶ εὐμετάβλητος (§ 18).

Καὶ αὐτὰ τὰ εὐδαιμονικὰ συστήματα τὰ ὅποια εἶναι διάφορα ἀντιφάσκουσι πρὸς ἄλληλα π. χ. Τὸ μὲν θεωρεῖ ὡς ἀπόλυτον ἀγαθὸν τὸν μονήρη βίον, τὸ δὲ τὴν τύρβην τῶν πόλεων, τὸ μὲν τὴν μουσικὴν καὶ τὰ ἄσματα, τὸ δὲ τὸ ἀτάραχον τῶν αἰσθήσεων, τὸ μὲν τὸν πλοῦτον, τὸ δὲ τὴν δόξαν, κτλ.

§ 38. Ἡ φιλοσοφικὴ ὅμως ἠθικὴ ἐπιστήμη δὲν ἰανοποιεῖται διὰ τοιούτων ἀμφιβόλων καὶ ἐπισηφῶν ἐκτιμήσεων, ἀλλ' ἐπιχειρεῖ διὰ τῆς αὐστηρᾶς λογικῆς ν' ἀποδείξῃ τὴν ἀλήθειαν· ὅτι, τὸ

αγγλ. γράμ.

ἂ πόλυτον ἀγαθόν, δὲν δύναται νὰ ἔχη ἀφορμὴν καὶ βάσιν ἐπισφαλῆ καὶ εὐμετάβλητον ὁποῖα εἶναι ἢ τοῦ ἡδέως, ἀλλ' ἔχει βάσιν καὶ ἀξίαν σταθερὰν ἦτοι, ὅπως ἠθικὴν καὶ διὰ τοῦτο καὶ λέγεται ἠθικὸν ἀγαθόν, ὡς ἐξαρτώμενον ἀμέσως ἐκ τῆς ἠθικῆς καὶ ἐλευθέρας βουλήσεως τῆς ἐδηγουμένης ὑπὸ τοῦ λογικοῦ.

§ 39. Πᾶν λοιπὸν ὅπερ προτιμᾶ καὶ ἐπιζητεῖ ἡ ἠθικὴ βούλησις λέγεται ἠθικὸν ἀγαθόν· πᾶν δὲ ὅπερ ἀπορρίπτει λέγεται ἠθικὸν κακόν· ποῖον δὲ εἶναι τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν ὅπερ προτιμᾶ καὶ ἐπιζητεῖ ἡ ἠθικὴ βούλησις; τοῦτο καταφαίεται ἐναργῶς ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ῥηθέντων, ὅτι εἶναι ἡ ἀρετὴ ἦτοι ὁ βίος τοῦ ἀνθρώπου ὁ σύμφωνος καθ' ὅλα πρὸς τὰ ἑαυτοῦ καθήκοντα.

Τὸ δὲ ἠθικὸν ἀγαθόν εἶναι λέξις περιεκτικὴ πολλῶν ἠθικῶν ἀγαθῶν· διότι ἡ ἔννοια αὐτοῦ περιλαμβάνει οὐ μόνον τὴν ἠθικὴν εὐστάθειαν τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀπαιτούμενα εἰς τὰς προσωπικὰς σχέσεις αὐτοῦ ἦτοι, τὴν ἠθικὴν ἀγάπην, τὴν δικαιοσύνην, καὶ τὰ ἀπαιτούμενα ἐν τῇ ἀνατροπῇ, ἐν τῇ προσπαθείᾳ διὰ τὴν κοινὴν εὐημερίαν ἐν τῇ κοινωνίᾳ· ἐκ λόγῳ πάντα ὅσα ἀπαιτοῦσιν αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι καὶ ἀρχαὶ περιλαμβάνονται ἐν τῇ ἔννοιά τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ, αἱ δὲ ἐλλείψεις καὶ ἀποστροφὴ ἀπασῶν τούτων τῶν μορφῶν τοῦ βίου λέγονται κακὰ.

§ 40. Ἀναλυομένης ἤδη τῆς ἰδέας τοῦ ὠφελίμου, τοῦ ἡδέως καὶ τοῦ εὐχρέστου καὶ τῶν τούτων ἀντιθέτων κατὰ τὰς ἀκριβεῖς αὐτῶν ἐννοίας δι' ὧν δύναται νὰ ἐκφρασθῶσιν ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἐκτιμήσεως ἐξάγονται, ὅτι,

Α'.) Τὸ ὠφελίμον εἶναι τι ὅπερ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ οὐδὲμίαν παριστᾶ ἀνθύπαρκτον ἀξίαν πράγματός τινος, ἀλλ' ἡ ἔννοια αὐτοῦ εἶναι ἔμμερος καὶ σχετικὴ ἀναφερομένη πρὸς τι ἄλλο, ὡς πρὸς τὸ ὁποῖον ἔχει ἀξίαν· ἀνευ δὲ τοιαύτης ὀρισμένης ἀναφορᾶς, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ καὶ μόνον τὸ ὠφελίμον εἶναι λέξις κενὴ οὐδὲμίαν ἔχουσα ἀληθῆ σημασίαν καὶ κατὰ συνέπειαν οὐδὲμίαν ἠθικὴν ἐκτίμησιν· εἰς τὴν αὐτὴν κατηγορίαν ὑπόκειται καὶ τὸ ἀντίθετον αὐτοῦ βλαβερόν· θεωρεῖται δὲ κυρίως τὸ μὲν ὠφελίμον ἀπλῶς ὡς μέσον χρησιμεῦον πρὸς τινὰ σκοπὸν καὶ τὸ ὁποῖον ὅταν ὁ σκοπὸς πρὸς δὲ χρησιμεύει εἶναι ἀγαθός· τότε λέγεται ἔμμεσον ἀγαθόν· τὸ δὲ βλαβερόν θεωρεῖται ὡς μέσον τι χρησιμεῦον πρὸς τινὰ κακὸν σκοπὸν καὶ λέγεται ἔμμεσον κακόν.

Β'.) Τὸ ἡδύ καὶ τὸ ἀντίθετον αὐτοῦ ἀλγεῖνδόν εἶναι λέξεις τῶν ὁποίων αἱ ἔννοιαι δὲ δύναται νὰ ἔχῃσι βάσιν ἐκτίμησιν,

ὡς μὴ δυνάμεναι νὰ παραστήσωσιν ἀληθῆ καὶ ὠρισμένην ἀξίαν σταθερὰν καὶ ἀμετάβλητον τῆς ποιότητος ἀντικειμένου τινός· καθότι ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον δύναται, κατὰ τὰς διαφόρους καταστάσεις τοῦ ὑποκειμένου, νὰ διεγείρῃ ἡδονὴν ἢ ἄλγος ἐν αὐτῷ ἢ ἐναλλάξ· διότι ἐξαρτᾶται ὅλως ἐκ τῆς διαθέσεως τοῦ συναίσθηνομένου ὑποκειμένου· τὸ δὲ ὑποκείμενον αὐτὸ δὲν εἶναι πάντοτε εἰς τὴν αὐτὴν νευρικὴν κατάστασιν καὶ εἰς τὴν αὐτὴν ψυχικὴν διάθεσιν.

Δύναται μὲν τὸ ἀντικείμενον νὰ διεγείρῃ συναίσθημα ἡδονῆς ὅταν προηγῆται ἐπιθυμία τις πρὸς τοῦτο καὶ συναίσθημα ἄλγους ὅταν προηγῆται πρὸς τοῦτο ἀποστροφή· συμβαίνει ὁμοίως πολλάκις τὸ ἐξ ἀντικειμένου διεγειρόμενον εὐάρεστον συναίσθημα νὰ προξενήσῃ ἄλγος· ὡς π. χ. ὅπταν ἀκούων τις πᾶν εὐάρεστον μουσικὴν ἀρμονίαν θλίβηται, ἐνθυμούμενος τὸν ἀποθανόντα υἱὸν του, τὸν ἄριστον μουσικὸν ὄντα· τὸ δὲ ἀντίθετον αὐτοῦ, ἦτοι τὸ ἀλγεινὸν συναίσθημα, νὰ προξενήσῃ ἡδονὴν, ὡς ὅταν π. χ. πρὸς ἴασιν του λαμβάνῃ εὐχάριστως ὁ ἀσθενὴς πικρὸν φάρμακον, ἢ πρὸς σωτηρίαν τῆς ζωῆς του ὑποφέρει τις εὐχάριστως σκληρὰν ἐγχείρησιν· προσέτι, ἐκεῖνο ὅπερ χθὲς ἦτο ἀντικείμενον ἡδονῆς πρὸς τινα, δύναται νὰ ἦναι σήμερον πρὸς αὐτὸν ἀντικείμενον ἄλγος· καὶ τὸ πρὸ ὀλίγου προξενὸν ἡδονῆς δύναται μετὰ τὴν πλήρωσιν τῆς ἐπιθυμίας νὰ γεννήσῃ ἀποστροφήν· ὥστε ἡ ἡδονὴ καὶ τὸ ἄλγος εἶναι διάφορα παρὰ διαφόροις καὶ μεταβάλλοντα ποικίλως κατὰ τὰς περιστάσεις ἐν τῷ αὐτῷ προσώπῳ, ἄρα ἐπὶ τοιαύτης ἀστάτου καὶ εὐμεταβλήτου καταστάσεως δὲν εἶναι δυνατόν νὰ γίνῃ ἀσφαλὴς καὶ βεβαία ἠθικὴ ἐκτίμησις ἀλλὰ σχετικὴ.

Γ.) Τὸ εὐάρεστον καὶ δυσάρεστον εἶναι λέξεις παριστῶσαι συναίσθηματα ἡδονῆς ἢ ἀποστροφῆς καὶ παραγόμεναι ἐκ τῆς ἀντιλήψεως τῆς ποιότητος ἀντικειμένων τινῶν· διαφέρουσι δὲ τοῦ ἡδέως ἢ ἀλγεινοῦ, καθότι δὲν προέρχονται ἐκ προηγουμένης τινός ἐπιθυμίας ἢ ἀποστροφῆς, ὅπως ἐκ τούτου αἰσθανθῆ τις τὸ ἀντικείμενον ὡς εὐάρεστον ἢ δυσάρεστον, ἀλλὰ προέρχονται ἀμέσως ἐκ τῆς ποιότητος τοῦ ἀντικειμένου· π. χ. βλέπει τις ἀδάμαντα ἐξαιρέτως λάμποντα, ἀκούει ἐναρμόνιον μουσικὴν, αἰσθάνεται εὐώδη ὄσμην· γεύεται τι ἐξαισίας γεύσεως κτλ., ὅλα ταῦτα λέγονται εὐάρεστα συναίσθηματα, ὡς ἀμέσως γινόμενα· πάντα δὲ ὅσα προξενούσιν ἄμεσον ἀηδίαν καὶ ἀποστροφήν λέγονται δυσάρεστα· ἀπαιτεῖται ὁμοίως καὶ ἡ ἀντιληπτικότης τοῦ ὑποκειμένου νὰ ἦναι ἐν

ἁρμονικῇ καταστάσει καὶ ὄλων δὲ τούτων ἡ ἐσωτερικὴ ἠθικὴ ἐκ-
 τήμησις θεωρεῖται σχετικῇ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ΄.

Περὶ ἀρετῆς.

§ 41. Ἡ ἀρετὴ εἶναι λέξις παραγομένη ἐκ τοῦ ῥήματος ἀρεῖν (τὸ ἀρέσκειν ἢ ἀρμόζεσθαι) καὶ σημαίνει ιδιότητα ἀρμόζουσαν, ἐπειδὴ δὲ ἡ τάσις πρὸς τὴν πραγμάτωσιν τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ ἀρμόζει εἰς τὸν λογικὸν ἄνθρωπον, ἐλήφθη καταλλήλως ἡ λέξις ἀρετῆ, ὡς ἐφαρμοζομένη εἰς τὸν ἄνθρωπον ὁπότεν αἱ βουλήσεις αὐτοῦ ἦναι τοιαῦται ὅποια ἀρμόζουσιν εἰς λογικὸν ὄν ἤτοι ἐμφανίζονται ἐν τῇ συνειδήσει ὡς διατεθειμέναι εἰς πράξεις συμφώνους πρὸς πάσας τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς καὶ καθίστανται τὸ διηνεκὲς ἀντικείμενον τῆς ἐσωτερικῆς ἐπιδοκιμασίας.

§ 42. Κατ'αὐτὴν τὴν ἔννοιαν, ἡ ἀρετὴ ἔπεται ὅτι σημαίνει τὴν τοῦ ἀνθρώπου τελειότητα· ἀλλ' ἡ ἀπόλυτος τελειότης ὑπάρχει εἰς μόνον τὸν Θεόν, ὁ δὲ ἄ.θρωπος ὡς ἀτελής καὶ πεπερασμένος, ἔχων ἐκ φύσεως τάσεις καὶ πάθη πρὸς τὰ ὅποια ἀντιπαλαίει, δὲν δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀπόλυτον τελειότητα· (*) καθ' ὅσον ὁμοίως ἀναπτύσῃ ἠθικῶς τὸ λογικόν του καὶ προσπαθεῖ μετὰ σταθερᾶς βουλήσεως εἰς τὸ νὰ ὑποτάξῃ τὰ πάθη του, καθὼς εἰς τὰς ἐπιστήμας βαθμυδὸν προχωρεῖ διὰ τῆς διανοητικῆς αὐτοῦ ἀναπτύξεως, οὕτω καὶ διὰ τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως καὶ τῆς ἀσκήσεως, καθ' ὅσον ἀντιπαλαίων ὑπερνικᾶ τὰ πάθη του, κατὰ τοσοῦτον προβαίνει εἰς τὴν ἑαυτοῦ ἠθικὴν τελειοποίησιν· καθ' ὅσον δὲ προβαίνει ἐπιδιώκων αὐτὴν διὰ τῆς ἀσκήσεως, κατὰ τοσοῦτον μᾶλλον εὐκολύνηται καὶ ἀποκτᾶ ἕξιν ἐν αὐτῇ· αὐτὴ δὲ ἡ ἕξις ἐπὶ μᾶλλον

8 (*) Οἱ ρωϊκοὶ ἐθεώρουν σαφὸν τὸν τέλειον εἰς τὴν ἀρετὴν· ἀλλ' ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν φάνει ποτὲ εἰς τὴν τελειότητα, ὡς ἀνήκουσαν αὐτὴν εἰς μόνον τὸν Θεόν, διὰ τοῦτο ὁ Πλάτων εἰς τὸ τέλος τοῦ Φαίδρου λέγει ὅτι τὸ σαφὲς ἀνήκει εἰς μόνον τὸν Θεόν, εἰς δὲ τὸν ἄνθρωπον τὸ φιλόσοφος, ἐκ τούτου δὲ ἔλαβε τὸ ὄνομα ἡ φιλοσοφία· ὥστε κατ'αὐτὴν τὴν ἔννοιαν ἡ σοφία δὲν εἶναι ἀρετὴ ἀλλ' ἀγίατης περιδιάζουσα εἰς μόνον τὸν Θεόν.

καὶ μᾶλλον αὐξηθεῖσα θεωρεῖται σχετικῶς τελειοποίησις αὐτοῦ· ἢ δὲ σχετικὴ αὕτη τελειοποίησις διὰ τῆς ἕξω φθάνουσα εἰς ἀνώτερον βαθμὸν λέγεται ἀγιότης.

§ 43. Ἐκ τῆς ἐννοίας λοιπὸν τῆς ἀρετῆς οὐ μόνον ἀποκλείεται πᾶν ὅ,τι ὡς ἀσύμφωνον πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ἐπισύρει τὸν ἠθικὸν φόγον, ἀλλὰ καὶ δὲν πρέπει νὰ ἐλλείπη τι οὔτε ἐν γνώσει οὔτε ἐν βουλήσει, διότι πᾶσα ἔλλειψις σημαίνει μίαν μεγαλητέραν ἢ μικροτέραν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τῆς τελείας ἀρετῆς.

Δὲν πρέπει ἄρα ὁ ὀλιγὸς σκοπὸς νὰ μερικεύηται, οὔτε πρέπει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἐνεργῇ κατὰ τὸ πνεῦμα μιᾶς ἠθικῆς ἀρχῆς, παραβαίνων τὰ παραγγέλματα τῆς ἄλλης ἢ τῶν ἄλλων, διότι τότε μεγάλως ἀπομακρύνεται ἐκ τῆς τελείας ἐννοίας τῆς ἀρετῆς, π. χ. ὡς ὁ δικαστὴς ὅστις καταδικάζει ἀδίκως τὸν ἕνα ἐκ τῶν δικαζομένων ἐξ ἐπιεικείας πρὸς τὸν ἕτερον ὡς ἀσθενέστερον· ἢ ὁ σφετεριζόμενος διὰ τῆς ἀπάτης χρήματα ἀπὸ τινος δίδων δὲ ταῦτα ἢ μέρος τούτων εἰς τοὺς πένητας.

§ 44. Ἡ ἀρετὴ θεωρουμένη καθ' ἑαυτὴν, ὡς φρόνημα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, εἶναι τέλειόν τι καὶ ἀκέραιον καὶ δὲν δύναται νὰ ὑπόκηται εἰς βαθμοὺς, ἦτοι εἰς κατώτερον ἢ ἀνώτερον βαθμὸν, ἀλλ' αἱ πράξεις τινὸς συγκρινόμεναι πρὸς τὰς πράξεις ἄλλου συγχρόνου ἢ ἀρχαιοτέρου, γινόμεναι ἐπὶ ὁμοίων περιστάσεων καὶ διὰ τῶν αὐτῶν μέσων, παριστῶσι τὴν διαφορὰν κατὰ βαθμοὺς τίς μᾶλλον τῶν ἄλλων ἐπλησίασεν εἰς τὴν τελείαν ἐννοίαν τῆς ἀρετῆς.

§ 45. Ἡ ἀρετὴ οὔσα ἀκέραιόν τι καὶ τέλειον διαφέρει τῆς ἠθικότητος· διότι ἡ ἠθικότης, ὡς εἶπομεν, δὲν εἶναι ἀρετὴ ἀλλὰ προσπάθεια ἀγαθῆς βουλήσεως εἰς τὸ νὰ φθάσῃ εἰς τὴν ἀρετὴν. (*)

§ 46. Τινὲς τῶν ἀρχαίων, ἀρχηγούντος τοῦ Ἀριστοτέλους, ἐθεώρησαν τὴν ἀρετὴν ὡς μεσότητα μεταξὺ τριῶν κινήσεων τῆς ψυχῆς· ἦτοι, μεταξὺ δειλίας, ἀνδρίας καὶ θρασύτητος, τὴν ἀνδρίαν εἶπον ἀρετὴν, τὰ δὲ δύω ἄκρα ἦτοι, τὴν δειλίαν καὶ θρασύτητα, εἶπον ἐλαττώματα ἢ κακίας· οὕτω καὶ εἰς τὰς κατ' αἰσθησιν ὁρμάς, τὴν μεταξὺ τελείας ἀποχῆς, μετρίας χρήσεως καὶ τῆς καταχρήσεως,

(*) Παραστήσαντες δὲ τὴν ἐννοίαν τῆς ἀρετῆς ὡς φρόνημα ἐν τῷ ἀνθρώπῳ καὶ ὀνομάσαντες αὐτὴν τέλεον ὄν τι, ἐννοοῦμεν διὰ τούτου ὅτι ἡ ἀρετὴ ὡς φρόνημα εἶναι λέξις περιεκτικὴ οὐ μόνον μιᾶς ἀλλὰ πολλῶν κινήσεων τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ κατὰ συνέπειαν ἐκάστη κίνησις πρὸς πρᾶξιν τινα ἀγαθὴν λέγεται ἀρετὴ, π. χ. ἀρετὴ τῆς ἐλεημοσύνης, ἀρετὴ τῆς ἐγκρατείας, ἀρετὴ τῆς ἐπιεικείας κτλ.

τὴν μετρίαν χρῆσιν εἶπον ἀρετὴν, τὰς δὲ δύο ἀκρότητας εἶπον ἐλαττώματα ἢ κακίας.

Ἄλλ' ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς, καί τοι κατὰ τὰ πολλὰ παραδεκτέος, δὲν εἶναι καὶ ἀπολύτως ὀρθὸς καθ' ὅλα, διότι εἰς πῦλλα πάθη ἠθικά, π. χ. τὸν φθόνον, τὸ φιλέκδικον κτλ., ἔτι καὶ εἰς κακουργήματα, π. χ. τὸν φόνον, τὴν μοιχείαν, τὴν προδοσίαν κτλ. δὲν ὑπάρχει μεσότης.

§ 47. Λέγεται δὲ καὶ πολιτικὴ ἀρετὴ τὸ σέβας καὶ ἡ ἀγάπη πρὸς τοὺς νόμους, ὅπερ ἀπαιτεῖ τὸ λογικὸν ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον, ὡς πολίτην, τὸ νὰ σέβηται τοὺς νόμους τῆς πόλεως.

Λέγεται προσέτι καὶ μεταφορικῶς φυσικὴ ἀρετὴ, ἡ ἐξαιρετικὴ χρησιμότης φυσικῶν τινῶν πραγμάτων οἷον, ἐκεῖνα τὰ χόρτα ἔχουσι φυσικὴν ἀρετὴν τὸ νὰ χρησιμεύωσιν ὡς ἰαματικὰ κατὰ τινων ἀσθενειῶν· ὁ ἀδάμας ἔχει φυσικὴν ἀρετὴν τὸ νὰ λάμπη καὶ τέρπη ὑπὲρ πᾶν ἄλλο ὄρυκτον τὴν ὄρασιν· τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς γῆς ἔχει φυσικὴν ἀρετὴν τὸ νὰ παράγῃ περισσότερα ἢ καλλήτερα προϊόντα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε΄.

Περὶ κακίας.

§ 48. Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι ἡ διάθεσις τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου εἰς πράξεις συμφώνους πρὸς τὰς ἠθικὰς ιδέας καὶ ἀρχὰς λέγεται ἀρετὴ, ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι ἡ τάσις αὐτοῦ εἰς τὰ ἐναντία ἦτοι εἰς τὴν παράβασιν τῶν ἠθικῶν ιδεῶν καὶ ἀρχῶν λέγεται παρανομία, ἥτις, κατ' ἀνώτερον βαθμὸν, λέγεται κακία· οὕτως αἱ παράνομοι πράξεις διακρίνονται κατὰ βαθμὸν κατώτερον καὶ ἀνώτερον· καὶ κατώτερον μὲν, ἐὰν ἡ παράνομος πράξις γίνεταί ἀνευ προμελέτης, ἐξ ἀδιαφορίας δὲ μόνον πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον· ὅπερ λέγεται κακοήθεια ἢ ἀμαρτήμα· ὡς π. χ. ὅταν εὖρη τις πράγμα τι ἀνῆκον εἰς ἄλλον καὶ ἀγνοῶν εἰς τίνα ἀνήκει τὸ οἰκειποιεῖται ἀντὶ τοῦ νὰ ἀναζητήσῃ τὸν ἰδιοκτήτην αὐτοῦ καὶ νὰ τὸ παραδόσῃ ἢ τὸ ν' ἀρνηθῇ τὴν ὑποχρέωσίν του πρὸς ἄλλον ψευδόμενος· ἐὰν δὲ τὸ ἀμαρτήμα γίνηται ἐκ προμελέτης καὶ ἐπαναλαμβανόμενον

γίνεται ἕξις εἰς τὸν πράττοντα, τότε λέγεται κακία ὅθεν κακία λέγεται ἢ ἐκ προκίρσεως καὶ ἕξεως τάσις πρὸς τὴν πικρανομίαν.

§ 49. Ἡ παρανομία, κατὰ τε τὸν κατώτερον καὶ τὸν ἀνώτερον βαθμὸν, εἶναι ἀντίφασις εἰς τὴν τοῦ ἀνθρώπου λογικότητα· διότι ὁ ἄνθρωπος ἐμφυτον ἔχει θεῖον δῶρον τὸ λογικόν, ὧν διὰ τοῦτο προωρισμένος ἵνα χρησιμεύσῃ εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ πραγμάτων τῆς ἰδέας τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ, ὥστε γεννᾶται τοιοῦτος ἵνα δύναται νὰ πράττῃ τὸ ἀγαθόν.

Ἐπειδὴ ὅμως δὲν ἔχει μόνον τὴν ἐνεργητικὴν δύναμιν, ὡς ἐκ τῆς πνευματικῆς αὐτοῦ καταστάσεως, ἀλλὰ καὶ τὴν παθητικότητα ὡς ἐκ τοῦ ὑλικοῦ αὐτοῦ ὀργανισμοῦ, ὅστις ἀντιμάχεται καὶ ἐπιρραΐζει καὶ παρασύρει αὐτὸν εἰς τὰ διάφορα πάθη σωματικὰ καὶ πνευματικὰ· διὰ τοῦτο παρεκτρέπεται εὐκόλως εἰς τὴν παρανομίαν ὁπότεν ὁ φυσικὸς αὐτοῦ ὀργανισμὸς ἦναι πάνυ ὀρμητικὸς καὶ ὅταν ἐνταυτῷ στερῆται τῆς ἐκ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ λογικοῦ ἰκανῆς ἰσχύος ὥστε νὰ τὸν χαλινώσῃ.

Καθότι ἡ ψυχὴ, ὡς αὔλος οὐσία, δὲν σχετίζεται μετὰ τοῦ ὑλικοῦ κόσμου εἰμὴ διὰ μέσου τοῦ ὑλικοῦ ὀργανισμοῦ, ἐξ οὗ προέρχονται τὰ αἰσθήματα καὶ διεγείρονται τὰ πάθη εἰς αὐτήν· ἐκ δὲ τῶν αἰσθημάτων τούτων διατίθεται αὕτη οὕτως ἢ ἄλλως πρὸς τὰς ἐντὸς καὶ ἐκτὸς ἐνεργείας τῆς, κατὰ λόγον τῆς φυσικῆς καταστάσεως καὶ ἰδιοσυγκρασίας τοῦ ὑλικοῦ ὀργανισμοῦ καὶ κατὰ λόγον τοῦ βαθμοῦ τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως τοῦ λογικοῦ.

Ἴπτοι, ὁπότεν ὑπάρχῃ ἰκανὴ ἰσχυροποίησις τῆς βουλήσεως διὰ τῆς ἠθικῆς λογικῆς ἀναπτύξεως, τότε ἡ βούλησις ἐνεργεῖ ἐλευθέρως, τείνουσα πρὸς τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀποστρεφόμενη τὸ κακόν· ὁπότεν δὲ ἐλλείπῃ ἡ ἀπαιτούμενη ἠθικὴ λογικὴ ἀνάπτυξις, τυχόντος καὶ πάνυ ὀρμητικοῦ τοῦ ὑλικοῦ ὀργανισμοῦ, τότε ἀποκαθίσταται ἀνελευθέρα καὶ ἔλκεται ὡς δούλη ἐκ τῶν παθῶν τῶν διεγειρομένων ἐκ τοῦ τοιοῦτου ὑλικοῦ ὀργανισμοῦ.

§ 50. Τὰ πάθη τὰ τε σωματικὰ καὶ τὰ πνευματικὰ εἰς τοὺς μὲν εἶναι ἀσθενέστερα, εἰς τοὺς δὲ ἰσχυρότερα, εἰς ἄλλους δὲ ἰσχυρότατα· διότι ὁ ὑλικὸς ὀργανισμὸς δὲν εἶναι ὁμοίος εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ἀλλ' εἰς τοὺς μὲν εἶναι ἥπιος καὶ εὐάγωγος καὶ διευθύνεται μετὰ πάσης εὐκολίας, εἰς τοὺς δὲ μέτριος καὶ χαλιναγωγεῖται διὰ περισσοτέρας προσπαθείας, εἰς ἄλλους δὲ πάνυ ὀρμητικὸς καὶ διστραμμένος ἐκ φύσεως ἢ ἐκ καταχρήσεως καὶ ἀπαιτεῖται πάνυ ἰσχυρὰ βούλησις διὰ τῆς ἀναπτύξεως τοῦ λογικοῦ πρὸς

χαλιναγωγῆσιν αὐτοῦ· δι' ὅλα ταῦτα, ὑπάρχει μεγίστη ἀνωμαλία μεταξὺ τῶν διαφόρων ἀνθρώπων ὡς πρὸς τὰς τάσεις καὶ τοὺς χαρακτῆρας αὐτῶν.

§ 51. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθεισῶν σκέψεων ἐξάγεται ἥτι αὐτῇ ἡ ἀνωμαλία δὲν δύναται νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὴν ψυχὴν κατὰ τὴν δημιώδη γνώμην ὅτι ἐκ τῶν ἀνθρώπων οἱ μὲν εἶναι ἀγαθὸι, οἱ δὲ κακοὶ, ἐπὶ τῷ λόγῳ ὅτι εἰς τοὺς μὲν ὑπάρχει ψυχὴ ἀγαθὴ, εἰς τοὺς δὲ κακὴ ἢ γνώμη αὐτῆ εἶναι ἐσφαλμένη διότι ἡ ψυχὴ ὡς αὐτὸς οὐσία εἶναι ἐνιαία καὶ ἀδιαίρετος καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ αὐτῆ εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, ὥστε δὲν εἶναι λογικὸν νὰ ὑποτεθῇ ὅτι εἰς τοὺς μὲν ὑπάρχει ψυχὴ ἀγαθὴ εἰς τοὺς δὲ πονηρά· ἄρα ἡ ἀνωμαλία δεόν νὰ ἀποδοθῇ κυρίως εἰς τὴν ὑλικὸν ὄργανισμὸν κατὰ λόγον τῆς φυσικῆς αὐτοῦ καταστάσεως.

§ 52. Πρὸς ἐπικύρωσιν τῶν ἀνωτέρω ρηθέντων περὶ τῆς ἀνωμαλίας τῶν τάσεων καὶ χαρακτῆρων ὅτι δὲν προέρχονται ἐκ τῆς αὐτοῦ ψυχῆς ἀλλ' ἐξ αὐτοῦ τοῦ ὑλικοῦ ὄργανισμοῦ κατὰ λόγον τῆς φυσικῆς καταστάσεως αὐτοῦ ὑπάρχει καὶ ἕτερα ἀπόδειξις καθ' ἡμέραν πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν ἡμῶν ἐν τῇ ἐξετάσει τοῦ ἀνθρώπου τοῦ ἀνήκοντος εἰς τὴν κατωτέραν τάξιν τοῦ λαοῦ· ἦτοι ἐνῶ εἰς ὅλους σχεδὸν αὐτῆς τῆς τάξεως ἐλλεῖπει ἡ ἠθικὴ λογικὴ ἀνάπτυξις διὰ τῆς μαθησεως καὶ τῆς ἀγωγῆς καὶ κατὰ συνέπειαν ὄντες ἄνευ χαλινοῦ, ἀνίσως ἐνταυτῷ ὑπῆρχεν εὐδιάθετος ἐν αὐτοῖς ἡ τάσις πρὸς τὴν κακίαν, ἔδει νὰ ἦναι ὅλοι ἐπιρροεπεῖς εἰς αὐτήν· ἐξ ἐναντίας ὁμως βλέπομεν ὅτι μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσι μὲν καὶ κακοὶ καὶ τινες ἐκκλινάντες εἰς τὰ μεγαλύτερα ἐγκλήματα, τὴν ληστείαν καὶ τὸν φόνον, ἀλλὰ κατ' ἀντίθεσιν ὑπάρχουσι καὶ πλείστοι ἄλλοι τῆς αὐτῆς τάξεως οἵτινες καὶ περ πάντῃ ἀμαθεῖς εἶναι ὁμως εὐάγωγοι, ἀγαθοὶ, τίμιοι καὶ δίκαιοι, χωρὶς νὰ λάθωσιν ἄλλην ἀνάπτυξιν εὐρὴν καθόσον ἤκουσαν μηχανικῶς πως ἠθικόν τι ἐκ τῆς θρησκείας τῶν καὶ τοιοῦτοι ὑπάρχουσι πολλοὶ ἀνήκοντες εἰς διαφόρους θρησκείας.

Ἐν δὲ τῇ ἐρευνῇ τοῦ φαινομένου τούτου εὐρίσκομεν τὴν αὐτόματον ἐπενέργειαν τῶν ἐμφύτων πηγῶν τῆς ἠθικότητος, αἵτινες, καὶ τοὶ μὴ ἀναπτυχθεῖσαι ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τῆς κατωτέρας τάξεως τοῦ λαοῦ, φαίνονται ὁμως ἐπενεργεῖσαι αὐτομάτως, κατὰ τινα βαθμὸν, ἐν τῷ ἔχοντι ἡπιον καὶ εὐάγωγον φυσικὸν ὄργανισμὸν ἐξ αὐτῶν· ἄρα καὶ ἡ εἰρητικὴ τῆς ἐρεῖνης ἀποδεικνύεται καὶ πάλιν ὁ ὑ-

λικὸς ὄργανισμὸς ὅτι εἶναι ἡ κυρία αἰτία τῆς ἀνωμαλίας τῶν τάσεων καὶ χαρακτήρων, κατὰ λόγον τῆς φυσικῆς καταστάσεως αὐτοῦ.

§ 53. Ἄλλ' ἀποδιδομένης τῆς αἰτίας τοῦ κακοῦ εἰς τὸν φυσικὸν ὄργανισμὸν, ἐκ τούτου ἀπαλλάττεται τάχα ὁ ἄνθρωπος ἐκ τῆς εὐθύνης τῶν πράξεων αὐτοῦ; οὐδαμῶς! διότι τοῦτο δύναται νὰ ἀποδοθῆ μόνον εἰς τὰ ἄλογα ζῶα, τὰ ὁποῖα ἄλλα εἶναι ἡμερα, ἄλλα ἄγρια, ἄλλα ἀγριώτερα καὶ ἄλλα ἀγριώτατα, κατὰ λόγον τῆς διασκευῆς τῶν διαφόρων φυσικῶν αὐτῶν ὄργανισμῶν, καὶ ὅμως εἶναι ἀνεύθυνα, διότι στεροῦνται τῆς λογικῆς δυνάμεως καὶ κατὰ συνέπειαν κατακρατοῦνται ὅλως ὑπὸ τῶν ὠθήσεων τῶν φυσικῶν αὐτῶν ὄργανισμῶν.

Ὁ δὲ ἄνθρωπος, ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸ λογικόν, ὅπερ, ὡς θεῖον δῶρον, ἔπεται ὅτι εἶναι πηγὴ ἀγαθότητος, ἀποκαθίσταται ὅλως ὑπεύθυνος διὰ τὰς παρεκτροπὰς αὐτοῦ· διότι, καθὼς ἀπεδείχθη μέχρι τοῦδε, δύναται καὶ ἔχει καθῆκον νὰ ἀναπτύσῃ οὐ μόνον διανοητικῶς διὰ τῶν ἐπιστημῶν, ἀλλὰ καὶ ἠθικῶς, κατὰ θεωρίαν καὶ πράξιν, τὴν λογικὴν αὐτοῦ δύναμιν (*) καὶ δι' αὐτῆς νὰ χαλινώῃ τὸν φυσικὸν ὄργανισμὸν τοῦ· καὶ τὰ μὲν σωματικὰ πάθη νὰ ὑποτάσῃ καὶ περιορίζῃ ἐν μέτρῳ φρονήσεως, τὰ δὲ πνευματικὰ νὰ ἐξαλείφῃ; διότι τούτων οὐ μόνον ἡ χαλιναγώγησις, ἀλλὰ καὶ ἡ τελεία ἐξάλειψις ἐξαορτᾶται ἐκ τῆς ἑαυτοῦ ἐλευθέρας βουλήσεως.

§ 54. Ὅπως δὲν θεωρεῖται ἀρετὴ ἢ μὴ ἐκ προαιρέσεως γινομένη ἀγαθὴ πράξις, ἀλλ' ἐπιβαλλομένη ὑπὸ τοῦ ἰσχυροτέρου, καὶ προσέτι ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τῆς κακῆς πράξεως ἀπλῶς ἐκ φόβου κινδύνου ἢ τιμωρίας, οὕτω λέγομεν καὶ περὶ κακίας ὅτι δὲν ὑπόκεινται εἰς τὴν κατηγορίαν τῶν κακῶν οἱ ἀδύνατοι· ἤτοι οἱ μὴ δυνάμενοι νὰ διακρίνωσι τὴν κακίαν ἀπὸ τῆς ἀρετῆς· οἱ τοιοῦτοι δύναται νὰ ἀμαρ-

(*) Δὲν ἂν κεί μόνη ἡ διανοητικὴ ἀάπτυξις διὰ τῶν ἐπιστημῶν, ὅπως μαρφώσῃ τὸ ἄνθρωπον πρὸς τὸ ἀγαθόν· ἐξ ἐναντίας οἱ διανοητικῶς μόνον διὰ τῶν ἐπιστημῶν ἀναπτυθέντες, ἄνευ λογικῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως καὶ ὁσκήσεως, τυχόντες νὰ ἔχωσι καὶ διεστραμμένον φυσικὸν ὄργανισμὸν, οἱ τοιοῦτοι εἶναι ποῦ χειρόνες τῶν ὅλως ἀμαθῶν, διότι ἀποκαθίστανται οὕτω ἐπιτηδαιότεροι καὶ ἰκανότεροι καὶ ἐπιρροπέσι εἰς τὴν κακίαν, καθὼς ἐκ τῶν τοούτων ὑπάγει καὶ τάγμα ὁλόκληρον «Πᾶσα τε ἐπιστήμη, χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἀλλοῦς ἀρετῆς, πανουργία οὐ σοφία λέγεται» (Πλάτων Μενεξ. 200).

πάνωσιν ἀπερισχέπτως, ἄνευ γνώσεως καὶ ἄνευ κακῆς προαιρέσεως· καθὼς καὶ τὸ νὰ μὴ πράττωσι τὴν ἀρετὴν ὡς μὴ γινώσκοντες τὴν ἀξίαν τῆς ἀρετῆς· καὶ τοιοῦτοι εἶναι οἱ μικροὶ παῖδες, οἱ μὴ εἰσέτι λογικῶς ἀναπτυχθέντες, τοιοῦτοι καὶ οἱ μωροὶ, οἱ ἡλίθιοι καὶ τὰ νεογνὰ βρέφη· εἰς δὲ τοὺς λογικῶς ἤδη ἀναπτυχθέντας παῖδας ἡ μὴ πρᾶξις τῆς ἀρετῆς εἶναι πρόδρομος κακίας, εἰς τὴν ὁποίαν κινδυνεύουσι νὰ ὑποπέσωσι, λίσως δὲν προλάβωσι τὸν κίνδυνον διὰ τῆς ἠθικῆς αὐτῶν μορφώσεως.

§ 55. Ὡς εἶπομεν περὶ τῆς ἀρετῆς, ὅτι ὁ ἄνθρωπος διὰ τῆς ἔξεως βαίνει εἰς τὴν προσέγγισιν τῆς αὐτοῦ ἠθικῆς τελειοποιήσεως· οὕτω λέγομεν καὶ περὶ τῆς κακίας, ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἄρχεται ἐκ τοῦ πλημμελήματος καὶ φθάνει βαθμηδὸν εἰς τὸ ἀμάρτημα· μὴ προλαβὼν δὲ νὰ διορθώσῃ ἑαυτὸν, πράττει δεύτερον καὶ τρίτον, ὥστε γίνεσθαι ἐν αὐτῷ ἔξις, καὶ τότε λέγεται τελεία κακία.

Ἐπαυξομένου τοῦ ἀριθμοῦ τῶν κακῶν πράξεων, χάνει βαθμηδὸν ἐξ ὀλοκλήρου πᾶν συναίσθημα τῆς ἑαυτοῦ λογικῆς ἀξίας καὶ καταντᾷ ἐπὶ τέλους νὰ γίνῃ συστηματικῶς κακοῦργος.

Οὕτω π. χ., ἐν τῇ κλοπῇ, ἐκ τῶν μικρῶν ἄρχεται καὶ βαθμηδὸν διὰ τῆς ἐπαναλήψεως, αὐξομένης τῆς ἔξεως, καταντᾷ συστηματικῶς κλέπτης καὶ ληστής, ἀξίος διὰ τὴν ἀγχόνην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΣΤ΄.

Ἀνάλυσις τῆς ἰδέας τῆς μερικῆς ἠθικῆς ἀγάπης,
ἥτοι τῆς φιλίας.

§ 56. Ἀνεπαίσθητός τις κλίσις ἀναφαίνεται ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπον, ἀμοιβαίως ἐπιθυμοῦντος τοῦ μὲν τὰς σχέσεις του δὲ μετ' εὐχαριστήσεως ταῦτο δὲν ἐξηγεῖται ἄλλω εἰμὴ ὅτι ἡ βούλησις τοῦ ἑνὸς περὶ ἀλλήλιζται πρὸς τὴν βούλησιν τοῦ ἑτέρου, ἐν δὲ τῇ σχέσει ταύτῃ, ἡ ἑὰ συμφωνῇ ἢ μίᾳ μετὰ τῆς ἄλλης, ἢ ἑὰ ἀντίκειται εἰς αὐτήν· ὅθεν, ἐάν ἡ συμφωνία ὑπάρχῃ ἐν πλήρει καθαρότητι, ἄνευ ἰδιοτελοῦς τινα σκοποῦ, ἡ ἠθικὴ εὐωσις ἐμπληροῦται εἰς δὲ τὸ ἐναν-

τίον ἀποκρούεται· ἐκ τῆς ἠθικῆς λοιπὸν ἐνώτεως τῶν δύο βουλήσεων, ἄνευ μεσολαβήσεως συμφέροντος ἢ ἄλλου τινος σκοποῦ, ἐξάγεται ἡ ἰδέα τῆς μερικῆς ἠθικῆς ἀγάπης, ἣτις εἶναι ἡ καθαρὰ καὶ ἀληθῆς φιλία, τῆς ὁποίας τὸ ἀντίθετον εἶναι ἡ δυσμένεια, διὰ τοῦτο τοιαύτη φιλία καθαρὰ λέγεται καὶ ἀρετὴ, ὡς προερχομένη ἄπλως ἐκ καθαρῶ φρονήματος, οὐχὶ δὲ ἐκ συμφέροντος· εἶναι δὲ καὶ σπανία ὁποία ἦτο καὶ ἡ φιλία τοῦ Ἀχιλλέως μετὰ τοῦ Πατρόκλου· δὲν δύναται δὲ τοιαύτη νὰ ἐκτείνεται μεταξὺ πολλῶν, ἀλλὰ πάντοτε μεταξὺ δύο ἢ τὸ πολὺ μεταξὺ τριῶν προσώπων.

§ 57. Ὁ ἀγαπῶν ἐν καθαρᾷ ἀγάπῃ τὸν ἕτερον οὐ μόνον χαίρει διὰ τὴν εὐτυχίαν του καὶ προθυμοποιεῖται νὰ τὸν συνδράμῃ, ἀλλὰ καὶ ἀνίσως ἀνακαλύψῃ ἐν αὐτῷ ὑπάρχοντα ἐλαττώματα πρὸς τὰ ὁποῖα αὐτὸς δὲν δύναται νὰ συμμορφωθῇ λυπεῖται μὲν δι' αὐτὰ καὶ προσπαθεῖ νὰ τὰ ἐξελείψῃ ἐξ αὐτοῦ, ἂν δύναται, ἀλλὰ δὲν ἀρνεῖται τὴν πρὸς αὐτὸν ἀγάπην του· τοῦτο ὅμως μέχρι τινὸς βαθμοῦ τῆς βαρύτητος τῶν ἐλαττωμάτων τοῦ φίλου του π. χ.· δὲν δύναται νὰ διατηρῇ τὴν αὐτὴν ἀμεταβλήτην ἀγάπην ὡς πρότερον πρὸς ἄνθρωπον ἐκκλίναντα εἰς τὰ μέγιστα ἐγκλήματα καὶ ἀποδεικνυόμενον ἤδη ἐναργῶς ὡς προδότην, ἢ κλέπτην, ἢ δολοφόνον, διότι τὸ ἐκ τούτων γενόμενον συναίσθημα ἀποστροφῆς ἀποκρούει τὸ τῆς ἀγάπης, τὴν ὁποίαν συνέδεσε πρότερον μετ' αὐτοῦ, μὴ δυναθεὶς ἐκ τῶν πρώτων σχέσεων νὰ ἐμβαθύνῃ εἰς τὰς κακὰς τάσεις καὶ τὸν χαρακτῆρά του· καί τρι ὁ ἀγαπῶν αἰσθάνεται πάντοτε λύπην διὰ τὴν πικρὰν ταύτην ἀντίθεσιν.

§ 58. Ἡ δὲ δυσμένεια εἶναι, ὡς εἶπομεν, τὸ ἀντίθετον τῆς φιλίας· εἶναι κακοβουλία τινος ἐναντίον ἄλλου προερχομένη ἐκ μίσους, φθόου, ἢ ἄλλης αἰτίας, πάντοτε ὅμως ἐκ κακῆς διαθέσεως, διότι ὁ δυσμενὴς δὲν δύναται ποτὲ νὰ ᾔναι ἐνάρετος, καθὼς οὔτε ὁ ἐνάρετος δὲν γίνεται ποτὲ δυσμενὴς· ὁ δυσμενὴς ἐπιθυμεῖ τὴν βλάβην καὶ δυστυχίαν τοῦ ἄλλου καὶ εἶναι πρόθυμος νὰ συντελέσῃ εἰς τοῦτο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζ'

Περὶ Θεοῦ.

Ἔστι Θεός;

§ 59. Ἐρευνῶντες μετὰ βραθείας σκέψεως τὸ ὑψηλὸν αὐτὸ ζήτημα ἀποφαινόμεθα ὅτι,

Α'.) Ὁ ἄνθρωπος ἐξετάζων μετὰ προσοχῆς ἑαυτὸν εὐρίσκει ὅτι ὑπάρχει ἐν ἑαυτῷ ἐξοχὸς τις δύναμις, ἀόρατος καὶ ἀκατάληπτος, οὐδὲν ἔχουσα κοινὸν μετὰ τῆς φύσεως καὶ διὰ τῆς ὁποίας δυνάμεως αὐτὸς ὑπερέχει ἀπειρώς τῶν ἄλλων αἰσθητικῶν ὄντων οὐ μόνον ὡς διακρίναι τὸ ἀγαθὸν ἢ κακόν, τὸ δίκαιον ἢ ἀδίκον, τὸ ἄλιθές ἢ ψευδές κ.τ.λ., ἀλλὰ καὶ ὡς μὴ περιοριζόμενος μόνον εἰς τὰς κατ' αἰσθησιν ἀντιλήψεις καὶ εἰς τὰ ἀφροῶντα τὸν φυσικὸν τοῦτον κόσμον, ἀλλ' ὑψὸν διὰ τῆς δυνάμεως ταύτης τὰς ἐρεῦνας τοῦ ὑπεράνω τοῦ κόσμου τούτου καὶ ζητῶν νὰ λάβῃ γνώσεις ἀναφερομένας εἰς τὸ ὑπὲρ αἰσθησιν ἄπειρον καὶ ἀπόλυτον μέχρι τῆς πρώτης αἰτίας πάντος ὑπάρξεως.

Ἐκ τούτων ὅλων συναισθάνεται ὅτι ἡ δύναμις αὕτη, ἣν ὀνομάζομεν λόγον ἢ λογικόν, ὡς τοιαύτας ἔχουσα ὑψηλὰς ἰδιότητας καὶ μετεωριζομένη ὑπεράνω τῆς φύσεως, ἔπεται ὅτι εἶναι δύναμις ὑπερφυσικὴ, καὶ κατὰ συνεπειαν ἀναφερομένη εἰς ἄλλην δύναμιν ἀνωτάτην ὑπερφυσικὴν, ἐξ ἧς δέον νὰ προέσχηται ἄρα ὑπάρχει τι ὄν ὑψιστόν, ὑπερφυσικόν, ἐξ οὗ τὰ πάντα προέρχονται, αὐτὸ δὲ τὸ ὄν ὀνομάζομεν Θεόν.

Β'.) Ἡ περὶ τοῦ ὑπεράνω τούτου ὁποῦς ἰδέα ἔμφυτος οὖσα τῷ νῷ καὶ καταφανομένη ἐν τῇ ἀγάπῃ τῆς ἀληθείας τοσοῦτον οὐσιώδης ἐστὶ τῷ ἀνθρώπῳ, ὥστε καὶ γνώρισμα τοῦ νοητικοῦ τῆς ψυχῆς ὑπάρχει, διότι, ἂν εὐ τῆς περὶ Θεοῦ ἰδέας, ὁ νοῦς δὲν κατανοεῖ οὔτε ἑαυτὸν, οὔτε τὰ ἄλλα τὰ περὶ ἑαυτὸν καθότι ἡ νόησις τότε δὲν δύναται νὰ ἔχῃ οὔτε ὀδὸν, οὔτε στράγμον, ἐν ᾧ νὰ ἀναπαύεται, ἀλλὰ θὰ περιπλανᾶται ἐν τῇ μέσῳ τῆς ἀοριστείας ἐνὸς χάους ἀνευ ἀρχῆς καὶ βάσεως καὶ ἀνευ λογικῆς διακρίσεως τῆς οὐσίας, τοῦ τύπου καὶ τῶν σχέσεων τῶν μερικῶν ὄντων.

Γ'.) Τὴν περὶ Θεοῦ ἰδέαν ἀποδεικνύει καὶ ἡ συνείδησις, ἥτις ἐν

τῆ συναισθήσει περί τῆς ὑπάρξεως τοῦ θείου ὄντος ὑπαγορεύει τῷ ἀνθρώπῳ τὸ ἀγαθὸν καὶ ἀπαγορεύει τὸ κακὸν καὶ ἐπιδοκιμάζει μὲν καὶ ἀμοίβει τὸ πρῶτον, προξενούσα χαρὰν διὰ τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ, ἀποδοκιμάζει δὲ καὶ κατακρίνει τὸ δεύτερον, προξενούσα θλίψιν μετὰ τὴν πράξιν αὐτοῦ.

Δ.) Ἐπίσης τὴν περί Θεοῦ ἰδέαν αἰσθάνεται καὶ ἡ καρδία, ἥτις μὴ ἀρκουμένη μηδενὶ προσκαίρω, ἐν μόνῳ τῷ Θεῷ τῷ ὑψίστῳ καὶ παναγάθῳ ζητεῖ τὴν ἀνάπαυσιν καὶ μακαριότητα αὐτῆς.

Καὶ ἐπειδὴ ὁ Θεὸς εἶναι, ὡς εἵπομεν, ἡ πρωτίστη ἀρχὴ τῶν ὄντων, ἔπεται ὅτι ἡ βεβαιότης περί τῆς αὐτοῦ ὑπάρξεως δὲν εἶναι ἔργον μόνον τῆς σκέψεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἀμέσου ἠθικοῦ συναισθη-
ματος.

Ε.) Ὅτι ἡ περί τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ ἰδέα εἶναι ἔμφυτος ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τοῦτο τὸ ἐξηγεῖ καὶ ἡ καθολικότης αὐτῆς· διότι οὐδεὶς λαὸς ὑπάρχει ἐπὶ τῆς γῆς ἄνευ ἰδέας περί Θεοῦ εἰς τε τὰ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα γνωστὰ μέρη τῆς γῆς καὶ εἰς τὰ ἔκτοτε μέχρι σήμερον ἀνακαλυφθέντα, ὥστε καὶ οἱ Νεγρίται τῆς Ἀφρικῆς καὶ οἱ ἄγριοι τῆς Ἀμερικῆς καὶ οἱ τῆς Ὠκεανίας καὶ ἄλλων μερῶν πάντες οὗτοι πιστεύουσι τὴν ὑπάρξιν ἀνωτάτης τινὸς δυνάμεως τὴν ὁποίαν καὶ λατρεύουσι.

+ Ὅπουδῆποτε εὐρέθη ἄνθρωπος, ἐκεῖ εὐρέθη καὶ θρησκεία· προσέτι καὶ ὁ ἀποθηρωθεὶς ληστής, κακοῦργος, φονεὺς καὶ ὁ ἄπιστος ἐν ὥρᾳ κινδύνου καὶ ἐν ὥρᾳ θανάτου συνέρχεται ἐπικαλούμενος τὴν θεῖαν ἀοιογίαν. +

ΣΙ.) Ἐπιστῶν ἐπομένως ὁ ἀνθρώπος τὴν διάνοιαν καὶ τὰς αἰσθήσεις πρὸς τὰ ἄνω καὶ κάτω καὶ πέριξ αὐτοῦ καὶ παρατηρῶν μετὰ προσοχῆς τὸ καταπληκτικὸν αὐτὸ πανόραμα τοῦ σύμπαντος, τὴν ἀπειρίαν τῶν φυσικῶν ὄντων, τὰ ἀπειράριθμα οὐράνια σώματα, τὰ διάφορα μεγέθη, τὰς ὠρισμένας διαφόρους κινήσεις αὐτῶν, τὰς ὠρισμένας ἀποστάσεις, τὰς ὠρισμένας αὐτῶν σχέσεις καὶ ἀναφωρὰς, τὴν τάξιν, τὴν ἀρμονίαν, τὰς ὠρισμένας ἐνεργείας, καὶ τὰ ὠρισμένα ἀποτελέσματα, τὴν ἀπέραντον καὶ ἀκαταλόγηστον ἔκτασιν τῆς δημιουργίας.

Προσέτι τὰ ἐπὶ τούτου τοῦ πλανήτου ἀπειράριθμα ζῶα, φυτὰ, καὶ ὄρυκτά, ἐκάστου τούτων τὰ εἶδη διαφέροντα πρὸς ἄλληλα, τὴν τελειότητα, τὴν ποικιλίαν, τὴν ἀπειρόσοφον καλλιτεχνίαν ἐπὶ τῆς διασκευῆς αὐτῶν, καὶ τὰς ὠρισμένας ἐκάστου τούτων ἰδιό-

τητας, πάντα ταῦτα τὰ ὅποια συνήθως ὀνομάζομεν φύσιν, ἐξίσταται καὶ ἐκθαμβοῦται ἐπὶ τῇ θεᾷ τοῦ μεγαλείου τούτου.

Συλλογιζόμενος δὲ ὡς ἄνθρωπος λογικὸς κρίνει ὅτι δὲν δύναται νὰ ἀποδόσῃ ταῦτα εἰς τὴν λεγομένην φύσιν· διότι ἐὰν ἡ φύσις ἦτο δύναμις τις αὐθυπόστατος καὶ αὐτενεργοῦσα διατί ταῦτα πάντα εἰσὶν ἀπολύτως καὶ ἀμεταβλήτως ὠρισμένα ἐν αὐτῇ; ἄρα ἡ λεγομένη φύσις δὲν δύναται νὰ ἦναι αὐθυπόστατόν τι ὃν συγκεκριμένον καὶ αὐτενεργοῦν· φύσις δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ αὐτὸς ὁ ὕλικὸς κόσμος· ἡ ἐργασία καὶ διευθέτησις τῆς ὕλης καθ' ὠρισμένους νόμους καὶ κανόνας· εἶναι δευτερεύουσα δύναμις ὡς μηχανὴ ἐκτελοῦσα ὠρισμένας ἐνεργείας διατεθείσας ἐν αὐτῇ ὑπ' ἄλλης ἀνωτέρας δυνάμεως· ὑπάρχει ἄρα ἄλλη δύναμις μεγίστη ἀπείρως ἀνωτέρα τῆς φύσεως καὶ κατὰ συνέπειαν ὑπερφυσικὴ, αὐθυπόστατος καὶ αὐτενεργοῦσα, ἐξ ἧς ἀπορρέουσιν ὅλα ταῦτα τὰ παραγόμενα τῶν ἐνεργειῶν τὰ ὅποια ὀνομάζομεν φύσιν, αὕτη δὲ ἡ ἀνωτάτη δύναμις καὶ ἡ πρωτίστη ἀρχὴ πάσης ὑπάρξεως εἶναι τὸ ὃν ὅπερ ὀνομάζομεν Θεόν· λοιπὸν καὶ κατὰ τὰς ἐξ ἄνω ρηθείσας θεωρίας Α. Β. Γ. Δ. Ε. ΣΤ. ἀποδέδεικται ὅτι ἔστι Θεός.

§ 60. Ὁ Θεὸς ὢν ἡ πρωτίστη ἀρχὴ πάσης ὑπάρξεως ἔπεται ὅτι αὐτὸς εἶναι ἀναρχος, καὶ ὢν ἀναρχος εἶναι καὶ αἰδῖος, καὶ ὡς ὑποτάξας καὶ διαθέσας τὴν ὕλην εἰς τὸ καταπληκτικὸν αὐτὸ πανόραμα τοῦ σύμπαντος ἔπεται ὅτι αὐτὸς δὲν εἶναι ὕλη, διότι ἡ ὕλη εἶναι ἑτεροκίνητος καὶ οὐδόλως δύναται νὰ ἐνεργήσῃ ἀφ' ἑαυτῆς· καὶ διότι ἡ ὕλη ὑποπίπτει εἰς τὴν ἐξέτασιν ὑπὸ τῶν ὕλικῶν τοῦ ἀνθρώπου αἰσθητηρίων, ἡ δὲ οὐσία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἀνεξιχνίαστος ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων καὶ ἀκατάληπτος ὑπὸ τοῦ περιορισμένου τοῦ ἀνθρώπου νοός.

Ὁ ἄνθρωπος δύναται διὰ τοῦ λογικοῦ νὰ κατανοήσῃ μόνον τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὑπερτάτου ὄντος ἔχοντος ἰδιότητας ὑπερφυσικάς· ἦτοι τὸ ἀναρχον, τὸ ἀπειρον, τὸ αἰδῖον, τὸ πανταχοῦ παρὸν, τὸ ἀπειροδύναμον, τὸ πάνσοφον, κτλ., τὰ ὅποια δὲν ἐφαρμόζονται ἐπὶ ὕλικῶν ἀντικειμένων.

Ἀλλὰ καὶ ἐξ αὐτῶν τῶν θαυμασίων ἔργων τοῦ Θεοῦ δὲν δύναται ὁ ἄνθρωπος νὰ κατανοήσῃ ἀκριβῶς εἰμὴ ὀλίγα, τὰ δὲ πλεῖστα ἄλλα μόνον κατ' ἐπιφάνειαν, π. χ. ἐννοεῖ τὸν ἄνθρωπον συγκεκρίμενον ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος, τὴν δὲ ψυχὴν πάντῃ διάφορον τοῦ σώματος· ἀλλὰ τίς δύναται νὰ κατανοήσῃ καὶ ἐξηγήσῃ ἀκριβῶς τὴν

οὐσίαν τῆς ψυχῆς καὶ τὸν τρόπον τοῦ συνδέσμου αὐτῆς μετὰ τοῦ σώματος;

Βλέπει τὸν ἥλιον ἐπενεργοῦντα καὶ ζωογονοῦντα τὴν καθ' ἡμᾶς φύσιν, ἄνευ τῆς ἐπενεργείας τοῦ ὁποίου οὔτε ζῶον, οὔτε φυτὸν, δύναται νὰ ὑπάρξῃ ἐπὶ τῆς γῆς· τὴν σελήνην ἐπακολουθοῦσαν καὶ ὑπηρετοῦσαν τὰς ἐνεργείας τοῦ ἡλίου· τὴν διάταξιν τῶν ὑδάτων, τῶν ἐκ τῶν ὣν οὐκ ἄνευ εἰς τὴν διατήρησιν αὐτῆς τῆς φύσεως· κρίνει ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων τὰς πάντων τούτων ἐπενεργείας· ἀλλὰ τίς δύναται νὰ κατανοήσῃ καὶ ἐξηγήσῃ τὴν φύσιν τοῦ ἡλίου, τὸ φῶς, καὶ τὴν θερμότητα τὴν ὁποίαν ἐκπέμπει; καὶ πῶς ἡ σελήνη διὰ τῶν περιδικῶν σχέσεων αὐτῆς μετὰ τοῦ ἡλίου ἐπενεργεῖ ἐπὶ τῆς γῆς εἰς τὰς παλιρροίας καὶ εἰς ἄλλα πολλὰ κτλ.;

Οὐκ ἐπαρκέσει μοι ὁ χῶρος, οὔτε ὁ χρόνος ἐκθέτοντι ἐνταῦθα ἐν πρὸς ἐν τὰ διάφορα ὄντα καὶ φαινόμενα ὅσα ὁ ἄνθρωπος διακρίνει μόνον κατ' ἐπιφάνειαν χωρὶς νὰ δύναται νὰ τὰ κατανοήσῃ κατὰ βάθος, ἀλλ' ἐκ τῶν φαινομένων καὶ διδομένων πολλὰ τούτων συμπεραίνει, τὰ δὲ ὅλως ἀκατάληπτα ὀνομάζει μυστήρια.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΝ.

ΕΦΗΡΜΟΣΜΕΝΗ ΗΘΙΚΗ.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.

§ 67. Ἡ ἐφηρμοσμένη ἠθικὴ ἀσχολεῖται (§ 4) εἰς τὴν λεπτομερῆ ἀνάπτυξιν καὶ διάκρισιν τῶν διαφόρων καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου τῶν κανονιζόντων τὴν βούλησιν αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰς ἐδηγίας περὶ τῆς ἐφαρμογῆς αὐτῶν, συμφώνως πρὸς τὰς ἠθικὰς ἰδέας καὶ ἀρχὰς καθ' ὅλας τὰς πράξεις καὶ σχέσεις αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ.

Ἡ πράξις αὕτη τῆς ἐφηρμοσμένης ἠθικῆς εἶναι ἡ διαίρεσις τῆς ἐννοίας τῆς ἀρετῆς εἰς διαφόρους μερικὰς ἀρετάς· καθότι ἡ ἀρετὴ θεωρουμένη ὡς φρόνημα εἶναι λέξις περιεκτικὴ πολλῶν μερικῶν ἀρετῶν (§ 46).

Τὸ κληθῆκον, ὡς ἀπεδείχθη ἐν τῇ παραγωγῇ τοῦ ἠθικοῦ νόμου, θεωρητικῶς κατ' εἶδος σημαίνει τὴν ὑποχρέωσιν ἐκάστου εἰς τὸ νὰ διευθύνῃ τὴν βούλησιν αὐτοῦ εἰς πράξεις ὁποίας κρίνει ἀναγκαίαις τὸ λογικόν.

Ἐν δὲ τῇ ἐφαρμογῇ καθ' ὕλην, ἦτοι εἰς τὰς διαφόρους πράξεις καὶ σχέσεις αὐτοῦ ἐν τῷ βίῳ, ἀναλύεται εἰς πολλὰ καὶ διάφορα καθήκοντα αὐτοῦ, ὅπερ ἐστὶν ἔργον τῆς ἐφηρμοσμένης ἠθικῆς· καὶ ἐπειδὴ ἐν αὐτῷ τῷ βίῳ ὑπάρχει ποικιλία καὶ ἀνωμαλία ὡς πρὸς τὰ πρόσωπα, τὰς σχέσεις, τὸν χρόνον, τὰς αἰτίας κ.τ.λ. διὰ τοῦτο ἡ ἐφηρμοσμένη ἠθικὴ ἀναλαμβάνει καὶ τὸ ἔργον τοῦτο ἐν τῇ ἀναπτύξει τῶν διαφόρων καθηκόντων νὰ ὑποδείξῃ τὴν εἰς τὰ καθέκαστα ὑπάρχουσαν διαφορὰν καὶ τὴν ἀπαιτουμένην διάκρισιν αὐτῶν κατὰ τοὺς κυριωτέρους ὄρους, ἀφήνουσα τὰς περαιτέρω λεπτομερείας εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν ἐρῆθὴν κρίσιν ἐκάστου ἵνα ἐδηγούμενος ἐκ τῶν προτέρων ρυθμίζῃ τὰς ἐνεργείας του ἐφ' ἐκάστη συγκεκριμένη περιπτώσει.

§ 68. Τὰ καθήκοντα ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ πηγάζοντα καὶ ἐκ τοῦ ὑπὸ πάντων παραδεχθέντος ἠθικοῦ νόμου διαταττόμενα.

ἐπεταί ὅτι ἀνήκουσιν εἰς μόνον τὸν ἄνθρωπον ὡς λογικὸν ἂν καὶ ἐλεύθερον καὶ κατὰ συνέπειν ὑποβαλλόμενον εἰς ἠθικὰς ὑποχρεώσεις ἐκουσίως· τὰ δὲ ἄλογα ζῶα, ὡς στερούμενα λογικοῦ καὶ ἐλευθέρου βουλήσεως, δὲν γνωρίζουσιν οὔτε ἔχουσιν ἠθικὰς ὑποχρεώσεις, πᾶν δὲ ὅ,τι πράττουσι τὸ πράττουσι κατ' ἀνάγκην φυσικὴν ἢ ἔξωθεν ἐπιβαλλόμενον αὐτοῖς ὑπὸ τοῦ ἀθρώπου οὐχὶ δὲ ἐκ συναισθήματος καθήκοντος.

§ 69. Ὁ ἄνθρωπος λοιπὸν εἶναι μὲν φύσει ἐλεύθερος, ἀλλ' εἶναι ὑπόχρεως νὰ ρυθμίζῃ τὰς ἐνεργείας του κατὰ τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λόγου· ἐπειδὴ δὲ ὁ λόγος οὐ μόνον ἀπαγορεύει τὴν κακίαν, ἀλλὰ καὶ ἐπιτάττει τὴν ἀρετὴν διὰ τοῦτο τὰ καθήκοντα διαιροῦνται ἐν τῇ ἐφαρμογῇ α) εἰς ἀπαγορευτικὰ ἢ ἀποφατικὰ καὶ εἰς θετικὰ ἢ καταφατικὰ· καὶ τὰ μὲν ἀπαγορευτικὰ δηλοῦσι τὴν ἀπαγορεύσιν τοῦ λόγου εἰς τὸ πράττειν τὸ κακὸν πρὸς ἑαυτὸν ἢ πρὸς τοὺς ἄλλους· οἷον « μὴ ἀτίμαζε τὴν λογικὴν σου ἀξίαν »· « μὴ σφετερίζου ἀδίκως τὸ κτῆμα τοῦ ἄλλου ». Τὰ δὲ θετικὰ ἢ καταφατικὰ δηλοῦσι τὴν ἐπιταγὴν αὐτοῦ τοῦ λόγου εἰς τὸ πράττειν τὸ ἀγαθὸν πρὸς τε ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους· οἷον « ἐπιμελοῦ τὴν λογικὴν ἠθικὴν σου ἀνάπτυξιν » — « εὐεργέτει τοὺς δυστυχούσας » — « προσπάθει περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς σου καὶ τῶν ἄλλων ».

Ἐπὶ τῶν ὑπαγορεύσεων τούτων τοῦ λόγου στηρίζεται ἡ ἔσωτερικὴ τοῦ ἀθρώπου ἁρμονία, προερχομένη ἐκ τῆς ἀκριβοῦς ἐκτελέσεως τῶν καθήκοντων αὐτοῦ πρὸς τε ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους.

Ἐκ δὲ τῶν ἀνωτέρω ἐκφράσεων ἀναφαίνονται δύο εἶδη καθήκοντος, ἦτοι, τὸ τῆς δικαιοσύνης καὶ τὸ τῆς ἐπιεικείας, τὰ ὅποια εἶναι θεμελιώδεις ἀρεταί· εἶναι νόμοι σταθεροὶ καὶ ἐπιστημονικῶς ἀμετάτρεπτοι, ἀλλ' ἐν τῇ ἐφαρμογῇ αὐτῶν πολλάκις ἀπαντᾶται δυσκολία καὶ σύγκρουσις· διότι ἡ μὲν ἐπιεικεία ἐν τῷ ὅρισμῳ αὐτῆς ἔχει γενικὴν καὶ ἀόριστον ἔννοιαν, δηλ. ἀπαιτεῖ παρ' ἐκάστου τὴν ἀγαθοεργίαν ἄνευ περιορισμοῦ, ἡ δὲ ἠθικὴ δικαιοσύνη συνεργεῖ μὲν εἰς τὴν ἀγαθοεργίαν, ἀλλ' ἀπεριορίζει τὴν ἐνεργεῖαν τῆς ἐπιεικείας εἰς δικαιολογημένα ὄρια, π. χ. ἡ ἐπιεικεία ἐπιτάττει « εὐεργέτει τοὺς δυστυχούσας » χωρὶς νὰ προσδιορίξῃ πόσους, ποίους καὶ πότε, κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ἀόριστον ἔννοιαν βοηθῶντις τοὺς ἄλλους δὲν δύναται νὰ ἐπαρκέσῃ εἴτε καταναλώσῃ καὶ ὅλην τὴν περιουσίαν τοῦ ἀφῆκων ἑαυτὸν καὶ τὰ τέκνα του ἐν πενίᾳ· ὅθεν ἐν

τοιαύτη περιστάσει ὁ πρᾶττων εὐρίσκειται εἰς ἀμηχανίαν, διότι ἐκτελῶν ἀορίστως τὸ τῆς ἐπιεικείας καθήκον πρὸς τοὺς ἄλλους παρβαίνει τὸ καθήκον τῆς δικαιοσύνης πρὸς ἑαυτὸν. Ἐνταῦθα παρυσιάζεται ἡ λεγομένη σύγκρουσις καθηκόντων ἐν τῇ ἐφαρμογῇ, ἐνῶ, κατ' ἐπιστημονικὴν, ἔννοιαν τοῦ καθήκοντος σύγκρουσις δὲν γίνεται οὔτε δύναται ἡ ἐπιστήμη νὰ ἀντιφάσκη πρὸς ἑαυτήν.

Τὰς τοιαύτας συγκρούσεις ἐν τῇ ἐφαρμογῇ προλαμβάνει ἡ ἠθικὴ δικαιοσύνη, δυνάμει τῆς ὁποίας ὁ πρᾶττων ἐκτελεῖ μὲν τὸ καθήκον αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἄλλους, ἀλλὰ μέχρι δικαιολογημένου βαθμοῦ, χωρὶς δηλ. νὰ παρορᾷ μάλιστα δὲ καὶ νὰ προτιμᾷ κατὰ τὰς περιστάσεις τὸ καθήκον αὐτοῦ πρὸς ἑαυτὸν· διότι ὁ ἄνθρωπος ἔχει φύσει πρῶτον ἀντικείμενον ἐρεύνης καὶ μερίμνης ἑαυτὸν, ἐπειδὴ δὲ ἐν ἑαυτῷ εὐρίσκει τὴν ἀνθρωπότητα, ἐξ αὐτοῦ τοῦ αἰσθήματος ἐρμώμενος τείνει εἰς τὴν ἀγαθοεργίαν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους· ὁπόταν λοιπὸν ἀπερισκέπτως καὶ ἄ ἐν ἐξαιρετικῆς ἀνάγκης παρβαίνει ἐξ ὀλοκλήρου τὸ πρὸς ἑαυτὸν καθήκον, ἀποκαθίσταται ἀίκανος εἰς τὸ νὰ τηρήσῃ ἀκριβῶς τὴν ἐκτέλεσιν καὶ τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους καθηκόντων αὐτοῦ.

Δι' ὅλα ταῦτα ἡ ἐφηρμοσμένη ἠθικὴ ἐπιδιαιρεῖ β') τὰ καθήκοντα εἰς ἀνώτερα καὶ κατώτερα, σαφηνίζουσα τὴν λεπτομερεῆ διάκρισιν αὐτῶν κατὰ βαθμοῦς καὶ τὴν ἀπαιτούμενην προτίμησιν τῶν μὲν ὡς πρὸς τὰ δέ. γ') ἐπιδιαιρεῖ τὰ καθήκοντα εἰς γενικά καὶ εἰδικά, καὶ γενικά μὲν λέγονται τὰ ἀναφερόμενα ἀνευ διακρίσεως εἰς πάντα ἄνθρωπον, εἰδικά δὲ ὅσα περιέχουσιν εἰδικὰς τινὰς ἀναφοράς πρὸς τινὰ ἄτομα π. χ. τὰ τῶν γονέων πρὸς τὰ τέκνα, τὰ τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς, τὰ μεταξὺ τῶν συζύγων κτλ.

Παραλείπονται δὲ ἄλλαι τινὲς λεπτομερέστεραι ἐπιδιαιρέσεις, διότι διακρίνονται αὐταὶ ἐν τῇ ἐπομένῃ γενικῇ καθηκοντολογίᾳ ἐν ἧ ἐκθέτονται διακεκριμένως τὰ καθήκοντα τοῦ ἀνθρώπου εἰς τέσσαρας τάξεις· ἤτοι α) εἰς τὰς πρὸς τὸν Θεόν β) εἰς τὰ πρὸς ἑαυτὸν, γ) εἰς τὰ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους καὶ δ) εἰς τὰ πρὸς τὰ ἀλόγα ζῶα καὶ εἰς τὰ πρὸς τὰ ἄψυχα ὄντα.

Περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τὸν Θεόν.

Τὰ πρὸς τὸν Θεὸν καθήκοντα ἔχουσιν ἐξαιρετικὴν ἔννοιαν ὡς ὄν-

τα πάντα διάφορα τῶν πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· διότι τὰ τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἄνθρωπον στηρίζονται ἐπὶ τῆς ἰσότητος τῶν δικαιωμάτων, ἐπὶ τῆς κοινῆς φυσικῆς ἀνάγκης, καὶ ἐπὶ τῆς κοινῆς παραδοχῆς αὐτῶν ὑπὸ τῶν ὄλων καὶ ἀπαιτοῦσιν ἀμοιβαίαν ἀνταπόδοσιν ὠφελείας καὶ ὑποστηρίξεως.

Ἄλλὰ ποία ἰσότης δικαιωμάτων, ποία κοινὴ ἀνάγκη ἢ συμφωνία ὑπάρχει μεταξύ ἡμῶν καὶ τοῦ Θεοῦ; ποίας δὲ ἀνταποδόσεως ὠφέλειαν ἢ ποίας ὑποστηρίξεως ἔχει χρεῖαν ἐξ ἡμῶν ὁ παντοδύναμος; τὸ νὰ ἀποδίδωμεν εἰς αὐτὸν πίστιν καὶ λατρείαν εἶναι ἐξ ἀκριβέστατον βέβαια, καὶ ἀπαραίτητον χρέος ἐκάστου τὸ νὰ τιμᾷ καὶ δαξάζῃ τοιοῦτον μέγιστον εὐεργέτην· ἀλλ' εἶναι τάχα τοῦτο ἀρκούσα ἀνταπόδοσις τῶν εὐεργετημάτων αὐτοῦ; οὐχί· διότι οὔτε τοῦτου ἔχει χρεῖαν ὁ Ὑψιστος.

Ἐπειδὴ ὅμως, ὡς ἀπεδείχθη προηγουμένως, ὅλα τὰ τοῦ ἀνθρώπου καθήκοντα ὑπαγορεύονται ἐξ αὐτοῦ τοῦ λογικοῦ καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ θεοῦ πηγάζουσιν, ἔπεται ὅτι εἶναι ταῦτα τοῦ Θεοῦ παραγγέλματα, καὶ κατὰ συνέπειαν ἢ πιστῆ καὶ ἀκριβῆς ἐκτέλεσις αὐτῶν εἶναι αὐτῆ ἢ ἐκπλήρωσις τῶν πρὸς τὸν Θεὸν καθηκόντων· ἀπαιτεῖται λοιπὸν σὺν τῇ λατρείᾳ πρὸς τὸν Θεὸν καὶ ἡ πρόθυμος ἐκπλήρωσις τῶν παραγγελλμάτων αὐτοῦ, ὡς ἐφεξῆς·

Περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἑαυτόν.

ΘΕΜΑ Α΄.

Περὶ τῆς ἀναπτύξεως τῶν ψυχικῶν αὐτοῦ
δυναμειῶν.

§ 70. Ἐπειδὴ ἡ κυρία ἀξία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ ὑπεροχὴ αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ἄλλων ζώων συνίσταται εἰς τὰς λογικὰς αὐτοῦ δυνάμεις, δι' ὧν ὄριστα νὰ διανύσῃ τὸ στάδιον αὐτοῦ πρὸς τὸν ὑψηλὸν αὐτοῦ προουρισμὸν, ἔπεται ὅτι πρῶτιστον αὐτοῦ καθήκον εἶναι ἡ ἔλλογος ἀνάπτυξις ὄλων τῶν δυναμειῶν τῆς ψυχῆς αὐτοῦ καὶ ἡ διὰ τῆς ἀσκήσεως ὅσον ἐνεστὶν ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τελειο-

ποιήσις αὐτῶν· ὅτι διὰ τῆς τελειοποιήσεως αὐτῶν α.) καταναεῖ ἐναργέστερον τὴν ὑπαρξίν τοῦ ὑπερτάτου δημιουργοῦ καὶ τὴν ἀξίαν αὐτοῦ καὶ τὴν τῶν ἐκτὸς αὐτοῦ ὄντων· β.) διακρίνει εὐκρινῶς τὸ ἀγαθὸν ἀπὸ τοῦ κακοῦ, τὸ δίκαιον ἀπὸ τοῦ ἀδίκου καὶ κρίνει ὅτι προῦρισται εἰς τὴν ἐν τῷ κόσμῳ πραγμάτων τῆς ἰδέας τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ διὰ τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ πράξεων· γ.) ὀδηγεῖται ἐκ τοῦ πνεύματος τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν, ὥστε νὰ δύναται ἀποτελεσματικώτερον νὰ κανονίζῃ τὴν βούλυσιν αὐτοῦ καὶ νὰ ρυθμιζῃ τὰς πράξεις του ἐν ἀρμονίᾳ πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον· δ.) ἐπεκτείνει καὶ τελειοποιεῖ τὰς πρακτικὰς γνώσεις του τὰς ἀναγκαιότητας εἰς ὅ,τι δήποτε ἀναλάβῃ ἐντιμον ἐπάγγελμα ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ.

§ 71. Δὲν ἀπαιτεῖται βέβαια γενικῶς εἰς ὅλους ἢ ὑψηλῆ λογικὴ ἀνάπτυξις διὰ τῶν ἐπιστημῶν, διότι τοῦτο εἶναι ἀνωφελές καὶ ἀνέφικτον· ἀλλ' ὅμως ἕκαστος, κατὰ λόγον τῆς θέσεως αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ, τῶν μέσων, καὶ τῶν περιστάσεων αὐτοῦ, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, δεῖν νὰ προσπαθῇ ἵνα ἀποκτήσῃ ἀνάπτυξιν διὰ τῆς μαθήσεως ἐννοεῖται κατὰ βελθμούς, ὥστε καὶ ὁ λαὸς αὐτὸς νὰ ἔχη τὸ μέρος του ἥτοι, νὰ γνωρίζῃ τοῦλάχιστον τὰ στοιχειώδη τῆς μαθήσεως· ἐπομένως δὲ οἱ μετρίως ἢ μικρὰς τυχόντες μαθήσεως καὶ ἤδη ἐκτὸς τῶν γραμμάτων εἰς ἄλλο στάδιον τοῦ βίου ἀσχολούμενοι νὰ προσπαθῶσιν ἐν δοθείσῃ κάποτε εὐκαιρίᾳ εἰς τὸ νὰ αὐξήσωσι τὰ γνώσεις των διὰ τῆς ἀναγνώσεως συγγραμμάτων ἠθικῶν καὶ προσέτι τῆς ἱστορίας διαφόρων ἐθνῶν, διότι ἡ ἱστορία εἶναι ἀποθήκη ἀπέραντος ἠθῶν, ἐθίμων, χαρακτήρων καὶ γεγονότων, ἐξ ὧν δύναται ἕκαστος συγκρίνων τὰ κατέκαστα νὰ ὀδηγηθῆται εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν ἀγαθῶν καὶ νὰ κανονίζῃ τὸν βίον του πρὸς τὰ ἀληθῆ καὶ δίκαια αὐτοῦ συμφέροντα· οὐχ ἥττον δὲ χρησιμεύει καὶ πρὸς διάχυσιν τῆς ψυχῆς ἢ τοιαύτη ἀνάγνωσις.

§ 72. Ἀξιολύπητοι εἶναι ὅσοι νέοι οὐδὲν ἄλλο ἀναγινώσκουσιν εἰμὴ μυθιστορήματα, ἐν ᾧ τὸ πνεῦμα ἔχει χρεῖαν ὑγειοῦς καὶ στερεᾶς τροφῆς ὅπως καὶ τὸ σῶμα ἵνα τηρῆται ἡ ἰσορροπία, καὶ οὐχὶ μυθολογημάτων, τὰ ὅποια ἐξάπτουσι μόνον τὴν φαντασίαν ἀμβλύνοουσι δὲ καὶ μηδενίζουσι τὸν νοῦν καὶ καταβιάζουσι βαθμίδῶν καὶ ἀνεπαισθήτως τὸν ἄνθρωπον εἰς τὴν ὅλως ὑλικὴν καὶ κτηνώδη κατάστασιν· δὲν λέγω ὅτι καὶ ταῦτα γενικῶς ἀπορρίπτέα, διότι ἡ ψυχὴ ἔχει χρεῖαν καὶ τιнос διαχύσεως, ἀλλὰ νὰ γίνηται μετριωτάτη χρήσις αὐτῶν ἐν παρέργῳ καὶ ἐπὶ σκοπῷ κυρίως ἐκτιμήσεως τῆς

επιστότης τοῦ συγγραφέως καὶ κατ' ἐκλογὴν μόνον τῶν ἠθικῶν καὶ ἱστορικῶν.

Β.

Περὶ ἐργασίας.

§ 73. Ἐκαστος ὡς μέλος τῆς κοινωνίας ἐν ἣ μέλλει νὰ διατρέξῃ τὸ στάδιον τοῦ βίου του χρεωστῆ ἐν καιρῷ θέοντι νὰ ἐκλέξῃ ἐν ὀρισμένον εἶδος τι μίας ἐργασίας, δι' ἧς νὰ δύναται νὰ ἐπενεργῇ πρὸς τὴν ἑαυτοῦ ἐντιμὸν δικτῆρσιν καὶ νὰ ἀποκαταστήσῃ ἑαυτὸν χρήσιμον μέλος ἐν τῇ κοινωνίᾳ· αὐτὴ ἡ φύσις τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἐξαιρετικὴ διασκευὴ τοῦ φυσικοῦ ὀργανισμοῦ του καὶ αἱ λογικαὶ δυνάμεις αὐτοῦ ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἐπλάσθη ἵνα ἐργάζεται μόνον τὰ ἄλλογα ζῶα, ὡς στερούμενα τοῦ λογικοῦ τῆς ἐνάρθρου γλώσσης, τῶν χειρῶν καὶ τῶν δακτύλων, δὲν ὑποχρεοῦνται εἰς τοῦτο.

Ὅθεν εἰς οὐδένα ἀνθρώπον ἐπιτρέπεται νὰ διάγῃ ἀνευ ἐπαγγέλματος, διότι πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ ἡ κοινωνία, οἱ γονεῖς, ἡ πατρίς ἔχουσι δικαίωμα νὰ περιμένωσιν ἐξ αὐτοῦ πράξιν τινα ὠφέλιμον προσέτι ἀντίκειται εἰς τὴν λογικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν τὸ νὰ μένῃ ἀχρηστος περιμένων νὰ ὠφεληθῆ ἐκ τῶν ἔργων ἢ τῶν συνδρομῶν τῶν ἄλλων, ζῶν ἐν ἀργίᾳ· ὁ ταιοῦτος οὐ μόνον ὑπόκειται εἰς τὸν ψόγον καὶ τὴν περιφρόνησιν τῶν ἄλλων, ὡς χαυερπῆς, οὐτιδανός, ἀχθος ἀρούρης, ἀλλὰ κινδυνεύει νὰ χάσῃ βαθμηδὸν καὶ πᾶν, ἠθικὸν αἴσθημα καὶ νὰ παρεκκλίνῃ εἰς τὴν κακίαν κατὰ τὴν ῥῆσιν «ἡ γὰρ ἀργία μήτηρ ἐστὶ πάσης κακίας».

Γ.

Περὶ ἀσκήσεως τῆς ἀρετῆς.

§ 74. Ἐπομεν ὅτι ὁ ἀνθρώπος ἔχων ἐμφύτους τὰς πηγὰς καὶ βάσεις τῆς ἠθικότητος δύναται, ὅταν βούληται, νὰ γενῆ ἐνάρετος· ἀλλ' ἡ ἀρετὴ ἀποικᾶται καὶ τελειοποιεῖται οὐχὶ ἀπλῶς διὰ τῆς

μαθήσεως, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ κυρίως διὰ τῆς ἀσκήσεως (§ 43)· καὶ διὰ τοῦτο λέγεται καὶ τέχνη ὡς κτητὸν προτέρημα· διότι ἡ ἀρετὴ ὡς καὶ ἡ κακία ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς ἑαυτοῦ βουλήσεως.

§ 75. Ἡ μάθησις λοιπὸν εἶναι τὸ πρῶτον ἀλλ' ἀνεπαρκὲς βῆμα πρὸς τὴν ἀρετὴν ἄνευ τῆς ἀσκήσεως, καὶ ἐπειδὴ κατὰ θεωρίαν ἔχει ἤδη γινῶσιν τῆς ἀρετῆς, ἔχει καθῆκον νὰ ἐξασκῇ τὴν βούλησιν αὐτοῦ οὕτως, ὥστε νὰ ἐφخرμύζη αὐτὴν, ὅσω μᾶλλον ἔνεστιν αὐτῷ, εἰς τὰς ἐνεργείας του· ἵνα δὲ ἐπιτυχέστερον κατορθοῖ τοῦτο, δέον πρὸ πάντων νὰ προσπαθῇ ὅπως ἀποβάλλῃ τὰ προστυγχάνοντα κωλύματα εἰς αὐτὴν, ταῦτα δὲ εἰσὶ α) ἐσωτερικά, ἀναφερόμενα εἰς τὴν βούλησιν αὐτοῦ· ἦτοι, 1ον) ἡ ἀμάθεια περὶ τῶν ἠθικῶν ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν 2ον) ἡ μὴ ἀσκησις τῆς κρίσεως· 3ον) ἡ ἀπάθεια πρὸς τὰ ἠθικὰ αἰσθήματα καὶ ἡ τυφλὴ ὑποταγὴ εἰς τὰς φυσικὰς ὁρμὰς· διότι ὁ ἀγνοῶν τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς καὶ ὁ μὴ ἀσκήσας τὴν κρίσιν του πρὸς εὐκρινῆ διάκρισιν τοῦ ἀγαθοῦ ἀπὸ τοῦ κακοῦ καὶ ὁ μὴ μορφώσας τὸ ἑαυτοῦ αἶσθημα διὰ τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως, ὥστε διὰ τούτων νὰ προσπαθῇ ἵνα χαλινώσῃ τὰς φυσικὰς ὁρμὰς του, ὁ τοιοῦτος οὐδέποτε δύναται νὰ γενῇ ἐνάρετος.

β') ἐξωτερικά· ἦτοι, ἐξώθεν προσγινόμενα· ταῦτα δὲ εἶναι 1ον) ἡ ἀμελημένη ἀγωγή· 2ον) ἡ ἀναρμόδιος διδασκαλία· 3ον) ἡ κακὴ συναναστροφή· 4ον) τὰ κακὰ παραδείγματα· 5ον) αἱ ὑπάρχουσαι ἐν τῇ κοινωνίᾳ ἀφορμαὶ πρὸς τὴν διαφθορὰν καὶ τὴν κακίαν.

Ταῦτα πάντα τὰ ἐσωτερικά καὶ ἐξωτερικά κωλύματα ἔχει καθῆκον νὰ προσπαθῇ νὰ ἀποβάλλῃ καὶ ἀπομακρύνῃ ἐξ ἑαυτοῦ ἐπιζητιῶν τὰ ἀγαθὰ μέσα τὰ συντείνοντα πρὸς τὴν αὐτοῦ ἠθικοπαίτησιν καὶ πρόοδον πρὸς τὴν ἀρετὴν.

Περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς
 τοῦ ἀνθρώπου.

§ 76. Ὁ ἰλικὸς ὀργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι τὸ ὄργανον τῆς ψυχῆς, δι' οὗ αὕτη δύναται νὰ ἐμφανίζηται ἐνεργοῦσα ἐν τῷ φυσικῷ κόσμῳ, ἐκ δὲ τῶν ἐμμέσων τούτων ἐνεργειῶν αὐτῆς ἐξαρτᾶται καὶ ἡ πραγμάτωσις τῆς ἰδέας τοῦ ἠθικοῦ ἀγαθοῦ· ἄθεν ἡ

ζωή και ἡ πρὸς ταύτην συντείνουσα ὑγεία τοῦ σώματος εἶναι τὰ ὠρισμένα μέσα πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ ὑψηλοῦ αὐτοῦ σκοποῦ· διὰ τοῦτο, οὐ μόνον δίδει ἡ φύσις αὐτῇ ἐμπνέει εἰς τὸν ἄνθρωπον τὸ συναίσθημα τῆς αὐτοσυντηρησίας τὸ ὁποῖον ἔχουσι καὶ τὰ λοιπὰ ζῶα, ἀλλ' ἔχει καὶ καθῆκον ἕκαστος νὰ διατηρῇ τὴν ζωὴν του καὶ νὰ τὴν ὑπερασπίζηται ἀπὸ παντὸς κινδύνου· οὐδέποτε δὲ αὐθουρήτως νὰ τὴν ἀφαιρῇ αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ, οὔτε νὰ ἀμελῇ τὰ συντείνοντα μέσα πρὸς διατήρησιν αὐτῆς· διότι τὴν ζωὴν δὲν ἔδωκεν ὁ ἄνθρωπος αὐτὸς εἰς ἑαυτὸν, ἀλλ' ἄλλος πάνυ ἀνώτερος αὐτοῦ (ὁ δημιουργός).

Ἡ ζωὴ εἶναι στάδιον, ὅπερ ἐλεῖνος τῷ ἐπροσδιώρισε νὰ διατρέξῃ, ἐξ οὗ αὐτὸς ἐξερχόμενος αὐθαιρέτως γίνεται λειποτάκτης καὶ παραβάτης· δὲν ἔχει ἄρα τὸ δικαίωμα νὰ τὴν ἀφαιρέσῃ αὐτὸς ἐξ ἑαυτοῦ, διότι οὕτως θουσιάζει ξένον πρᾶγμα ἀνῆκον εἰς τὸν δημιουργὸν καὶ γίνεται φονεὺς ὡς νὰ ἐφόνευεν ἄλλον ἄνθρωπον· ὥστε ἡ αὐτοχειρία εἶναι παράβασις ἱερωτάτου καθήκοντος πρὸς ἑαυτὸν.

§ 77. Οὐδεμίᾳ αἰτία μικρᾷ ἢ μεγάλῃ, ἥτοι προσβολῇ φιλοτιμίας ἢ ἄλλῃ τις ἀδικίᾳ γενομένη εἰς αὐτὸν, ἢ αἴσθημα αἰσχύνης, ἢ θλίψις διὰ τὴν καταστροφὴν περιουσίας, ἢ καὶ τὴν καταστροφὴν ὀλοκλήρου τῆς οἰκογενείας του κ.τ.λ., ὅσα καὶ ἂν ἦναι εἰς ἄκρον θλιβερά ταῦτα πάντα, δὲν δύναται νὰ δικαιολογήσῃ τὴν αὐτοχειρίαν.

Ἐπᾶσχουσιν ὅμως περιστάσεις, καθ' ἃς ὁ ἄνθρωπος οὐ μόνον εἶναι συγχωρημένον παρὰ τοῦ ἠθικοῦ νόμου τὸ νὰ θέσῃ εἰς κίνδυνον τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν, ὡς π. χ. ἐν τρικυμίᾳ ἢ ἐν πυρκαϊᾷ ὅπως σῶσῃ ἀνθρώπους κινδυνεύοντας βέβαιον ὄλεθρον· ἢ πρὸς ἐκτέλεσιν μεγάλου τινὸς συμφέροντος εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, (ὡς ὁ Φραγκλῆνος πρὸς ἀνακάλυψιν τῆς διόδου εἰς τὸν βόρειον πόλον)· ἀλλὰ καὶ νὰ προτιμήσῃ τὴν θουσίαν αὐτὴν πρὸς χάριν ὑψηλοτέρου καθήκοντος, π. χ. πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος, ὡς ἐπραξεν ὁ Λεωνίδα, ὁ Μπότσαρης καὶ ἄλλοι· ἢ ὅταν αἰχμαλωτισθεῖς τις βιάζηται ὑπὸ τοῦ ἐχθροῦ νὰ προδώσῃ τὰ μυστικά συμφέροντα τῆς πατρίδος, ἢ ὅταν βιάζηται ὑπὸ τυράννου νὰ ψευδομαρτυρήσῃ ὅπως χρησιμεύσῃ πρὸς θουσίαν ἄλλου τινὸς ἀθώου, ἢ ὁ ὑπὲρ πίστεως θάνατος, ὃν ὑπέφερον οἱ μάρτυρες, ἢ ὁ ὑπὲρ τῆς τιμῆς θάνατος, ὃν ἐπροτίμησεν ὁ Σωκράτης παρὰ νὰ παραβῇ τοὺς νόμους τῆς πόλεως διὰ τῆς φυγῆς.

Αὕτη δὲ ἡ ἰσχὺς τῆς βουλήσεως, δι' ἧς εἰς τὰς ἄνω ῥηθείσας περιστάσεις ἡ θυσία τῆς ζωῆς οὐ μόνον δὲν ἀπαγορεύεται, ἀλλὰ καὶ ἐπαινεῖται, λέγεται ἀνδρία.

§ 78. Ἐξαιρουμένων τῶν ἄνω ῥηθεισῶν καὶ ἄλλων τοιούτων περιστάσεων, καθ' ὅλας τὰς ἄλλας ὁ ἄνθρωπος ἔχει καθῆκον νὰ διατηρῇ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν καὶ νὰ συντηρῇ αὐτὴν δι' ὅλων τῶν πρὸς τοῦτο συντηρητικῶν καὶ ἐντίμων μέσων, ἐξ ὧν τὰ κυριώτερα εἶναι τὰ ἑφεξῆς ἦτοι,

α) Ἡ χρῆσις ὑγιεινῆς τροφῆς καὶ ἐν ἀρκοῦντι ποσῷ, ὅσῳ ὁ φυσικὸς ὀργανισμὸς ἐκάστου ἀπαιτεῖ· διότι τὸ σῶμα καθημέραν ἀποβάλλον τὰ περιττώματα τρέφεται καὶ ἀναγεννᾶται διὰ τῆς ἐπαναλήψεως τῆς τροφῆς, ὥστε ὁ ἐξ ἀπρονοησίας μὴ ἐκτελῶν τοῦτο, ἢ ἐκ φιλαργυρίας χρώμενος κακῇ τροφῇ λέγεται ἄφρων· ὁ δὲ ἐκ προμελέτης ἀφήνων τὸ σῶμα ἐν ἀσιτία, ὅπως τὸ καταστρέφῃ, λέγεται αὐτόχειρ.

β) Ἡ προσοχὴ πρὸς τὴν διατήρησιν τῆς ὑγείας του· διότι ἡ ὑγεία ὡσπερ καὶ ἡ τροφή εἶναι αἱ κύριαι βάσεις τῆς διατηρήσεως τῆς ζωῆς, πρὸς δὲ τὴν διατήρησιν τῆς ὑγείας ἀπαιτοῦνται,

1ον) Ἀποχὴ ἀπὸ τὰ πάθη τῆς γαστριμαργίας καὶ τῆς πολυποσίας.

2ον) Μετριωτάτη ἀπόλαυσις τῶν ἡδονῶν τοῦ βίου· ἡ μετρία τούτων ἀπόλαυσις εἶναι συγκεχωρημένη ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ὡς ἀπαιτούμενη εἰς τὴν ἀνθρωπίνην φύσιν πρὸς ἀνακούφισιν καὶ ἐνδυνάμωσιν τοῦ σώματος καὶ ἐξύψωσιν τοῦ πνεύματος· ἀλλ' ἀπαιτεῖται ἡ χρῆσις αὐτῶν ἐν πάσῃ μετριότητι, διότι ἡ πολυφαγία, ἡ πολυποσία, αἱ ἀδιάλυτοι ἀγρυπνίαι, ἡ τελεία ἀφροσύνη εἰς τοὺς χοροὺς καὶ τὰ ἄτματα καὶ πᾶσα ἄλλη ὑπερβολὴ καταστρέφει τὴν ὑγείαν.

3ον) Ἡ ἀναγκαία χρῆσις τοῦ ὕπνου κατὰ τὸ ἀπαιτούμενον μέτρον· ἦτοι, οὔτε πᾶν ὀλίγη, διότι ὑστερεῖ τὴν ἀναγκαίαν ἀνάπαυσιν καὶ ἀνακούφισιν τοῦ τε σώματος καὶ τοῦ πνεύματος· οὔτε δὲ πάλιν καθ' ὑπερβολὴν, διότι χανώνει τό τε σῶμα καὶ τὸ πνεῦμα.

4ον) Ἡ καθαρότης τοῦ σώματος καὶ ἡ τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν ἐνδυμάτων καὶ ἡ τῆς κατοικίας· διότι ἐξερχομένων ἀδιαλείπτως ἐκ τῶν πόρων διαφόρων χυμῶν προερχομένων ἐκ τῆς χωνεύσεως τῶν βρωμάτων καὶ ποτῶν, ἀναφαίνεται ἡ ῥυπαρότης ἐπὶ τοῦ δέρματος καὶ ἐκ τούτου ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν ἐνδυμάτων· ὥστε μὴ γινομένης συνεχῶς ἀλλαγῆς τῶν ἐσωτερικῶν ἐνδυμάτων

οὐ μόνον γεννῶνται ἀπὸ τῆς καὶ δυσάρεστα παρεπόμενα, ἀλλὰ καὶ ἡ ὑγεία οὐσιωδῶς ἐπιβρέαζεται, ἔτι καὶ αὐτὰ τὰ ἐξωτερικὰ ἐνδύματα πάνυ ῥυπαρὰ ὄντα ἐπιβρέαζουσι τὴν ὑγείαν, διότι ὁ εἰσερχόμενος δι' αὐτῶν ἀπὸ τοῦ εἰς τὸ σῶμα φέρει μεθ' ἑαυτοῦ ῥυπαρὰ μόρια, τῆς δὲ οἰκίας μὴ καθαριζομένης καὶ μὴ ἀεριζομένης ἀποβαίνει δ' ἐν αὐτῇ ἀπὸ νοσήδης.

Βον) Ἡ γύμνασις τοῦ σώματος· διότι ὅπως ἡ ψυχὴ δεῖται ἀναπτύξεως διὰ τῆς μαθήσεως καὶ τῆς ἀσκήσεως, οὕτω καὶ τὸ σῶμα ἀπαιτεῖ γύμνασιν καὶ ἀσκήσιν, ἵνα διατηρῆται ἡ ἰσορροπία· ἡ κίνησις καὶ ἀσπῆσις τῶν ἐξωτερικῶν ὀργάνων τῆς προαιρετικῆς κινήσεως (τῶν μυῶνων) τὸ ἐνδυναμώνει καὶ ἀναπτύσσει· ἡ γύμνασις τῶν ὀφθαλμῶν εἰς τὸ νὰ διακρίνη τὰ μεγέθη καὶ τὰς ἀποστάσεις, τὰ χρώματα καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν καθιστᾷ εὐκρινεστέρην καὶ ἀκριβεστέρην τὴν διάκρισιν τῶν ἀντικειμένων· ἡ γύμνασις τῆς ἀκοῆς ὀξύνει αὐτὴν εἰς τὴν διάκρισιν τῶν ἤχων καὶ τῶν τόνων· οὕτω καὶ ἡ τῆς γεύσεως, τῆς ὀσφρήσεως καὶ τῆς ἀφῆς καθιστᾷ ἀσφαλεστέρην τὴν διάκρισιν τοῦ ὠφελίμου ἢ ἐπιβλαβοῦς καὶ ὑπηρετεῖ τὸν νοῦν εἰς τὴν καθαρωτέραν διάκρισιν τῶν ἀντικειμένων· διὰ τοῦτο τὰ πρὸς ἀσκήσιν διάφορα γυμνάσματα, ἅτινα ἐσυνείθιζον οἱ ἀρχαῖοι, καὶ τὸ σῶμα ἐνδυναμοῦσι καὶ δίδουσιν εἰς αὐτὸ εὐκίνησιάν καὶ ἐλαστικότητα καὶ ἐκ τυχαίων κινδύνων πολλάκις ἀπαλλάττουσι τὸν ἄνθρωπον.

Βον) Ἡ χρῆσις τῶν καταλλήλων ἱαματικῶν φαρμάκων ἐν περιπτώσει ἀσθενείας, τῇ ὀδηγίᾳ ἐμπείρου καὶ δεδοκιμασμένου ἱατροῦ, οὐχὶ ὁμως ψευδοῖατροῦ ἀγύρτου ἢ γυναικῶν καὶ ἄλλων μὴ εἰδικῶν εἰς τὴν ἐπιστήμην· ἐὰν δὲ τις ἀπέχη ἀπὸ τοῦ ἱατροῦ καὶ τῶν φαρμάκων ἐκ προμελέτης διὰ νὰ ἀποθάνῃ, ὁ τοιοῦτος ὑποκύπτει εἰς τὸ ἐγκλημα τῆς αὐτοχειρίας.

Ε΄.

Περὶ μονομαχίας.

§ 79. Εἶπομεν ἀνωτέρω ὅτι παρεκτὸς ἐξαιρετικῶν τινῶν ἠθικῶν σκοπῶν, καθ' ὅσως συγχωρεῖ ὁ ἠθικός νόμος τὸ νὰ ῥιψοκινδυνεύσῃ τις τὴν ζωὴν του ἢ καὶ νὰ θυσιάσῃ ἑκουσίως αὐτήν, εἰς πᾶσαν

ἄλλην περίστασιν τὸ νὰ ῥιψοκινδυνεύσῃ τις τὴν ζωὴν του ἐπὶ ματαίῳ πρὸς ἐπίδειξιν ἢ διὰ λόγους παρανόμους οὐ μόνον δὲν θεωρεῖται ἀνδρεία, ἀλλὰ καὶ ψέγεται ὡς θρασύτης, ἀφροσύνης, ἀτιμία, παρανομία, εἰς αὐτὴν δὲ τὴν κατηγορίαν ὑπόκειται καὶ ἡ παράνομος μονομαχία.

Ἐὰν διὰ τῆς μονομαχίας πρόκηται τὸ νὰ ὑπερασπίσῃ τις τὴν ζωὴν του ἐπαπειλουμένην ὑπὸ τινος ἐχθροῦ τοῦτο εἶναι οὐ μόνον συγχωρημένον ἀλλὰ καὶ καθήκον· ὡσαύτως καὶ ἡ πρὸς κλέπτῃν μονομαχία, ἐρχόμενον ὅπως ἀρπάσῃ τινὸς τὴν περιουσίαν τὴν οὖσαν ἀναγκαίαν πρὸς συντήρησίν του, τότε χρεωστεῖ μάλιστα παντὶ σθένει νὰ τὴν ὑπερασπίσῃ καὶ ἂν ἐν τῇ πάλῃ κινδυνεύῃ ἡ ζωὴ του ἔχει καθήκον αὐτὸς νὰ προλάβῃ νὰ φονεύσῃ τὸν κλέπτῃν οὕτω καὶ ὁποιοδήποτε ἄλλον ἐπιτιθέμενον κατ' αὐτοῦ διὰ τοῦ ὅπλου ὅπως τὸν φονεύσῃ.

Ἄλλ' ἡ μονομαχία ἀπλῶς καὶ μόνον πρὸς ἱκανοποίησιν τῆς τιμῆς του εἶναι οὐ μόνον ἀτιμῆς καὶ παράνομος ἀλλὰ καὶ καθαρὸς παραλογισμὸς· διότι ἡ μονομαχία δὲν εἶναι τὸ κατάλληλον μέσον πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ δικαίου καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἀδικουμένου ἱκανοποίησιν· ἐξ ἐναντίας τὸ μέσον τοῦτο εἶναι ὅλως σαθρὸν καὶ ἄσχετον πρὸς τὴν ἀπόδειξιν τοῦ δικαίου, τὸ δὲ ἀποτέλεσμα τῆς μονομαχίας εἶναι πάντοτε ἀμφίβολον, καθότι ὁ ἀδικῶν ἐνδέχεται νὰ ᾖ ἐπιτηδειότερος ἢ ἄλλο τι τυχερὸν νὰ τὸν βοηθήσῃ καὶ νὰ φονεύσῃ τὸν ἀδικούμενον, τότε δὲ πᾶν ἱκανοποίησιν ἔλαβεν ἡ τιμὴ τοῦ ἀδικημένου; ἄρα τὸ λογικὸν ἀπαιτεῖ ὅτι πρέπει ἡ προσβληθεῖσα τιμὴ νὰ ζητήσῃ τὴν ἱκανοποίησιν αὐτῆς ἐπιτυχῶς παρὰ τῶν νόμων τῆς δικαιοσύνης· ὁ δὲ ἀποφεύγων τοῦτο καὶ καταφεύγων εἰς τὴν μονομαχίαν πράττει οὐ μόνον ἀφρόνως, ἀλλὰ καὶ παραβαίνει ἐν ταῦτῳ τὸ ἱερὸν αὐτοῦ καθήκον, τὸ τῆς διατηρήσεως τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς.

ΣΤ.

Περὶ τῆς διατηρήσεως ἢ μὴ τῆς ἀκεραιότητος
τοῦ σώματος.

§ 80. Καθήκον ἔχει ἕκαστος νὰ διατηρῇ ὅσον δύναται τὴν ἀ-

κεραιότητα τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἀλλὰ προκειμένου κινδύνου τῆς ζωῆς αὐτοῦ, ἄνευ τῆς ἀποκοπῆς μέλους τινός, δακτύλου, ἢ βραχίονος, ἢ ποδός, εἶναι καθήκον εἰς τὸν πάσχοντα νὰ παραδεχθῇ τὴν ἀποκοπὴν ταύτην· εἶναι δὲ παράβασις τοῦ καθήκοντος πᾶσα ἀποκοπὴ ἄνευ λόγου ἀνάγκης.

Z.

Περὶ τῆς πρὸς ἑαυτὸν ἠθικῆς ἀγάπης.

§ 81. Ἐκαστος ἐπιτιμῶν ἐν τῷ προσώπῳ αὐτοῦ τὴν ἀξίαν λογικοῦ ὄντος, ἔχει καθήκον νὰ ἀγαπᾷ ἑαυτὸν (§ 21)· ἦτοι, νὰ ἔχη πρὸς ἑαυτὸν τὴν πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα χρεωστούμενην ἠθικὴν ἀγάπην· ὅπερ σημαίνει ἰδ. τιμᾶν καὶ σεβέσθαι ἑαυτὸν καὶ μὴ ἀτιμᾶζειν τὴν ἑαυτοῦ λογικὴν ἀξίαν· τοῦτο δὲ εἶναι ἀρετὴ· διότι ὁ τιμῶν καὶ σεβόμενος ἑαυτὸν, ἀποφεύγει πᾶν ὅ,τι προσβάλλει τὴν λογικὴν αὐτοῦ ἀξίαν· πάντῃ διάφορος εἶναι τῆς ἠθικῆς πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπης ἢ κακοήθους πρὸς ἑαυτὸν ἀγάπης, ἦτοι, ἢ ὑπερφιλανθία καὶ ὁ ἐγωϊσμός, ἐξ ὧν προέρχονται τὰ ἐλαττώματα τῆς ὑπερηφανείας, ὑπεροψίας, ἀλαζονείας καὶ τὰ ἐξ αὐτῶν παρεπόμενα.

§ 82. Ὁ ἔχων πρὸς ἑαυτὸν ἠθικὴν ἀγάπην, ἦτοι, ὁ τιμῶν καὶ σεβόμενος ἑαυτὸν θεωρεῖται ὅτι ἔχει εὐγενῆ ὑπερηφάνειαν, ἐξ ἧς προέρχεται ἢ ἠθικὴ φιλοτιμία· ἐκ τῶν αἰσθημάτων τούτων ἐνισχυόμενος, βδελύττεται καὶ ἀπέχει ἀπὸ τὴν χαμέρπειαν, τὴν μικροπρέπειαν, τὴν κολακείαν, τὴν δουλικὴν ταπεινώσιν καὶ γενικῶς ἐκ παντὸς ὅ,τι προσβάλλει τὴν ἀξιοπρέπειαν καὶ τὴν φιλοτιμίαν του.

+ Ἡ εὐγενὴς ὑπερηφάνεια εἶναι βαθμὸς μεταξὺ ὑπερηφανείας καὶ δουλοπροσούνης· ἢ εὐγενὴς ὑπερηφάνεια εἶναι αὐτὴ ἢ μετριοπροσύνη, ἧτις εἶναι ἀρετὴ· ὁ μετρίφρων δὲν ἐπαίρεται οὔτε διὰ τὸν πλοῦτον αὐτοῦ, οὔτε διὰ τὰς αὐτοῦ γνώσεις, οὔτε διὰ τὰ αὐτοῦ προτερήματα· τὰ ἀποσιωπᾷ μάλιστα συναισθανόμενος τὴν ἀτέλειαν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. +

III.

Περὶ τῆς ἀναπτύξεως καὶ καλλιέργειας
τῆς βουλήσεως.

§ 83. Αἱ πράξεις τοῦ ἀνθρώπου ἐξαρτῶνται ἐκ τῆς αὐτοῦ βουλήσεως (§ 10) τὸ νὰ γίνωνται ἀγαθὰ ἢ κακὰ· ἐπεταὶ ἐκ τούτου ὅτι ἕκαστος ἔχει πρῶτιστον καθῆκον νὰ καλλιεργήσῃ καὶ ἰχυροποιήσῃ τὴν βουλευτικὴν αὐτοῦ δύναμιν, διὰ τῆς μαθήσεως, τῆς ἀσκήσεως καὶ τῆς ἀγωγῆς, ὥστε νὰ τὴν ὑποτάξῃ εἰς τὰς ἐδηγῶς τοῦ λογικοῦ καὶ οὕτω νὰ τὴν καταστήσῃ ἰκανὴν νὰ ὑπερνῖξῃ πᾶν κώλυμα, πᾶσαν τάσιν καὶ ἐπενέργειαν τῆς αἰσθητικῆς αὐτοῦ φύσεως, καὶ τοιοῦτοτρόπως ἡ βούλησις ἐνισχυομένη ὑπὸ τοῦ λογικοῦ λαμβάνει τὴν ἀρμοζουσαν αὐτῇ ὑπεροχὴν καὶ διομαίεται βούλησις ἐλευθέρα.

§ 84. Ἡ ἐλευθέρα βούλησις ἐπικρατοῦσα καὶ ὀδηγουμένη ὑπὸ τοῦ λογικοῦ

Α'.) Κάνει ἐσκευμένην καὶ λελογισμένην ἐνλογὴν ἐκ τῶν κατ' αἰσθησιν ὀρμῶν, ἐκτελοῦσα ὅ,τι δὲν ἀπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ἦτοι, τὰ ἀναγκαῖα, κατὰ τὸ μέτρον τὸ συγχωρημένον ὑπ' αὐτοῦ· διότι δὲν πρόκειται τὸ νὰ καταστρέψῃ ἐξ ὀλοκλήρου τὰς ἐνεργείας τῆς αἰσθητικῆς αὐτοῦ φύσεως, ὡς ἀναγκαίως εὐσεως εἰς τὴν ἀνάπτυσιν καὶ ὑπαρξιν τοῦ ἀνθρώπου, ἀλλὰ νὰ τὰς χαλιναγωγῆσῃ π. γ. 1ον) νὰ περιορίσῃ τὴν ἀνάπαυσιν τῆς τροφῆς εἰς τὸ μέτρον ὅπερ ἀπαιτεῖ ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς καὶ τῆς υἰείας, ὅπερ λέγεται ἐ γ κ ρ ἄ τ ε ι α 2ον) τὴν ἀνάπαυσιν τῆς γενετησίου ὀρμῆς εἰς τὸ μέτρον καὶ τὸν τρόπον τὸν ὑπαγορευόμενον ὑπὸ τοῦ λογικοῦ, ἦτοι τὸν γάμον· πᾶσαν δὲ ἄλλην ἄσεμνον ἡδονὴν καὶ παρεκτροπὴν θεωρεῖ ὁ ἠθικὸς νόμος ἀτιμωτικὴν τῆς ἀξίας τοῦ ἀθρώπου, ὥστε ἡ κατὰ μέτρον καὶ τρόπον ἔλλογος ἕξις πρὸς χαλιναγωγῆσιν τῆς γενετησίου ὀρμῆς εἶναι ἀρετὴ καλουμένη ἀ γ ν ἰ α ἢ σωφροσύνη, ἡ δὲ ἀντίθετος τούτων ἕξις εἶναι κακία λεγομένη λ α γ ν ἰ α ἣτις φθείρει καὶ ἀμβλύνει τὰς πνευματικὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου, καταστρέφει τὴν υἰείαν καὶ τὴν ζωὴν, ἐπιτεινομένη δὲ εἰς ἀκόρεστον πάθος καὶ ἐκκλίνουσα εἰς τὸ παρὰ φύσιν καθιστᾷ τὸν ἀνθρώπον τοῦ ἀλόγου ζώου χειρότερον.

Β'.) Ἡ ἐλευθέρα βούλησις ἐνεργεῖ σκοπίμως καὶ ἀποτελεσμα-

τικῶς κατὰ τῶν πνευματικῶν παθῶν, τὰ ὁποῖα δὲν πρόκειται τὸ νὰ τὰ χαλινώσῃ μόνον ὡς τὰ σωματικά, ἀλλὰ πρόκειται τὸ νὰ τὰ καταπολεμήσῃ καὶ προσπαθήσῃ ὅσον ἔνεστι νὰ τὰ ἐξαλείψῃ, διότι εἶναι τόσαι κηλίδες ἐπὶ τῆς λογικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἀξίας οὐδεμίαν ποιοῦσαι αὐτῶ ὠφέλειαν πολλὴν δὲ τὴν βλάβην εἶα τὰ ἐξῆς 1) ἡ ἐκφύλησις τοῦ εὐγενοῦς ἠθικοῦ αἰσθήματος τῆς φιλοτιμίας· ἤτοι, ἡ φιλοδοξία, ἡ δοξομανία, ἡ κενοδοξία, ἐξ ὧν προέρχονται, ἡ φιλαρχία, ἡ αὐταρέσκεια, ἡ φιλονεικία, ἡ φιλολοιδωρία· 2) ἡ ὑπερηφάνεια καὶ ἡ ὑπεροψία τὰ ὁποῖα εἶναι κοιφότης, τὸ νὰ ὑπερεκτιμᾷ τις ἑαυτὸν περιφρονῶν τοὺς ἄλλους· 3) τὸ μίσος καὶ τὸ φιλέκδικον τὰ ὁποῖα εἶναι ἀγρία ὁρμὴ πρὸς ἱκανοποίησίν τινα, ἣτις ἀποκτηθεῖσα σβύει μὲν τὸ πάθος, ἀλλ' ἀρίνει θλίψιν καὶ τύψιν συνειδότης εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ ἐκδικουμένου· 4) ὁ φθόνος, τὸ αἰσχρὸν ἐκεῖνο πάθος τὸ κατατρέχον τὴν ψυχὴν τοῦ φθονεροῦ διὰ τὴν εὐτυχίαν ἢ τὰ προτερήματα τοῦ ἄλλου καὶ ὠλοῦν αὐτὸν εἰς πᾶν ἀθέμιτον ἔργον πρὸς βλάβην τοῦ φθονουμένου· 5) ἡ φιλαργυρία· τὸ πάθος τοῦτο συνοδεύεται καὶ ἐκ τῆς πλεονεξίας καὶ αἰσχροκερδίας· ὁ ἄνθρωπος ἀπαιτεῖται νὰ ἦναι οἰκονόμος καὶ νὰ φυλάττῃ τὰ χρήματα διὰ τὰς ἀναπορεύτους χρείας του, ὄχι ὅμως νὰ λατρεύῃ αὐτὰ ὡς Θεὸν, κρύπτων αὐτὰ καὶ ζῶν ὡς ἔσχατος πένης, ὑστερῶν ἑαυτὸν καὶ τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ πάσης ἀνέσεως καὶ τὴν κοινωνίαν πάσης χρεωατουμένης ὑπ' αὐτοῦ συνδρομῆς· ὁ φιλάργυρος ἐκ τῆς μανίας τοῦ πάθους του εἶναι ἱκανὸς νὰ ἐκκλίνη εἰς ὅλα τὰ ἐγκλήματα· 6) ἡ ἀσωτεία εἶναι τὸ ἐκ διαμέτρου ἀντίθετον τῆς φιλαργυρίας· ὁ ἀσωτος κατασπαταλῶν ἀφρόνως τὴν περιουσίαν του σὺ μόνον βλάπτει ἑαυτὸν, ἀλλὰ καθίσταται καὶ ἐπικίνδυνος εἰς τοὺς ἄλλους, διότι ἐλισθεὶς ἐν τῇ σπατάλῃ καὶ πένης ἐκ τούτου γενόμενος, ἀθλιος καὶ περιφρονημένος, κινδυνεύει νὰ ὑποπέσῃ εἰς τὰς πλέον αἰσχράς καὶ ἀτίμους πράξεις πρὸς ἐξοικονόμησιν τῶν ἀναγκῶν του, καὶ ἐπὶ τέλους ἀτίμως ἀπόλλυται· ταῦτα καὶ ἄλλα εἶναι τὰ ἐπιβλαβῆ ἠθικά πάθη τὰ ὁποῖα ἕλαστος δύναται ἐξ αὐτοῦ νὰ διακρίνη καὶ καθῆκον ἔχει νὰ προσπαθήσῃ νὰ τὰ ὑποτάσῃ καὶ ἐξαλείψῃ διὰ τῆς ἰσχύος τῆς ἐλευθέρως αὐτοῦ βουλήσεως τῆς ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ὁδηγουμένης.

§ 85. Ἀλλ' ὑπάρχουσι καὶ πνευματικὰ πάθη εὐγενῆ καὶ ὠφέλιμα εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν· οἶον, ἡ ὑπερβολικὴ φιλοπατρία· ἡ αὐταπάρνησις πρὸς ὠφέλειαν τῆς ἀνθρωπότητος· ὁ ζῆλος τοῦ ὑπερβῆναι τοὺς ἄλλους εἰς τὰς ἀρετάς, εἰς τὴν παιδεῖαν, εἰς

τὰ εὐγενῆ κατορθώματα αὐτῶν. ἔα με καθεῦδειν τὸ τοῦ Μιλτιάδου τρόποιον» ἔλεγεν ὁ Θεμιστοκλῆς· καὶ πρὸς τούτοις ἡ ὑπερβολικὴ φιλοτιμία τοῦ διὰ μεγάλων εὐεργεσιῶν εἰς τὴν κοινωνίαν κτήσασθαι τὴν ὑστεροφημίαν.

Περὶ ἐξωτερικῆς τιμῆς καὶ ὑπολήψεως.

§ 86. Ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος ὄρισταὶ νὰ ζῇ ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν ὁμοίων του, καθῆκον ἔχει ὡς μίαν τῶν κυριωτέρων προσπαθειῶν του τὸ νὰ σχηματίσῃ διὰ τῆς τιμῆς καὶ ἀγαθῆς αὐτοῦ διαγωγῆς ἓνα ὀρίζοντα περὶ ἑαυτὸν εὐάρεστον καὶ ἀνταμείβοντα τὴν ἑαυτοῦ ἀξίαν διὰ τοῦ ἀγαθοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ φρονήματος τῶν ἄλλων· τοῦτο λέγεται ἐξωτερικὴ τιμὴ, ἢ προσωπικὴ ἀγαθὴ ὑπόληψις· ἥτις εἶναι σέβας ὅπερ ἡ κοινὴ γνώμη ἀποδίδει εἰς τὸν ἀξίον τοιαύτης τιμῆς.

Ἡ ἔμφυτος τάσις τοῦ ἀνθρώπου πρὸς ἀπόκτησιν τῆς ἐξωτερικῆς ὑπολήψεως ὑπὲρ τῶν προτερημάτων αὐτοῦ λέγεται φιλοτιμία· ἢ ὁποία ὅταν ᾖ ἀληθῆς περιέχει τὴν μετριοφροσύνην καὶ ταπεινοφροσύνην καὶ ὡς τοιαύτη ἐπιτρέπεται ὑπὸ τοῦ λογικοῦ· ὅταν ὁμως ἡ φιλοτιμία δὲν ἔχει τὰ ἄνω ῥηθέντα δύο χαρακτηριστικά, ἀλλὰ διεγείρεται μόνον ἐκ ψилоῦ ἐρεθισμοῦ εὐαρεσκείας καὶ ἐπιδείξεως, τότε λέγεται ψευδοφιλοτιμία, τῆς ὁποίας τὰ κυριώτερα εἶδη εἶναι ἡ ὑψηλοφροσύνη, ἡ ματαιοφροσύνη· ἡ μὲν ὑψηλοφροσύνη εἶναι ἡ ὑπερτίμησις τῆς ἀξίας ἑαυτοῦ καὶ καταβίβασις συγκριτικῶς τῆς τῶν ἄλλων· ἡ δὲ ματαιοφροσύνη εἶναι ἡ ὑπόληψις καὶ ὑπερεκτίμησις ἰδίων προτερημάτων οὐδενὸς λόγου ἀξίων καὶ ἐγκαυχῆσις ἐπ' αὐτοῖς, ὑπάρχουσι δὲ καὶ ἕτερα εἶδη ψευδοφιλοτιμίας· ἥτοι ἡ ἀλαζονία, ὁ τύφος, ὁ κομπασμὸς, ἡ οἴσις κτλ.

I.

Περὶ ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας.

§ 87. Ἐσωτερικὴ ἐλευθερία λέγεται ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως

ἐκ τῶν ἐρεθισμῶν καὶ ὁρμῶν τῆς αἰσθητικῆς φύσεως (§ 10). Ἐξωτερικὴ δὲ ἐλευθερία λέγεται ἡ ἐλευθερία τῆς βουλήσεως τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῆς ἐπιρροῆς ξένων βουλήσεων ὥστε νὰ δύναται νὰ πράττῃ ὅ,τι ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς ἐλευθερίας, ἥτοι ἐκ τῆς βουλήσεως αὐτοῦ ἀποφασίζει· διότι ὁ ἠθικὸς νόμος ἀπαιτεῖ ἵνα ἕκαστος ἐνηλιξ ὡς πνευματικὸν ὄν ἔχων εἰκείαν βούλησιν μὲν ἐλεύθερος εἰς τοὺς σκοποὺς του καὶ ὄχι ἵνα ὑπηρετῇ ἀπλῶς ὡς μέσον πρὸς σκοποὺς ἀλλοτρίους.

Ὅταν ὅμως ἔχη χρεῖαν τῶν ἄλλων, δύναται τόσον μόνον μέρος τῆς ἐλευθερίας του νὰ θυσιάσῃ διὰ συνθήκης, καθ' ὅσον ἔχει χρεῖαν· διὰ τοῦτο καὶ ὑπάλληλοι καὶ ὑπηρετὰ καὶ διαφόρων τάξεων ἀνθρώποι συζῶσιν ἐν τῇ κοινωνίᾳ, ἀλλὰ δὲν πρέπει ποτὲ νὰ παραχωρήσῃ ὅλην τοῖς τὴν ἐλευθερίαν· διότι χάνει τότε τὴν προσωπικὴν λογικὴν ἀξίαν του καὶ θεωρεῖται ὡς ἀνδράποδον.

Ἐξ ἄλλου μέρους, καὶ τοι ἡ ἐξωτερικὴ ἐλευθερία εἶναι μέσον ἀπαραιτήτως ἀναγκαῖον πρὸς ἐκτέλεσιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, ὥστε πᾶς ἄνθρωπος ἐνηλιξ ἀπαιτεῖται νὰ ἦναι ἐξωτερικῶς ἐλεύθερος, ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀπόλυτος καὶ ἀπεριόριστος ἐξωτερικὴ ἐλευθερία φέρει ἀναγκάως τὸν ἄνθρωπον εἰς προσβολὴν ἀλλοτρίων δικαιωμάτων, διὰ τοῦτο ὁ λόγος δὲν ἐπιτρέπει ἀπεριόριστον ἐξωτερικὴν ἐλευθερίαν, ἀλλὰ κελεύει τὸν περιορισμὸν αὐτῆς ὅπου ἀρχεται νὰ γίνηται προσβλητικὴ τῆς ἴσης ἐλευθερίας τῶν ἄλλων, καὶ κατὰ συνέπειαν ἀπαιτεῖ νὰ προσδιορισθῶσι τὰ ὅρια μέγιστῶν ὁποίων ἡ ἐξωτερικὴ ἐλευθερία ἕκαστου δεῖν νὰ ἐκτείνηται.

Σημ. Ἡ ἀνάγκη τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας ἀποδεικνύεται καὶ ἐκ τῆς συστάσεως τῆς πολιτικῆς τῶν ἀνθρώπων κοινωνίας.

ΙΑ.

Περὶ τοῦ ἀρμοδίου τρόπου εἰς τὰς σπουδὰς
καὶ μελέτας.

§ 88. Μηδὲν ἄγαν· ἡ φιλοσοφικὴ αὕτη βῆσις εἶναι πολύτιμος καὶ ἀναγκαῖα εἰς τὴν διαγωγὴν τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ βίῳ, οὐ μόνον κατὰ τὰς ἄλλας ἐργασίας του, ἀλλὰ καὶ κατ' αὐτὰς τὰς σπου-

ὅδ' αὖ καὶ μελέτας· τοῦτο ἔχοντες κατὰ νοῦν οἱ μαθητευόμενοι δέον
 νὰ θέτωσι τάξιν καὶ εἰς τὰς σπουδὰς καὶ μελέτας αὐτῶν· ἤτοι, α.)
 νὰ μὴ ἀναδέχονται συγχρόνως καὶ ἀτάκτως μέγαν ἀριθμὸν μαθη-
 μάτων, διότι διαμοιράζοντες εἰς ὑπέρπολλα τὴν προσοχὴν των εἰς
 οὐδὲν τελειοποιῦνται· β.) ν' ἀποφεύγωσι τὰς ἄδικακόπους μελέ-
 τας μετ' ἐπιμονῆς καὶ προσηλώσεως εἰς ἐπιστημονικὰς θεωρίας ἀ-
 μέσως μετὰ τὸ δεῖπνον· γ.) νὰ μὴ προσηλώσωσιν ἐπὶ πολὺν χρόνον
 τὸν νοῦν των μετ' ἐπιμονῆς εἰς ἓν καὶ τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον βαθέως
 καὶ ἀνεπιλύτου ζητήματος ἅ·εὺ διακοπῆς καὶ ἀnéσεως, διότι ἡ
 τοιαύτη ἐπιμονὸς προσήλωσις δύναται νὰ ἐπιφέρῃ βριθμηδὸν οὐσιώ-
 δη βλάβην οὐ μόνον εἰς τὴν ὑγείαν τοῦ σώματος ἀλλὰ καὶ εἰς τὸ
 διανοητικὸν σύστημα (Ἐμπειρ. Ψυχ. Σ. 86)· δ.) νὰ μὴ ἀπατῶν-
 ται ἀκολουθοῦντες τὴν πάντῃ ἐσραλμένην γνώμην ὅτι τὰ πνευμα-
 τικὰ ποτὰ ὑψώνουσι τὴν φαντασίαν καὶ τὰ δραστικά μέσα βοηθοῦ-
 σι τὴν μνήμην διότι αἱ τοιαῦται βίαιαι παρεκτροπαί, ἂν καὶ πρὸς
 ὥραν δεικνύουσιν ἀπατηλὴν ἐνέργειαν, τὸ ἐξ αὐτῶν ὁμῶς προξε-
 νούμενον κακὸν μένει διαρκές καὶ ἀνεπιδιόρθωτον· διότι ἀποναρ-
 κώνουσι τὰς διανοητικὰς δυνάμεις καὶ ῥίπτουσιν αὐτὰς εἰς ἀδρά-
 νειαν καὶ τὸ σῶμα φθειροῦσιν.

IB.

Περὶ σεβασμοῦ τοῦ προφορικοῦ λόγου.

§ 89. Ὁ ἔναρθρος ἤτοι, ὁ προφηρικὸς λόγος, εἶναι ἀπόρροια τοῦ
 ἐνδικαθέτου λόγου· ἕκαστος δὲ δύναται νὰ γνωρίζῃ πῶσον τὸ λογι-
 κὸν εἶναι πολύτιμον καὶ σεβαστὸν καὶ διαλάμπον ὡς θεῖον δῶρον.
 Ὁ ἄ·θρῶπος λοιπὸν ἔχει καθῆκον νὰ εἰσῆται τὴν θεῖαν ταύτην
 δωρεάν καὶ νὰ δεικνύται ἄξιος αὐτῆς, οὐχὶ δὲ νὰ ἀτιμάζῃ αὐτὴν
 διὰ τῆς κακῆς χρήσεως τοῦ προφορικοῦ λόγου.

Εἰς αὐτὴν τὴν κατηγορίαν ὑποπίπτουσιν ὅσοι στερούμενοι ἐξ ἀρ-
 χῆς χρηστῆς ἀγωγῆς συνειθίζουσι τὴν γλῶσσάν των εἰς κακολο-
 γίας, ὑβρεῖς, αἰσχρολογίας, βλασφημίας, χλευασμοὺς, ψευδολογίας
 κτλ. ταῦτα δὲν εἶναι ἄλλο εἰμὴ συνήθειαι καὶ ἀποτελέσματα ἡμε-
 λημένης καὶ κακῆς ἀνατροφῆς· καθῆκον λοιπὸν ἔχει ὁ εὐρισκόμενος
 δυστυχῶς εἰς τοιαύτην κατηγορίαν νὰ ἐπιβάλῃ ἐξ αὐτοῦ τὰς κα-

κὰς ταύτας συνηθείας πρὶν γίνωσιν ἕξεις, αἵτινες προσβάλλουσι τὴν λογικὴν ἀξίαν του καὶ καθιστῶσιν αὐτὸν ἀποστροφῆς ἀντικείμενον ὡς βάνουσον καὶ κακοίθη ἐν ταῖς διαλέξεσιν αὐτοῦ μετὰ τῶν ἄλλων· καὶ ἐπειδὴ ὁ λόγος εἶναι πρόδρομος τῶν πράξεων, ἡ κακολογία προσιωνίζει διάθεσιν τῆς ψυχῆς πρὸς τὴν κακίαν.

III.

Περὶ ἰδιοκτησίας.

§ 90 Ἰδιοκτησίᾳ ἀνομάζεται κτῆσίς τις φυσικῶν πραγμάτων χρησιμεύουσα πρὸς διατήρησιν τῆς φυσικῆς ζωῆς καὶ πρὸς καλλιέργειαν τῆς πνευματικῆς· ἀλλ' ἡ ἰδιοκτησία τότε κυρίως ἐπιφέρει τὰ ἀποτελέσματα ταῦτα ὅταν καλλιεργῆται ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδιοκτῆτου, καὶ οὕτω καθίσταται μέσον ἀρμόδιον πρὸς τὸν σκοπὸν. Οὐχ ἥττον ὅμως ἕκαστος ὅποιονδήποτε ἔχει τίμιον ἐπάγγελμα ἐξ οὗ πορίζεται τὰ πρὸς διατήρησίν του μέσθ καθήκον ἔχει ἀ) νὰ προσπαθήσῃ εἰς τὸ διάστημα τοῦ σταδίου του ν' ἀποκτήσῃ διὰ τῶν οἰκονομιῶν του ἰδιοκτησίαν τινὰ τίμιως καὶ δικαίως καὶ ἀποκλειστικῶς ἰδίαν· καὶ ἂν αὕτη εἶναι ἐργάσιμος γῆ καὶ δὲν δύναται νὰ τὴν καλλιεργῆσῃ αὐτὸς ὁ ἴδιος εἰμὴ διὰ μέσου ἄλλου νὰ ἐπιστατῇ ὅμως καὶ φροντιζῇ περὶ τῆς ἀρμοδίου διαχειρήσεως αὐτῆς· β') νὰ τηρῇ δι' ἐμφρονος οἰκονομίας τὴν κτῆσίν του, προσπαθῶν νὰ τὴν ἀυξήσῃ καὶ βελτιώσῃ πρὸς ἔλλογον χρῆσίν του καὶ πλειότεραν ἀσφάλειαν τοῦ μέλλοντος τῆς ζωῆς του, καὶ ἐν ἀνάγκῃ νὰ τὴν ὑπερασπίζῃ κατὰ πάσης ἀδίκου προσβουλῆς.

Περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου πρὸς τοὺς ἄλλους.

§ 91. Ἐπειδὴ ὁ ἀνθρώπος ἀποδεικνύεται ὅτι ἐπλάσθη ὅπως ζῆ ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν ὁμοίων του (§ 20), ἔπεται ὅτι οὐ μόνον πρὸς ἑαυτὸν ἔχει καθήκοντα ἀλλὰ καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους ὁμοίους αὐτῷ λογικοὺς ἀνθρώπους, τὰ ὅποια ἐπιβάλλουσιν αὐτῷ αἱ ἠθικαὶ ἰδέαι

καὶ ἀρχαὶ καὶ ὁ ἐκ τούτων προερχόμενος διὰ συνθήκης μετὰ τῶν ἄλλων ἠθικός νόμος· ταῦτα δὲ εἰσὶ τὰ ἐπόμενα·

ΙΔ.

Περὶ τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς ὑπερασπίσεως
τῆς ζωῆς, τῆς υἰείας καὶ τῆς ἀκεραιότη-
τος τοῦ σώματος τῶν ἄλλων.

§ 92. Ἐκαστος ἔχει καθῆκον νὰ σέβηται τὴν ζωὴν, τὴν υἰείαν καὶ τὴν ἀκεραιότητα τοῦ σώματος τῶν ἄλλων· οὐ μόνον δὲ αὐτὸς νὰ μὴ παραβῇ τὰς ὑποχρεώσεις ταύτας ἀλλὰ καὶ νὰ ὑπερσπίζηται αὐτὰς κατὰ πάσης ἐξωτερικῆς ἐπιβουλῆς ἀμέσου ἢ ἐμμέσου.

* Ἀμεσος ἐπιβουλὴ λέγεται ἡ γινομένη ὑπὸ κακούργου ἐπιτιθεμένου κατὰ τινος ἐπὶ σκοπῶν νὰ φονεύσῃ αὐτὸν δι' ἄλλους λόγους ἢ διὰ νὰ ἀρπάσῃ τὴν περιουσίαν του· ἐμμεσος δὲ ὅταν κακόβουλος τις ὠθῇ τινα δι' ἀπάτης εἰς πράξιν ἣτις ἀναμφιβόλως μέλλει νὰ βλάβῃ αὐτόν. Ἐν τοιαύταις περιστάσεσιν ἕκαστος κινούμενος ἐκ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἠθικῆς ἀγάπης δεόν νὰ ἐπεμβῇ καθ' ὅσον αἱ δυνάμεις του τὸ ἐπιτρέπουσιν αὐτῷ πρὸς ὑπεράσπισιν τοῦ κινδυνεύοντος ἢ ἀδικουμένου· ἐπίσης καθῆκον ἔχει ἕκαστος ἂν δύναται νὰ ἀποτρέψῃ ἄλλον ἐκ τῆς ἀπονενομημένης πράξεως τῆς αὐτοχειρίας· οὐχ ἥττον χρεωστῆ παντοίοις τρόποις νὰ παρεμποδίσῃ ἄλλους ἐκ τῆς ἐπίσης παραλόγου πράξεως τῆς μονομαχίας.

§ 93. Ἡ ἔκφρασις ὅμως ὅτι ἕκαστος ἔχει καθῆκον νὰ σέβηται τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου, διότι οὐδεὶς ἔχει δικαίωμα νὰ τοῦ τὴν ἀφαιρέσῃ οὔτε ἀμέσως οὔτε ἐμμέσως δὲν περιέχει τὴν ὑποχρέωσιν ταύτην ἀπολύτως καὶ πάντοτε· διότι ὑπάρχουσι περιστάσεις ἐξαιρετικαὶ καθ' ἃς ἔχει ἀνώτερον καθῆκον νὰ μὴ φεισθῇ τῆς τοῦ ἄλλου ζωῆς· π. γ. ὅταν ἡ ἰδία αὐτοῦ ζωὴ κινδυνεύει ὑπὸ κακούργου ἐπιτιθεμένου κατ' αὐτοῦ ἵνα τὸν φονεύσῃ μὲ τὸ ὄπλον εἰς τὰς χεῖρας, τότε αὐτὸς ἔχει δικαίωμα καὶ καθῆκον νὰ ὑπερασπισθῇ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν ἀπειλουμένην καὶ νὰ φονεύσῃ αὐτόν, ἐκτὸς ἂν δύναται νὰ τὸν ἀφοπλίσῃ καὶ παραδώσῃ εἰς τὴν ἀρχὴν· ὁμοίως χρεωστῆ ν' ἀποβάλῃ ληστὴν ἢ φονέα διωκόμενον ὑπὸ τῆς ἀρχῆς καὶ καταφεύγοντα εἰς τὴν οἰκίαν του ὅπως σωθῇ. Ἐπίσης χρεωστῆ

νά μὴ φεῖδῃται τῶν ἐχθρῶν τῆς πατρίδος ἐπιτιθέμενος, ἀλλὰ νά φονεύῃ αὐτούς, ἐκτὸς ὅταν παραδοθῶσιν αἰχμάλωτοι.

§ 94. Καθ' ὅλας δὲ τὰς ἄλλας περιστάσεις ἔχει καθῆκον ἕκαστος οὐ μόνον νά φεῖδῃται καὶ ὑπερασπίζηται τῆς ζωῆς τῶν ἄλλων, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀκεραιότητος τοῦ σώματος αὐτῶν, ἐκτὸς ἀν τύχη ἀνάγκη ἀποκοπῆς χειρὸς ἢ ποδὸς πρὸς σωτηρίαν τῆς ζωῆς τῶν.

Προσέτι χρεωστεῖ ἕκαστος νά φεῖδῃται καὶ τῆς ὑγείας τῶν ἄλλων καὶ ἀ.) νά μὴ ἐκθέτῃ αὐτὴν εἰς κίνδυνον ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε διὰ λόγους τῶν ἰδίων αὐτοῦ συμφορόντων ἢ ἄλλως πως, β.) ν' ἀποτρέπῃ αὐτούς, ἀνίσως αὐτοὶ ἐξ ἀνάγκης ἢ ἀμελείας τὴν βάλουσιν εἰς κίνδυνον, γ.) νά βοηθῇ καὶ ὑπερασπίζηται αὐτὴν λόγφ ἢ ἔργω ἀπὸ τῆς ἐπιβουλῆς ἄλλων κακοβούλων.

IE.

Περὶ τῆς δικαιοσύνης πρὸς τοὺς ἄλλους.

§ 95. Ἡ δικαιοσύνη (§ 28) εἶναι θεμελιώδης ἀρετὴ κανονίζουσα τὰ ὅρια τῆς προσήκοντος ἑκάστῳ πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους· ὅθεν καθῆκον ἔχει ἕκαστος νά ρυθμίζῃ τὰς πράξεις του οὐ μόνον εἰς τὰ ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὰς μετὰ τῶν ἄλλων σχέσεις του, ὡς ἀπαιτεῖ ἡ ἰδέα τῆς ἠθικῆς δικαιοσύνης, ὥστε οὐδέποτε νά παραβαίῃ πρὸς αὐτούς τὰ δικαιολογημένα ὅρια τοῦ ἑκάστῳ προσήκοντος· πᾶσα δὲ παράβασις εἶναι καταπάτησις τῆς ἠθικῆς κρίσεως καὶ περιφρόνησις πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ ἀφορμὴ τῆς ἐριδος καὶ τῆς κακῆς συμβιώσεως μετὰ τῶν ἄλλων.

Ἡ ἠθικὴ κρίσις (§ 10) πρέπει νά ᾔναι ἀδιάλειπτος ἑδηγὸς εἰς τὰς πράξεις του· αὐτὸ κυρίως τὸ σέβας πρὸς τὴν ἠθικὴν κρίσιν δέον νά τὸν ἀποτρέπῃ ἐκ τῆς ἀδικίας καὶ οὐχὶ οἱ δικανικοὶ νόμοι καὶ ὁ φόβος τῆς τιμωρίας.

Ὅποταν δὲ ἄλλοι ἐπιχειρῶσιν εἰς τὸ νά καταπατήσωσι τὰ δίκαια αὐτοῦ ἔχει καθῆκον νά τὰ ὑπερασπισθῇ· ἀλλ' ὑπερασπιζόμενος αὐτὰ δέον νά ᾔναι ἥπιος καὶ ἰλαρὸς πρὸς τὸν ἀντιδικόν του, χωρὶς νά ἐρεθίζῃ δι' ἀποτόμου τρόπου τὰς ἀδυναμίαις αὐτοῦ, ἀλλὰ προσπαθῶν πάντοτε δι' ἐπιχειρημάτων λογικῶν καὶ μετὰ πρα-

ότητος καὶ μετριοπαθείας νὰ παριστᾷ τὴν ἀλήθειαν, ἀποδεικνύων ἐννόμως τὰ δίκαια αὐτοῦ, μάλιστα δὲν ἀποφασίζῃ μετὰ γενναιο-
ότητος, ἂν κάμῃ χρεία νὰ παραβλέψῃ μικρὸν τι μέρος τοῦ δικαίου
του πρὸς κατάπαυσιν ἐπιτεινομένης δικαιολογίας, τοῦτο καὶ ἡ
ἠθικὴ τὸ ὑπαγορεύει.

ΙΣΤ.

Περὶ ἐπιεικειᾶς.

§ 96. Κατὰ τὴν ἀνωτέρω ἐννοίαν, ἣν παριστᾷ ἡ ἠθικὴ ἰδέα τῆς
δικαιοσύνης, ὁ ἄνθρωπος ὑποχρεοῦται νὰ μὴ πράξῃ τι ὕπερ ἀντί-
κειται εἰς τὴν ἠθικὴν κρίσιν· ἀλλ' ὁ λόγος βραίνει ἐτι περαιτέρω ἀ-
παιτῶν νὰ πράττῃ τις πᾶν ὅ,τι συμβάλλει εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ
λόγου· ἐπειδὴ δὲ ὁ σκοπὸς τοῦ λόγου περιλαμβάνει καὶ τὴν ἀγα-
θηεργίαν (§ 69), ἐξάγεται ὅτι ἕκαστος χρεωστῆ ἐν τυχούσῃ ἀνάγκῃ
νὰ κάμῃ καὶ παραχωρήσεις τινὰς ἐκ τῆς πρὸς ἑαυτὸν ὀφειλο-
μένης δικαιοσύνης· αἱ παραχωρήσεις αὗται παριστῶσι τὴν ἀρετὴν
ἣτις λέγεται ἐπιεικεία, ἣτις κατὰ θεωρίαν μὲν ἔχει γενικὴν καὶ
ἀπόλυτον ἐννοίαν, ἀλλ' ἐν τῇ ἐφαρμογῇ δεῖται περιορισμοῦ· διότι
ἀπαιτεῖ ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον νὰ εὐεργετῇ ἀορίστως τοὺς ἄλλους.

§ 97. Ὅθεν ἡ ἐπιεικεία ἀπαιτεῖ πάντοτε παραχωρήσεις χωρὶς
νὰ προσδιορίζῃ τὸ ποσὸν, τὸν χρόνον καὶ τὰς περιστάσεις· τοῦτο
δὲ ἀπόκειται εἰς τὴν ἠθικὴν δικαιοσύνην τὸ νὰ κάμῃ τὴν ἀπαι-
τουμένην διάκρισιν· ἦτοι, ὅτι χρεωστῆ μὲν νὰ εὐεργετῇ τις τοὺς
χρείαν ἔχοντας, νὰ ἐλεῇ τοὺς ἐνδεεῖς, ἀλλ' ὄχι ὅλους καὶ ὅσα νὰ
καταναλώσῃ εἰς ταῦτα τὴν περιουσίαν του ἀφίνων ἑαυτὸν καὶ τὰ
τέκνα του ἐν πενίᾳ· νὰ παραβλέψῃ τὰς ἐλλείψεις τοῦ ἀσθενεστέ-
ρου, οὐχὶ ὅμως ὅταν αὗται φθάνωσιν εἰς ἐγκλήματα πρὸς βλάβην
ἢ κίνδυνον ἑαυτοῦ· νὰ προσπαθῆσῃ ἵνα σώσῃ τὴν ζωὴν τοῦ ἄλλου
κινδυνεύοντος, οὐχὶ ὅμως μὲ προφανῆ καὶ βεβαίαν καταστροφὴν
τῆς ἑαυτοῦ ζωῆς· νὰ θρέψῃ τὴν οἰκογένειαν τοῦ γείτονος πεινῶσαν,
οὐχὶ ὅμως εἰς βαθμὸν ὥστε ν' ἀφήσῃ πεινῶσαν τὴν ἑαυτοῦ οἰκο-
γένειαν· νὰ φεισθῆ τῆς ζωῆς τοῦ αἰχμαλώτου, οὐχὶ ὅμως καὶ ὅταν
ὁ εὐεργετηθεὶς ὑπ' αὐτοῦ αἰχμαλώτος ἀγνωμόνως ἐπιτίθεται αἶ-
φνης κατ' αὐτοῦ ἵνα τὸν φονεύσῃ.

Ἐκ τούτων ὅλων ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπάρχουσι περιστάσεις καθ' ἃς ἡ ἐπιείκεια δέον νὰ παραχωρήσῃ τὴν θέσιν εἰς ἄλλο ἀνώτερον καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου τὸ τῆς δικαιοσύνης πρὸς ἑαυτὸν, ὅπερ λογίζεται καθῆκον προτιμῆσεως ἑαυτοῦ.

Ἄλλὰ καὶ τὸ ἀνώτερον αὐτὸ τὸ τῆς δικαιοσύνης πρὸς ἑαυτὸν δὲν εἶναι ἀπόλυτον, διότι ὑπάρχουσι περιστάσεις καθ' ἃς ἄλλο καθῆκον ἔτι ἀνώτερον δέον νὰ ὑπερισχύσῃ, ἦτοι, τὸ καθῆκον πρὸς ὀλόκληρον πόλιν, τὸ πρὸς τὴν πατρίδα καὶ τὸ πρὸς τὴν ἀνθρωπότητα· τοῦτο θεωρεῖται καθῆκον προτιμῆσεως τοῦ ὅλου ὡς πρὸς τὸ μέρος π. χ.· καθῆκον δικαιοσύνης πρὸς ἑαυτὸν εἶναι τὸ νὰ μὴ καταναλώσῃ ἧλην τὴν περιουσίαν του βοηθῶν ἀπερισκέπτως ὅλους τοὺς προστυγχάνοντας δυστυχεῖς καὶ ἀφῆνων ἑαυτὸν καὶ τὰ τέκνα του ἐν πενίᾳ.

Ἄλλὰ προκειμένου τοῦ νὰ σώσῃ ὀλόκληρον πόλιν ἐκ τοῦ λιμοῦ τότε ἔχει καθῆκον νὰ μὴ φεισθῇ τῆς περιουσίας του· δὲν πρέπει νὰ θέσῃ εἰς βεβαίαν καταστροφὴν τὴν ζωὴν του ὑπὲρ ἄλλου τινός, ἀλλὰ προκειμένου τοῦ νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα ἔχει καθῆκον ἔτι ἀνώτερον τὸ νὰ θέσῃ εἰς κίνδυνον ἢ καὶ προφανῆ καταστροφὴν τὴν ἰδίαν του ζωὴν· ὡσαύτως προκειμένου τοῦ νὰ ὠφελήσῃ τὴν ἀνθρωπότητα, ἔχει καθῆκον νὰ θέσῃ εἰς κίνδυνον τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν· ὡς πράττουσιν οἱ περιεργόμενοι τὰ ἀπώτατα καὶ ἐπικινδυνωδέστερα μέρη τῆς γῆς πρὸς ἀνακάλυψιν ἀγνώστων χωρῶν καὶ πρὸς ἐπίλυσιν σπουδαίων ζητημάτων ἀναγκαίων εἰς τὰς ἐπιστήμας.

I Z.

Περὶ ἀναπτύξεως καὶ καλλιέργειας τῶν λογικῶν
δυνάμεων τῶν ἄλλων.

§ 98. Ἐκαστος ἔχει καθῆκον οὐ μόνον νὰ ἀναπτύσῃ τὰς ἑαυτοῦ διανοητικὰς δυνάμεις καὶ ν' αὐξάνῃ τὰς γνώσεις του καὶ τὴν ἠθικὴν αὐτοῦ μόρφωσιν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ νὰ συνεργῇ τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὴν λογικὴν ἀνάπτυξιν καὶ ἠθικὴν μόρφωσιν τῶν ἄλλων ὁμοίων αὐτῷ· τοῦτο ἀπαιτεῖ ἡ ἠθικὴ ἰδέα τῆς ἀγάπης· τοῦτο δὲ νὰ πράττῃ εἴτε διὰ λόγων, εἴτε διὰ συγγραμμάτων ἢ συνεισφορῶν, ἢ ἄλλων συντελεστικῶν μέσων· πᾶς τις ἠθικῶς ἀνεπτυγμέ-

νος συναισθάνεται τὴν ἀξίαν τῆς ἐκπληρώσεως αὐτοῦ τοῦ καθή-
κοντος ὡς ἄνθρωπος καὶ ὡς πολίτης ἐν τῇ κοινῳνίᾳ, εἶναι δὲ πα-
ραβάτης ὅλων τῶν ἐρωτέρων καθηκόντων αὐτοῦ, ὅστις ἀντιπράτ-
τη εἰς τὴν παιδείαν καὶ τὴν πρόοδον τῶν ἄλλων· ὅστις προσπα-
θῆ διὰ τῆς ἀπάτης καὶ πρὸς χάριν τῶν ἰδίων αὐτοῦ συμφερόντων
νὰ τοὺς κρατῆ εἰς τὴν ἀμάθειαν, τὴν δεισιδαιμονίαν, τὴν ἀναισθη-
σίαν, ἢ ὅστις προσπαθῆ νὰ διαφθείρῃ τὰ φρονήματα τῶν ἄλλων
διὰ τῆς ἀπιστίας, διὰ τῆς λαοφθόρου διδασκαλίας, τῆς ἀθείας·
εἶναι ἀληθῆριοι ὅσοι αὐτοὶ διεσθαρμένοι καὶ κουφόνοες ὄντες προσ-
παθοῦσι ν' ἀραιρέσωσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ λαοῦ τὴν πεποιθήσιν
περὶ τῆς ὑπάρξεως καὶ περὶ τῆς προνοίας τοῦ Θεοῦ, ἥτοι τὴν κυ-
ρίαν αὐτοῦ ὑποστήριξιν, ἐλπίδα καὶ παρηγορίαν ἐν ταῖς θλίψεσιν.

III

Περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς τιμῆς καὶ
ὑπολήψεως τῶν ἄλλων.

§ 99. Ὅπως ἕκαστος ζῶν ἐν τῇ κοινῳνίᾳ ἔχει καθῆκον διὰ τῆς ἀ-
γαθῆς αὐτοῦ διαγωγῆς νὰ σχηματίσῃ πρὸς ἑαυτὸν ἐξωτερικὴν τιμὴν
καὶ ὑπόληψιν ἐκ μέρους τῶν ἄλλων, ἀνευ τῆς ὁποίας πολλὰ ἀπαντᾷ
προσκόμματα καὶ δυσκολίας, οὔτε δύναται νὰ θεωρηθῆ εὐτυχεὶς εἰς
τὸ στάδιον τοῦ βίου του· ἐπίσης ἔχει καθῆκον νὰ συνεργῆ εἰς τὴν
ἀπόκτησιν ἢ τὴν διατήρησιν τῆς ἐξωτερικῆς τιμῆς καὶ ὑπολήψεως,
τὴν ὁποίαν δικαιοῦνται ἐπίσης νὰ ἀπολαμβάνωσι καὶ οἱ ἄλλοι
ἀνίσως τούτων εἰσὶν ἄξιοι· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐξωτερικὴ ὑπόληψις ἐκά-
στου μεγάλως ἐπενεργεῖ εἰς τὴν εὐπορίαν καὶ διατήρησιν τῆς
ζωῆς του, οὐδέποτε νὰ κακολογήσῃ τις τινὰ ἢ νὰ δυσφημίσῃ πρὸς
βλάβην τῆς αὐτοῦ τιμῆς καὶ ὑπολήψεως· τοῦτο εἶναι μέγα ἔγκλη-
μα, εἶναι ἠθικὸς φόνος.

ΙΟ'.

Περὶ τοῦ σεβασμοῦ τῆς ἐξωτερικῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων

§ 100. Ἐκαστος ὡς λογικὸς ἔχων τὴν ἐσωτερικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν, ἢτοι τὴν ἐλευθέραν αὐτοῦ βούλησιν, ἔχει δικαίωμα καὶ καθῆκον νὰ διατηρῇ ἀπρόσβλητον καὶ τὴν ἐξωτερικὴν αὐτοῦ ἐλευθερίαν ἀπὸ τῆς ἐπιβρότης καὶ ἐπενεργείας ξένων βουλήσεων (§ 87)· ἐπίσης ὅμως ἔχει καθῆκον, ἀ.) νὰ σέβηται τὴν ἐξωτερικὴν ἐλευθερίαν καὶ τῶν ἄλλων λογικῶν ὄντων^(*)· τοῦτο διατάττει ὁ ἠθικὸς νόμος ὅτι πᾶς ἄνθρωπος ἐνῆλιξ ἔχει δικαίωμα νὰ ᾖ ἐξωτερικῶς ἐλεύθερος· β'.) νὰ προβιάζῃ καὶ ὑπερασπίζῃ αὐτὴν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, ἐφ' ὅσον ἡ χρῆσις αὐτῆς συμφωνεῖ πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ ἠθικοῦ νόμου· ἐκ τούτου καταφαίνεται ἡ παρανομία τοῦ ἔργου τῆς σωματεμπορίας· ὁ σωματέμπορος εἶναι χεῖρων τοῦ δολοφόνου καὶ τοῦ ληστοῦ.

Κ'.

Περὶ ἰδιοκτησίας τῶν ἄλλων.

§ 101. Ἐρρήθη περὶ ἰδιοκτησίας (§ 85) ὅτι εἶναι κτήσις φυσικῶν πραγμάτων, ἣν ἔχει δικαίωμα ἕκαστος νὰ σχηματίσῃ πρὸς ἰδίαν του χρῆσιν διὰ τιμῶν καὶ δικαίων μέσων· καὶ ἐπειδὴ τὸ αὐτὸ δικαίωμα ὑπάρχει εἰς ὅλους, ἔπεται ὅτι, ὅπως ἕκαστος δὲν εὐαρεστέϊται νὰ βλάψῃ ἄλλος τις τὴν ἰδιοκτησίαν του, δὲν ἔχει οὔτε αὐτὸς δικαίωμα νὰ βλάψῃ τὴν ἰδιοκτησίαν τῶν ἄλλων κατ' οὐδένα τρόπον, διότι τότε καταπατεῖ τὴν ἠθικὴν ἰδέαν τῆς δικαιοσύνης (§ 21)· ἐξ ἐναντίας ἕκαστος ἔχει καθῆκον πρὸς τοὺς ἄλλους εἰς τὸ νὰ συντελῇ τὸ κατὰ δύναμιν εἰς τὸ νὰ ἀποκτήσωσιν ἢ ν' αὐξήσωσι τὴν ἰδιοκτησίαν των· ἀ.) ὁδηγῶν αὐτοὺς εἰς τὴν φι-

(*) Ἐξαιρουμένων τῶν ἀνηλίκων παιδῶν ἐν οἷς χρειάζεται χαλι-
νὸς μέχρις οὗ ἐνηλικιωθῶσιν.

λοπονίαν, τὴν οἰκονομίαν καὶ τὴν ποριστικὴν ζωὴν· β'.) βοηθῶν αὐτούς, ὅπου ἡ χρεία τὸ καλεῖ, διὰ λόγων ἢ ἔργων· γ'.) ὑπερασπί- ζων τὴν ἰδιοκτησίαν αὐτῶν κατὰ τῶν ἀδίκων προσβολῶν· ὅθεν ἀπαγορεύεται ὑπὸ τῆς ἠθικῆς πᾶσα δι' ἀπάτης ἢ βίας εἰς τοὺς ἄλ- λους προξενουμένη ζημία εἰς τὴν ἰδιοκτησίαν αὐτῶν· ἦτοι τοκο- γλυφία, ψευδῆς χρεωκοπία, κλοπὴ, ἀρπαγὴ, κτλ. πᾶσα τῆσδε ζημία ἀπαιτεῖ ἀπόδοσιν τοῦ ἀδίκως πλεονεκτηθέντος.

Ἡ βλάβη τῆς ξένης ἰδιοκτησίας εἶναι συγκεχωρημένη εἰς μίαν μόνην περίστασιν· ἦτοι, ὅταν πρόκληται περὶ ζωῆς πεινῶντων προ- σώπων ἐξ ἀπροόπτου ἐναντιότητος καταφυγόντων εἰς ἰδιοκτησίαν τινὸς τυχοῦσαν ἐνώπιόν των καὶ ἀρπαζόντων διὰ τὰ φάγωσι καὶ τὰ ζήσωσι, καὶ καθ' ἣν περίστασιν ὁ ἰδιοκτήτης ἀρνεῖται ἐκουσίως τὰ δῶσθαι εἰς αὐτούς τὴν ἀναγκαίαν τροφήν· ἀπαιτεῖται ὅμως τότε οἱ εἰσβαλόντες ἐκεῖ τὰ λάβωσι μόνον τὸ ἀναγκαῖον καὶ τὰ ἔχωσι τὴν βούλησιν ν' ἀποδόσωσι τὸ ληφθὲν ὁπόταν δυνηθῶσιν.

ΚΑ'

Περὶ φιλαληθείας.

§ 102. Ἡ ἀνάπτυξις τῶν λογικῶν δυνάμεων κύριον ἔχει σκο- πὸν τὴν ἔρευναν καὶ ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας· τὴν ἀλήθειαν παντοῦ καὶ πάντοτε ζητεῖ τὸ λογικόν, καθὼς καὶ ὁ διορθῶν αὐτὸ Θεὸς εἶναι αὐτὴ ἡ ἀλήθεια· διὰ τοῦτο πᾶν ὅ,τι δὲν συμβιβάζεται μετὰ τὸ λογικόν, μετὰ τὸν ὀρθὸν λόγον, δὲν εἶναι ἀλήθεια· ἐπομένως καὶ ἡ ἐπιστήμη ἣτις δὲν ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀληθείας, δὲν εἶναι ἐπιστήμη, εἶναι ἀγυρτεία· ἡ ἀλήθεια λοιπὸν εἶναι ὁ κύριος τύπος τῆς λογικότητος, ὁ δὲ καταπατῶν τὴν ἀλήθειαν ἀρνεῖται τὴν λογικὴν αὐτοῦ φύσιν· α'.) διότι ἀρνεῖται τὸ λογικόν του δια- τηρῶν αὐτὸ εἰς τὴν πλάνην· β'.) ἐξασθενίζει καὶ διαφθείρει τὴν κρίσιν του καὶ τὸν χαρακτῆρά του.

Ἐκαστος λοιπὸν ἔχει καθῆκον ἵνα στερεώσῃ ἐν ἑαυτῷ τὴν φι- λαληθειαν καὶ ταύτην νὰ ἔχη γνώμονα εἰς τὰς σχέσεις του πρὸς τοὺς ἄλλους, ἥτις νὰ ἐκφράζῃ πρὸς αὐτούς πιστῶς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ περὶ τῶν πραγμάτων πληροφορίαν, χωρὶς νὰ ἐμβάλη ποτὲ αὐτούς

εἰς ἀπάτην, εἴτε ἀμέσως διὰ τοῦ ψεύδους, εἴτε ἑμμέσως διὰ περιπλανήσεως· ἢ ἀμεσος ἢ ἑμμεσος πρὸς τοὺς ἄλλους ἐξαπάτησις ἀντιβαίνει εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, α.) διότι δεικνύει περιφρόνησιν εἰς τὴν λογικὴν τῶν ἄλλων δύναμιν· β.) ἐπισκοτίζει καὶ ἐξαπατᾷ αὐτοὺς εἰς τρόπον ὥστε ἀποβαίνει δύσκολος ἢ ἀδύνατος ἢ πραγμάτωσις τῷ ἀγαθοῦ.

§ 103. Διάφοροι εἶναι οἱ τρόποι τῆς ἐξαπατήσεως ἐξ ὧν οἱ κυριώτεροι εἶναι α.) ἡ προσπάθεια ἐκ προθέσεως τοῦ ἀπατῶντος εἰς τὸ νὰ καταπεισῇ τὸν ἀπατῶμενον νὰ πιστεῦσῃ τὴν κατάστασιν πραγμάτων ἐναντίον τῆς ἀληθοῦς αὐτῶν ὕψεως· β.) ἡ κολακεία ἢ πονηρὰ ἐκείνη χαμέρπεια, δι' ἧς ὁ ἀπατῶν ἀποβλέπων πρὸς ἴδιον συμφέρον ὑπερεπαινεῖ τὸν ἀπατῶμενον διὰ προτερήματα τὰ ὅποια δὲν ἔχει· καὶ καλλωπίζει τὰ αὐτοῦ ἐλαττώματα, βλάπτων ἐκ τούτου τὸν ἀπατῶμενον, ὡς διαστρέφων ἐν αὐτῷ τὴν συνείδησιν καὶ γινῶσιν ἐχυτοῦ καὶ κωλύων οὕτω τὴν αὐτοῦ διόρθωσιν· γ.) ἡ ὑπόκρισις ἧτις εἶναι προσπάθεια τοῦ ἀπατῶντος εἰς τὸ νὰ κρύψῃ τὰ ἐχυτοῦ ἐλαττώματα προσποιούμενος ὅτι ἔχει προτερήματα τὰ ὅποια δὲν ἔχει· π. χ. εὐσέβειαν, ἀγάπην, δικαιοσύνην, τιμιότητα καὶ ἄλλας ἀρετάς, ὅπως διὰ τούτων ἐξαπατήσῃ εὐκολώτερον τὸν ἀπατῶμενον.

§ 104. Ἐκ τῆς ἀνωτέρω ἐκθέσεως καταφαίνεται πόσον βδελυρὰ εἶναι ἡ ψευδολογία, ἡ ἐξαπάτησις τῶν ἄλλων, ὡς ἀντιβαίνουσα εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ εἰς τὴν λογικὴν τοῦ ἀνθρώπου φύσιν· καὶ πόσον λάμπουσα καὶ ἀρμόζουσα εἰς τὸν λογικὸν ἀνθρώπον εἶναι ἡ φιλαλήθεια, ἀνευ τῆς ὁποίας οὔτε τίμιος, οὔτε δίκαιος οὔτε, εὐπόλητος θεωρεῖται ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ· ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ ἐξαιρετικαὶ περιστάσεις ἐν τῷ κοινωνικῷ βίῳ, καθ' ἃς οὐ μόνον δὲν παραβαίνει ἀλλὰ καὶ διατάττεται ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου νὰ σιωπήσῃ τὴν ἀλήθειαν· καὶ ἄλλαι τινες κατὰ τὰς ὁποίας διατάττεται νὰ εἴπῃ ψεύματα· π. χ. ἐρωτᾶται τις παρά τινος διὰ περιέργειαν ὑποκρύπτουσαν κακοβουλίαν, ποία εἶναι ἡ θέσις τῶν ἐσωτερικῶν ἐχυτῶν πραγμάτων ἢ περὶ τῆς καταστάσεως τῶν ἐσωτερικῶν πραγμάτων ἄλλου τινος· τότε ὁ ἐρωτώμενος ἔχει δικαίωμα νὰ σιωπήσῃ μεταχειριζόμενος τὴν σιωπὴν ὡς μόνην ἀπάντησιν, διότι εἶναι μὲν βέβαιον ὅτι ἡ ἀκριβὴς ἐκπλήρωσις τῆς φιλαληθείας λέγεται εἰλικρίνεια, ἀλλὰ καὶ αὕτη δὲν πρέπει νὰ ᾖ ἀπεριόριστος· ἐὰν ὅμως ᾖ βέβαιος ὅτι ἡ ἐρώτησις τοῦ ἀνθρώπου

τούτου είναι ειλικρινής και αποβλέπει πρὸς ἠθικὸν σκοπὸν, ἤτοι τὸ νὰ γίνῃ χρήσιμος ἐν ἀνάγκῃ εἰς τὰ πρόσωπα περὶ τῶν ὁποίων ἐρωτᾷ, τότε λέγων ὁ ἐρωτώμενος τὴν ἀλήθειαν συνεργεῖ πρὸς τὸ ἀγαθόν.

✓ § 105. Ὅπως δὲ ὀρισθῶσιν αἱ περιστάσεις, καθ' ἃς ἡ ἔξαπάτησις ἢ τὸ ψεῦδος δὲν ἀντιβίβει εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, δεόν νὰ γίνῃ διακρίσις τοῦ ἀπατωμένου προσώπου πρὸς τὸ ὁποῖον ἡ ἔξαπάτησις ἢ τὸ ψεῦδος οὐ μόνον δὲν ἀπαγορεύεται, ἀλλ' ἀποβαίνει καὶ καθῆκον· π. χ. πρὸς τοὺς μανιώδεις ἢ καὶ πρὸς τοὺς μεθύσους οἵτινες δὲν ἔχουσι πλήρη τὴν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ καὶ τείνουσι πρὸς τὴν κακοποιῖαν τότε ἡ ἔξαπάτησις δυναμένη νὰ ἀποτρέψῃ αὐτοὺς ἐκ τῆς βλάβης πρὸς ἑαυτοὺς ἢ πρὸς τοὺς ἄλλους εἶναι μάλιστα καθῆκον· β'.) εἰς τοὺς ἀνηλίκους παῖδας, κατὰ λόγον τῆς λογικῆς αὐτῶν μικρᾶς ἀναπτύξεως, εἶναι ἀναγκαῖα ἡ ἔξαπάτησις καὶ τὸ ψεῦδος πρὸς ἀποτροπὴν αὐτῶν ἐκ κακῶν πράξεων ἐπιβλαβῶν εἰς αὐτοὺς ἢ εἰς ἄλλους· ὅσον δὲ περισσώτερον προσδεύει ἡ λογικὴ ἀναπτυξίς αὐτῶν, τόσον ὀλιγώτερον δεόν νὰ ἔξαπατᾷ τις αὐτούς· πρὸς δὲ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὴν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ τῶν ἢ ἔξαπάτησις καὶ τὸ ψεῦδος πρὸς αὐτοὺς ἐπιτρέπεται κατὰ τὰς ἐπομένους περιστάσεις, καθ' ἃς πρόκειται νὰ ματαιώσῃ κακὸν τινα σκοπὸν αὐτῶν· π. χ. ὅταν κακοποιῷ τις διώκῃ τινα ἀθῶον διὰ νὰ τὸν βλάβῃ ἢ νὰ τὸν φονεύσῃ· ὁ δὲ διωκόμενος φεύγων διήλθεν ἐνώπιόν τινος φιλαλήθους, ἐπομένως ὁ διώκων φθάνων ἐρωτᾷ τὸν φιλαλήθη ποῖαν διεύθυνσιν ἔλαβεν ὁ διωκόμενος, τότε ὁ φιλαλήθης ἔχει καθῆκον νὰ εἴπῃ ψεύματα, νὰ εἴπῃ δηλ. τὴν ἀντίθετον πορείαν ἐκείνης ἐφ' ἧς ἐτρέπη ὁ διωκόμενος· προσέτι ἐχθροῦ πολιορκουῦντος τὴν πατρίδα τινὸς συλληφθέντος αἰχμαλώτου, ἐρωτῶντος δὲ τοῦ ἐχθροῦ αὐτὸν τὰ καθέκαστα περὶ τῶν δυνάμεων καὶ τῶν μέσων τῆς ἀμύνης τῶν πολιορκουμένων, ὁ αἰχμάλωτος ἔχει καθῆκον νὰ εἴπῃ ὅσα ψεύματα συμβάλλουσι πρὸς σωτηρίαν τῆς πατρίδος του· γ'.) ἰατρός τις ἐρωτώμενος παρά τινος ἀσθενοῦντος βαρέως πῶς εἶναι ἡ θέσις του, τότε ὁ ἰατρός, καὶ τοι πεπεισμένος ὅτι ἡ θέσις του εἶναι ἀπελπιστικὴ, δεόν ὅμως νὰ κρύψῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ τοῦ δώσῃ ἐλπίδας, ἐκτὸς ἐὰν ὑπάρχῃ ἀνάγκη ἵνα διαθέσῃ ὁ ἀσθενὴς τὰ ἀγαθὰ του ὅπως βούληται ἢ νὰ γείνη ἄλλο τι ἀγαθὸν ἐκ τῆς ὁμολογίας τῆς ἀληθείας, ὅποτε εἶναι ἐπάναγκες νὰ τῷ δώσῃ νὰ ἐνοήσῃ μετ' ἄλλο τῶν θέσιν του ἢ ὅταν τὸ ψεῦδος πρὸς ἀσθενῆ τινα χρησιμεύῃ πρὸς σωτηρίαν του· π. χ. τοῦ πατρὸς ἀ-

σθενοῦντος, ὁ υἱὸς ἀποθνήσκει ἐν ἀγνοίᾳ του, τότε ἀπαιτεῖται ἡ χρῆσις τοῦ ψεύδους πρὸς τὸν πατέρα ἵνα μὴ ἡ ἀλήθεια ἐπιφέρῃ εἰς αὐτὸν τὸν θάνατον. ✧

ΚΒ.

Περὶ εὐγνωμοσύνης.

§ 106. Ἡ εὐεργεσία εἶναι πράξις ἀγαθῆς διαθέσεως εὐαισθήτου ψυχῆς ἀνθρώπου τινὸς ὅστις ὀφειλόμενος ἐκ τοῦ συναισθήματος τῆς ἠθικῆς ἀγάπης τείνει εἰς τὸ νὰ ἀγαθοποιῇ τοὺς χρεῖαν ἔχοντας καὶ ἐπικαλουμένους τὴν ὑποσχεσίαν αὐτοῦ, ὥστε ἡ εὐεργεσία εἶναι κυρίως ἀπόρροια τῆς ἀγχλότητος καὶ τῆς ἐπιεικειᾶς τοῦ εὐεργέτου· διὰ τοῦτο ὁ εὐεργετούμενος χρεωστῆναι νὰ αἰσθάνηται ἐγκαρδίως τὴν εὐεργεσίαν καὶ νὰ ἀποδεικνύῃ τὴν εὐγνωμοσύνην του, διθείσης περιστάσεως, εἴτε διὰ λόγου εἴτε δι' ἔργου.

Ἄλλὰ καὶ ἡ ἀπόδειξις τῆς εὐγνωμοσύνης δεόν νὰ μὴ γίνηται διὰ τρόπων καὶ λόγων τοιούτων ὥστε νὰ δεικνύῃ ὅτι παρακινεῖ τὸν εὐεργέτην εἰς νέας εὐεργεσίας· νὰ τὴν αἰσθάνεται δὲ μόνον ἐνδομύχως κειροφυλακτῶν τὴν περίστασιν καθ' ἣν νὰ δυνηθῇ νὰ τὴν ἀνταποδώσῃ δι' ἔργων, χωρὶς νὰ νομίζῃ καὶ μὲ τοῦτο ὅτι τὴν ἐξέπληρωσεν, ἀλλὰ πάντοτε πρέπει νὰ συναισθάνηται τὴν χάριν· διότι ἡ μὲν εὐεργεσία εἶναι προικητικὴ ἀγαθοποιΐα, ἀνευ ὑποχρεώσεως πρὸς τοῦτο, ἡ δὲ ἀνταπόδοσις εἶναι ἐκπλήρωσις ὑποχρεώσεως πρὸς τὸν εὐεργέτην.

Ἴνα δὲ ἡ εὐεργεσία διατηρῇ τὴν πραγματικὴν αὐτῆς ἠθικὴν ἀξίαν δεόν καὶ ὁ εὐεργέτης νὰ μὴ ἐπαναλαμβάνῃ κατὰ πρόσωπον εἰς τὸν εὐεργετηθέντα τὴν ἀνάμνησιν τῆς εὐεργεσίας δεικνύων ἐκ τούτου ὅτι ἀπαιτεῖ ἀνταμοιβήν. ✧

§ 107. Ὅσον ἡμῶς εἶναι εὐγενὲς αἶσθημα ἡ εὐγνωμοσύνη, ἡ δὲ ἀνταπόδοσις τῆς χάριτος ἀρετὴ· τόσον εἶναι ἀγενὲς καὶ ἀτιμον ἡ ἀγγνωμοσύνη καὶ βδελυρὰ κακία ἡ ἀνταπόδοσις κακοῦ ἀντὶ τοῦ ἀγαθοῦ· ὁ δὲ ἀγνώμων καὶ κακοποιὸς ἄνθρωπος εἶναι κατώτερος καὶ αὐτῶν τῶν ἀλόγων ζώων· διότι καὶ ὁ κύων, ὁ ἵππος, ὁ

ἐλέφας καὶ τινὰ τῶν πάντη ἀγρίων ζώων εὐγνωμονοῦσι καὶ ἀγαπῶσι τὸν τροφοδότην καὶ εὐεργέτην των.

ΚΓ΄.

Περὶ τοῦ ἀπαιτουμένου τρόπου ἐν τῇ συνδιαλέξει μετὰ τῶν ἄλλων.

§ 108. Εὐρισκόμενός τις ἐν τῇ συναναστροφῇ μετ' ἄλλων δέον νὰ ᾖται ἐφωδιασμένος ἐκ δύο ἠθικῶν προσόντων· α.) νὰ ᾖται ἀνεκτικός ἤτοι νὰ ἀκούῃ μεθ' ὑπομονῆς τὰς γνώμας καὶ τὰς κρίσεις τῶν ἄλλων β.) νὰ ᾖται εὐγενής εἰς τοὺς τρόπους, τοὺς λόγους καὶ τὰς ἀντιπαρατηρήσεις του· οὐδεὶς δικαιούται νὰ ἔχῃ τὴν ἀπαίτησιν ν' ἀφαιρέσῃ ἐκ τῶν ἄλλων τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ φρονῇ ἕκαστος καὶ δοξάζῃ οὕτως ἢ ἄλλως περὶ παντὸς ἀντικειμένου.

Ἐνδέχεται μὲν τὸ φρόνημα ἢ ἡ γνώμη τινὸς ἄλλου, καθ' ὃν τρόπον τὴν ἐκθέτει, νὰ ᾖται ἐσφαλμένη ἢ καὶ ψευδής· εἰς τοιαύτην δὲ περίστασιν δὲν δύναται τις βεβηαίως νὰ συναινέσῃ σιωπῶν, διότι οὕτως προσκρούει εἰς τὸ καθῆκον αὐτοῦ πρὸς τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ὁμῶς αἱ ἀντιπαρατηρήσεις του δέον νὰ ἔχωσι χαρακτῆρα μετριοπαθῆ καὶ λογικὸν καὶ τοιοῦτοτρόπως νὰ προσπαθῆ νὰ ἀποδείξῃ τὸ ἄτοπον καὶ πείσῃ εἰ δυνατόν τοὺς ἄλλους· ὁ δὲ ἀντὶ τούτων μεταχειριζόμενος εἰς τοὺς λόγους του σφοδρότητα καὶ ὕβρεις καὶ τρόπους ἀγροίκους καὶ χλευασμοὺς ὁ τοιοῦτος οὐ μόνον στερεώνει οὕτω τὰς ἐσφαλμένας γνώμας τῶν ἄλλων ἀλλὰ καὶ παρουσιάζει τὸν ἑαυτὸν του ὡς ἄνθρωπον ἀπολίτευτον, κακοήθη καὶ ἀνάξιον σχέσεως μετὰ τῶν ἄλλων· ἔτι δὲ ἀξιόμειπτος εἶναι ὁ μὴ ἐξ ὀρθοτέρας γνώσεως τῶν πραγμάτων ἀντιλέγων ἀλλ' ἐκ συστήματος ἔχων τὸ ἐλάττωμα τῆς ἀντιλογίας καὶ φιλονεικίας.

ΚΔ΄.

Περὶ φιλίας.

§ 109. Πῶς τῆς μερικῆς ἠθικῆς ἀγάπης ἦτοι τῆς φιλίας

(§ 58) σημαίνει ήθικὴν συνένωσιν τῶν ψυχῶν δύο προσώπων ἀνε-
 παισθήτως γινομένην ἀνευ προμελέτης καὶ ἀνευ σκοποῦ συμφέρον-
 τός τινος· ἀλλ' ὁ τύπος αὗτός τῆς φιλίας δὲν εἶναι κοινὸς εἰς ὄ-
 λους· εἶναι τι πρότυπον, ἕξοχον καὶ διὰ τοῦτο σπάνιον ὡς ἡ μεταξὺ
 Ἀχιλλέως καὶ Πατρόκλου φιλία.

— Κατὰ δεῦτερον δὲ λόγον συνηθὸς ἡ φιλία εἶναι σύνδεσμος δύο
 ἢ πλειοτέρων ἀνθρώπων προσερχόμενος ἐξ ὁμοιότητος φρονημάτων,
 ἀποβλέπων εἰς ήθικὸν σκοπὸν ἤτοι τὴν ἀμοιβαίαν συμπράξιν καὶ
 ὑποστήριξιν πρὸς κοινὴν αὐτῶν ήθικὴν καὶ ὕλικὴν βελτίωσιν, ὁ ὁ-
 ποῦς σύνδεσμος κατὰ τοσοῦτον εἶναι στερεώτερος καὶ διαρκέστε-
 ρος καθόσον ὁ χαρακτήρ τοῦ προσώπου εἶναι ήθικώτερος καὶ ἀγα-
 θότερος, καὶ καθόσον αὐξάνει ἢ πρὸς ἀλλήλους ἀγάπη καὶ ὁ σεβασ-
 μός· ἐκ τούτου ἐπεταὶ ὅτι ἀληθὴς φιλία δὲν γίνεται εἰμὴ μεταξὺ
 τιμίων καὶ ἀγαθῶν καὶ ήθικῶς ἀνεπτυγμένων προσώπων, ὥστε ὁ
 μεταξὺ κακούργων σύνδεσμος δὲν λέγεται φιλία ἀλλὰ πονηρὰ
 συμμορία ἀποβλέπουσα εἰς τὸ κακοεργεῖν τοὺς ἄλλους, πολλάκις
 δὲ καὶ αὐτὰ ταῦτα τὰ μέλη τῆς συμμορίας.

§ 110. Προσέτι ἡ φιλία δὲν δύναται νὰ ἐκτείνηται εἰς πολλὰ
 πρόσωπα, διότι δυσκόλως συνδέονται πολλοὶ χαρακῆρες καὶ οὐ-
 τως ὁ σύνδεσμος χαλκροῦται· συμπέλλει δὲ εἰς τὴν σύστασιν καὶ
 στερέωσιν τῆς φιλίας ἡ ὁμοιότης τοῦ γένους, ἡ τῆς ήλικίας, τῆς
 ἰδιοσυγκρασίας, τοῦ ἐπιτηδεύματος καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου· οἱ
 νέοι εἶναι ἀρμοδιώτεροι πρὸς τὴν φιλίαν, μεταξὺ δὲ τῶν νέων εἶναι
 τὰ στοιχεῖα ζωηρότερα καὶ καταλληλότερα πρὸς τὴν φιλίαν παρὰ
 τοὺς ψυχροὺς καὶ σκεπτικούς γέροντας.

§ 111. Ἡ φιλία εἶναι δεσμὸς ἀξιοτίμος καὶ ὠρέλιμος εἰς τε
 τὰ συνδεόμενα πρόσωπα καὶ εἰς τὴν κοινωνίαν· διότι ὑποστηρίζει
 καὶ προάγει τὴν τε ὕλικὴν εὐημερίαν καὶ τὴν ήθικὴν μόρφωσιν τῶν
 ἀτόμων· διὰ τοῦτο ὁ μὴ ἔχων φίλους πρέπει νὰ προσπαθῇ εἰς τὸ
 νὰ ἀποκτήσῃ τοιοῦτους, ἀλλὰ φίλους ἀληθεῖς προσέχων πολὺ εἰς
 τὴν ἐκλογὴν, χωρὶς νὰ ἐμπιστεύηται εἰς τοὺς κατ' ἐπιφάνειαν φί-
 λους οὔτε εἰς τοὺς πολλοὺς φίλους, διότι ὁ πιστεύων ὅτι ἔχει φί-
 λους πολλοὺς δὲν ἔχει εἰμὴ γνωρίμους καὶ δὲν ἔχει οὐδένα ἀληθεῖ
 φίλον κατὰ τὴν ῥῆσιν «πολύφιλος ἀφίλος»

§ 112. Ἀποκτίσας δὲ φίλους ἀγαθοὺς ἔχει καθῆκον νὰ τοὺς
 διατηρήσῃ προσέχων εἰς τὴν προσωπικὴν του διαγωγὴν καὶ εἰς
 τὴν συμπεριφορὰν του πρὸς αὐτούς· νὰ ᾔσῃ τοιαύτη ὥστε νὰ γί-

νται εἰς αὐτοὺς ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον ἀξιότιμος καὶ ἀγαπητός, οὐδέποτε δὲ ἀποστροφῆς ἄξιος.

§ 113. Ἡ φιλία πρέπει νὰ ἦναι σταθερὰ ὅπως καὶ ἡ ἀρετὴ, οὐδὲ νὰ διαλύεται εὐκόλως ἐκτὸς μόνον εἰς μίαν περίστασιν, ὡς εἴπομεν (§ 58), ἥτοι ὁπόταν φίλος τις ἐκκλίνει τῆς ἀρετῆς ἦναι ἀνεπίδεκτος διορθώσεως· ἀλλὰ καὶ τοι ἡ ἀποδειχθεῖσα ἄτιμος διαγωγὴ αὐτοῦ ἀναγκάζει ἕλαστον φίλον του νὰ διακόψῃ πᾶσαν σχέσιν μετ' αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τότε ἡ προϋπάρξασα φιλία δὲν πρέπει νὰ μετατραπῇ εἰς ἔχθραν καὶ εἰς ἐχθρικός κατ' αὐτοῦ πράξεις· ἥτοι, κακολογίας, κοινοποιήσιν τῶν μυστικῶν του ὅσα ποτὲ ὡς φίλος ἐνεπιστεῦθη αὐτῷ κτλ., ὅπερ ἡ ἠθικὴ τὸ ἀπαγορεύει.

Υ Τὰ ἰδιαίτερα καθήκοντα τῆς φιλίας εἶναι α.) πίστις σταθερὰ καὶ ἀμετάβλητος ἐκάστου πρὸς τὸν φίλον του β.) εἰλικρίνεια τελεία ἢ τηροῦσα τὴν μεταξὺ αὐτῶν ἐμπιστοσύνην γ.) τήρησις τῶν μυστικῶν ὅσα ἐνεπιστεῦθη φίλος πρὸς φίλον δ.) συμμερισμὸς παντός εὐτυχήματος ἢ δυστυχήματος τοῦ φίλου καὶ προθυμία πρὸς πᾶσιν δυνατὴν ὑπὲρ αὐτοῦ ἐνέργειαν καὶ βοήθειαν.

ΚΕ.

Περὶ γάμου.

§ 114. Ἡ ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ γένει διαφορὰ τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλυος καὶ ἡ ἔμφυτος εἰς τὸν ἄνθρωπον γεννητικὸς ὁρμὴ ἄγει τὰ δύο γένει εἰς σωματικὴν ἔνωσιν καὶ εἰς πνευματικὴν συμπλήρωσιν παριστῶσιν τὴν ἠθικὴν μορφήν τῆς σχέσεως ἀμφοτέρων.

Ἄλλ' εἶναι ἀντίθετον εἰς τὴν λογικότητα τοῦ ἀνθρώπου τὸ νὰ προῖῃ τις εἰς τοιοῦτον σύνδεσμον ἀγόμενος μόνον ἐκ τῶν αἰσθητικῶν ὁρμῶν· διότι μόνον ἐπὶ τῇ προϋποθέσει τοῦ γάμου εἶναι δυνατὴ ἐκείνη ἡ πνευματικὴ ἔνωσις ἢ ἀπαιτουμένη παρὰ τῆς ἠθικῆς.

Ὁ γάμος εἶναι ἰσόβιος ἔνωσις δύο προσώπων διαφόρου γένους, σκοπὸν ἔχουσα τὴν πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ἀξίαν σύμφωνον ἀναπαυσιν τῆς γεννητικῆς ὁρμῆς καὶ τὴν δι' αὐτῆς γέννησιν καὶ ἀνατροφὴν τέκνων· ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν ἀνωτέρω ρηθέντων ἀποδεικνύεται ὅτι αὐτὸς ὁ γάμος ἀποκαθιστᾷ τὰ πρὸς ἀλλήλους τῶν συζύγων καθήκοντα.

§ 115. Καί τοι θεὸς ἡ διὰ τοῦ γάμου ἀνάπαυσις τῆς γεννητησίου ὁρμῆς ὡς μὴ ἀποβλέπουσα κυρίως πρὸς ἀπόλαυσιν ἡδονῆς ἀλλὰ πρὸς φυτείαν καὶ βλάστησιν νέων ἀνθρώπων ὑπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ λογικοῦ, ἀλλ' ὅμως αὐτὴ ἡ ἀνάπαυσις τῆς ὁρμῆς θεωρεῖται πάντοτε ἀπλῶς ὡς ἐκπλήρωσις ζωώδους τάσεως στερουμένη τοῦ ἀνήκοντος πρὸς τὸν ἀνθρώπον πνευματικοῦ χαρακτῆρος, ὅπου ταν δὲν προέρχεται καὶ δὲν συνοδεύεται ὑπ' ἀληθοῦς ἠθικῆς ἀγάπης, ἥτις ἀφαιρεῖ ἀπὸ τῆς ἀναπαύσεως τῆς γεννητησίου ὁρμῆς τὸ ζωώδες αὐτῆς.

Ὁ γάμος, λοιπὸν ὢν συνένωσις δύο γενῶν ἐξ ἠθικῆς ἀγάπης δὲν ἔχει μόνον κύριον σκοπὸν τὴν γέννησιν νέων ἀνθρώπων, ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνατροφήν καὶ τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν καὶ προσέτι τὴν ἠθικὴν τελείωσιν καὶ εὐδαιμονίαν ἀμφοτέρων τῶν συζύγων· διότι περιορίζει ἀσφαλέστατα μίαν τῶν ἰσχυροτάτων καὶ δελεαστικωτάτων καὶ καταστρεπτικωτάτων ἐμφύτιων ὁρμῶν ἀρνούμενος εἰς τὸν ἀνθρώπον πᾶσαν ἀκόλαστον ποικιλίαν καὶ περιορίζων αὐτὸν εἰς ἓν μόνον πρόσωπον ἐφ' οὗ στηρίζεται ἡ ἀγάπη καὶ τὰ ἐξ αὐτῆς προερχόμενα ἀγαθὰ ἀποτελέσματα· δι' αὐτῆς αἱ ἐλλείψεις ἀμφοτέρων κωλύονται ἢ καὶ κατ' ὀλίγον ἐξαλείφονται· ἐν τοιαύτῃ στενῇ συμβιώσει ἀποκτᾶ ὁ ἀνὴρ καὶ ἀκουσίως λεπτότητα τινα καὶ βᾶθος συναίσθημάτων, ἡ δὲ γυνὴ εὐρύτερον πνευματικὸν ὀρίζοντα, ὀριμότεραν γνῶσιν καὶ ἐνεργητικότητα ἐν τῇ προσπάθειά· προϊόντος δὲ τοῦ χρόνου ἐξαλείφεται βαθμηδὸν πᾶσα ὁρμὴ τοῦ πάθους καὶ ἡ σχέσις μεταβάλλεται εἰς εὐγενῆ φιλίαν.

§ 116. Ἐκ τῶν μέχρι τοῦδε ρηθέντων ἐξάγονται τὰ τοῦ γάμου καθήκοντα ὡς ἐφεξῆς· α.) ὁ γάμος πρέπει νὰ ἔχη κύριον σκοπὸν ἠθικόν· β.) οἱ σύζυγοι ὀφείλουσιν ἀμοιβαίαν γαμικὴν πίστιν ἥτοι ἀποκλειστικὴν ἀλλήλοις κοινωνίαν· γ.) φιλίαν ἐνδοτάτην ἐνδεικνυομένην δι' ἀμοιβαίας θυσίας ἐν παντί καὶ πάντοτε· δ.) ἰσότητα δικαιωμάτων, διότι ἀμφότεροι οἱ σύζυγοι συμβάλλουσιν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ γάμου· ε.) κοινωνίαν τῶν ἀγαθῶν· ς.) πᾶν ὅ,τι συντελεῖ πρὸς τὸν ἀληθῆ σκοπὸν τοῦ γάμου.

Σηγ. Ὁ γάμος καὶ ἐπιτρέπεται καὶ ὑπαγορεύεται ὑπὸ τοῦ λογικοῦ καὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ὡς μέσον ἀναγκαιὸν πρὸς αὐξησιν τοῦ ἀ.θρῶπι-νου γένους καὶ πρὸς περιορισμὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ τῶν παρεκτροπῶν τῆς φυσικῆς ὁρμῆς, δὲν ἐπιβάλλεται ὅμως ὡς καθήκον εἰς πάντα ἀνθρώπον, διότι ὑπάρχουσι λόγοι οἵτινες δικαιολογικῶς ἐμποδίζουσιν τινὰς τοῦ νὰ συνάψωσι γάμον· οἱ κυριώτεροι δὲ εἶναι· α.) ὅταν δὲν αἰσθάνεται τις τὸν ἑαυτὸν του εἴτε φυσικῶς εἴτε ἄλλως πῶς ἰκανὸν πρὸς

ἐκτέλεσιν τῶν συζυγικῶν καθηκόντων· β'.) ὅταν προτιμᾷ νὰ χρησιμο-
ποιήσῃ τὸν βίον του εἰς ἄλλα ἔργα μεγάλα καὶ ὠφέλιμα εἰς τὴν ἀν-
θρώπος ἡτα, πρὸς τὰ ὁποῖα ὁ δεσμός τοῦ γάμου τῷ γίνεται κώλυ-
μα κτλ.

ΚΣΤ.

Περὶ τῶν καθηκόντων τῶν γονέων καὶ τέκνων
πρὸς ἀλλήλους.

§ 117. Ἐπόμενον τοῦ ἠθικοῦ σκοποῦ τοῦ γάμου εἶναι τὰ ἐξ
αὐτοῦ γεννώμενα τέκνα· ἡδὴ ἀρχεται νέον σκαδιον διὰ τοὺς γονεῖς·
στάδιον προσπάθειαι καὶ εὐθύνης διὰ τὴν διατήρησιν αὐτῶν τῶν
ἔντων, ἐφ' ἃ ἐλόσαν τὴν ὑπαρξίν· ἔχουσι λοιπὸν καθήκον νὰ ἐπε-
νεργῶσιν οὐ μόνον εἰς πᾶν τὸ συντείνον πρὸς τὴν πλήρη ἀνάπτυξιν
τοῦ σώματος αὐτῶν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἀνατροφὴν καὶ τὴν πνευ-
ματικὴν αὐτῶν ἀνάπτυξιν.

Ἡ ἀνατροφή κατ' ἀρχὰς τῆς ἡλικίας τοῦ τέκνου ἀνήκει εἰς τὴν
μητέρα· προχωρούσης δὲ εἰς τὸν πατέρα, μέχρις οὗ εἶναι δυνατὸν
νὰ διδαχθῇ ἀπὸ διδασκάλου, εἰς οὗς μέλλει νὰ διατεθῇ ἢ περαι-
τέρω διανοητικῆ αὐτοῦ ἀνάπτυξιν· οἱ γονεῖς ὅμως ἐντοσούτῳ χρε-
ωστοῦσιν αὐτοὶ πρῶτοι νὰ δίδωσιν εἰς τὰ βρέφη τὰ χρυστὰ πα-
ραδείγματα· διότι τὰ βρέφη φύσει μιμητικὰ ὄντα αὐτοὺς πρῶτους
ἔχουσι ἀντικείμενα τῆς προσοχῆς των καὶ αὐτοὺς μιμοῦνται.

Πᾶσα ἀπεριοκεψία, πᾶς ἀστεῖσμός παράκαιρος, πᾶσα χαλάρω-
σις τῆς ἠθικῆς κρίσεως ἐνώπιον τῶν παιδῶν γίνεται διὰ τοὺς γο-
νεῖς βαρὺ ἔγκλημα, ἡ δὲ προσοχὴ καὶ ἐπιτήρησις εἰς τοὺς παῖδας
εἶναι ἡ πρώτη βᾶσις τῆς αὐτῶν ἠθικότητος.

Πρὸς ἐπιτυχίαν δὲ τῆς ἀπαιτουμένης ἀνατροφῆς δεόν νὰ ὑπο-
τάσσεται εἰς τὸν παιδαγωγὸν ἢ ἐξωτερικὴ τῶν παιδῶν ἐλευθερία,
ταίτην δὲ ἔχουσι τὸ καθήκον οἱ γονεῖς πρῶτοι νὰ περιορίζωσιν,
ὡσάκις τρέπονται εἰς παρεκτροπὰς καὶ νὰ κολλάζωσι αὐτὰ ἀπει-
θοῦντα, ἄνευ ὅμως ὑπερβολῆς καὶ οὐχὶ πέραν τοῦ ὀρισμένου χρό-
νου τῆς παιδικῆς ἡλικίας· ὁπότε δηλ. δίδεται αὐτοῖς κατὰ νόμον
ἡ αὐτεξουσιότης.

Ἐνώπιον τῶν παιδῶν οἱ γονεῖς ὀφείλουσι νὰ τιμῶσι τὸν διδά-
σκαλον καὶ τὸν παιδαγωγὸν ἵνα δύνανται οὗτοι νὰ ἔχωσιν ἠθικὴν

βαρύτητα ἐπὶ τῶν παιδῶν ὥστε καὶ ἐκεῖνα νὰ ὑποτάσσωνται εἰς αὐτούς· πάντοτε ὅμως οἱ γονεῖς νὰ ἐπιτηρῶσι τὸν τρόπον τῆς διδασκαλίας καὶ παιδαγωγίας καὶ νὰ προσέχωσι καὶ κρίνωσι τὴν πρόδον αὐτῶν ἐκ τῶν καρπῶν τῆς διδασκαλίας καὶ ἀνατροφῆς των.

§ 118. Τὰ δὲ καθήκοντα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς εἶναι· α.) τὸ τῆς ἐνδομύχου μεγάλης ἀγάπης καὶ τοῦ βαθυτάτου σεβασμοῦ πρὸς αὐτούς· β.) τὸ τῆς ὑπακοῆς εἰς αὐτούς ἀπολύτως μέχρις οὗ φθάσωσιν εἰς νόμου ἡλικίαν· πρὶν δὲ τούτου καὶ πρὶν ἀναπτυχθῆ τὸ λογικόν των, οἱ παῖδες πρέπει νὰ ὑπακούωσι τυφλῶς εἰς τοὺς γονεῖς χωρὶς νὰ γνωρίζωσιν οὔτε νὰ ζητῶσι τὸν λόγον τῆς προσταγῆς· δύναται ὅμως οἱ παῖδες νὰ ἀρνηθῶσι τὴν ὑπακοήν ὅταν πεισθῶσι περὶ τῆς ἀποδεδειγμένης αἰσχροῦτος αὐτῶν καὶ τῆς ἀνηθικότητος τῆς προσταγῆς καὶ ὅταν φθάσωσιν εἰς νόμου ἡλικίαν καὶ ἐνταυτῷ ὅταν ἔχωσι πρὸς τοῦτο λόγον ἀναντιρρόπον.

Ἄνίσως ὅμως ἡ ἀνίθικος προσταγὴ ὑπερβαίῃ πᾶν ὄριον ἡθιμότητος, τότε δύναται καὶ πρὶν ἐνηλικιωθῶσι νὰ ἀντιστῶσιν εἰς κακὰς καὶ παρανόμους διαταγὰς· καθ' ὅσας δὲ τὰς ἄλλας περιστάσεις, τὰ τέκνα ὀφείλουσιν ἀγάπην καὶ σεβας πρὸς αὐτούς ὡς πρωταιτίους τῆς αὐτῶν υπάρξεως καὶ θερμούς προστατάς τῆς ζωῆς καὶ προόδου των· χρεωστοῦσι δὲ ἀπαραιτήτως νὰ τοὺς ὑποστηρίζωσι προθύμως εἰς τὰς ἀνάγκας των καὶ περιθάλωσιν αὐτούς εἰς τὸ γῆρας.

KZ.

Περὶ τῶν καθήκοντων τῶν διδασκάλων
καὶ μαθητῶν πρὸς ἀλλήλους.

§ 119. Μετὰ τοὺς γονεῖς ἔρχεται ἡ σειρά τῶν διδασκάλων· ὁ εἰς ἐπαγγέλματος διδάσκαλος ἀναλαμβάνει ἔργον ὑψηλότερον καὶ ἱερώτερον ἢ τοι, τὴν διανοητικὴν λογικὴν ἀνάπτυξιν τῶν παιδῶν καὶ τὴν ἡθικὴν αὐτῶν μόρφωσιν, ἵνα ἀποκαταστήσῃ αὐτοὺς ἀγαθοὺς υἱοὺς, τιμίους πολίτας καὶ ἱκανοὺς διὰ τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν νὰ προσδεύσωσιν εἰς ὅ,τι ἀναλάβωσιν ἔντιμον ἐπάγγελμα ἐν τῇ κοινωνίᾳ.

Ἔχει λοιπὸν καθήκον ὁ διδάσκαλος· α.) νὰ ἔχη τὴν ἀπαιτου-

μένην παιδεύειν καὶ νὰ προσποθῆ διὰ τῆς μελέτης νὰ αὐξάνη τὰς γνώσεις του· β'.) νὰ ἐκτελῆ τὸ καθήκον του μετὰ ζήλου καὶ ἀρμοδίας μεθόδου, ἵνα μεταδίδῃ εἰς τοὺς παῖδας μετὰ σαφηνίαις τὰ διδασκόμενα καὶ ὠφελήσῃ αὐτούς, ἔχων τοῦτο ὡς κύριον καὶ πρῶτιστον αὐτοῦ σκοπὸν, δι'ὃν ἀνέλαβε τὸ ἔργον τοῦ διδασκάλου, ὡς δευτερεύοντα δὲ καὶ ὡς δικαίαν ἀμοιβὴν τῆς ἐκπληρώσεως τοῦ καθήκοντος αὐτοῦ τὴν χρηματικὴν ὠφέλειαν· γ'.) νὰ διδάσκῃ πάντοτε καὶ νὰ ἀναπτύσσῃ τὴν ἀλήθειαν· δύναται δὲ νὰ ἀποσιωπᾷ αὐτὴν ἐπὶ ὑψηλῶν θεωρητικῶν ζητημάτων, ὅποταν δὲν εἶναι ἀρκούντως τελειοποιημένη ἡ κρίσις τῶν παιδῶν, ἵνα μὴ ἀντὶ ὠφελείας προξενήσῃ βλάβην εἰς αὐτούς· δ'.) νὰ ἔχῃ χρηστὴν συμπεριφορὰν, ὥστε νὰ χρησιμεύῃ ὡς παράδειγμα χρηστοφείας εἰς αὐτούς.

Τοιαῦτα προσόντα δεόν νὰ ἔχῃ ὁ διδάσκαλος, ἵνα ἐκτελῆ προσήκοντως τὰ καθήκοντα αὐτοῦ· εἶναι δὲ ἄξιοι ποιῆς ὅσοι ἀγύρται ἀνευ παιδείας καὶ τῶν ἄλλων ἀπαιτουμένων προσόντων ἀναλαμβάνουσι τὸ ἐπάγγελμα τοῦ διδασκάλου ὁρμώμενοι ἐκ τοῦ μόνο σκοποῦ τῆς κερδοσκοπίας καὶ καταφεύγοντες εἰς τοῦτο ἀσυνειδήτως πρὸς πόρον ζωῆς· τοὺς τοιούτους καὶ οἱ ἀπατηθέντες γονεῖς καὶ ἡ πολιτεία ἔχουσι καθήκον νὰ στηλιτεύωσι καὶ καταδιώκωσιν.

Οἱ δὲ μαθηταὶ ὀφείλουσι α'.) νὰ σέβωνται τὸν διδάσκαλον καὶ νὰ εὐγνωμονῶσι πρὸς αὐτόν· β'.) νὰ φοιτῶσι προθύμως καὶ τακτικῶς εἰς τὰς παραδόσεις, προσέχοντες εἰς τὰ διδασκόμενα ἵνα ἀντιλαμβάνωνται ἀκριβῶς τὴν ἔννοιαν αὐτῶν· γ'.) νὰ ᾔναι φιλόπονοι καὶ ἐπιμελεῖς εἰς τὰς μελέτας αὐτῶν ἀσκοῦντες ἐπ' αὐτῶν τὴν σκέψιν καὶ τὴν κρίσιν των.

ΚΗ.

Περὶ τῶν καθήκοντων τῶν ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν πρὸς ἀλλήλους.

§ 120. Οἱ ἀδελφοὶ καὶ συγγενεῖς ὡς πλησιέστεροι ἐξ αἵματος ἔχουσι ἐκ τούτου καὶ μεγαλήτερα καθήκοντα πρὸς ἀλλήλους παρὰ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους· ὀφείλουσι λοιπὸν νὰ ἀγαπῶσιν ἀλλήλους καὶ ὑποστηρίζωσι καθ' ὅλας τὰς περιστάσεις συνερ·

γοῦντες οὐ μόνον πρὸς τὴν ὑλικὴν εὐημερίαν ἐκάστου μέλους ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν πνευματικὴν ἀνάπτυξιν καὶ μόρφωσιν αὐτοῦ, ὑποστηριζόμενοι ἀλλήλοις καὶ συμβοιθούμενοι ἐν παντὶ δυστυχίματι καὶ κατὰ πάσης ἐχθρικῆς προσβολῆς· σχηματιζόμενου δὲ τινος νομίμου γάμου, οἱ γονεῖς, οἱ ἀδελφοὶ καὶ συγγενεῖς ἐκατέρων τῶν συζύγων ἔχουσι καθήκον μὲν νὰ ἀγαπῶσι καὶ ὑπερασπίζονται καὶ βοηθῶσιν ἐν ἀνάγκῃ τὴν νέαν οἰκογένειαν, ἀλλ' οὐδέποτε νὰ ἐπεμβαίνωσιν αὐθαιρέτως εἰς τὰ ἐσωτερικὰ αὐτῆς πράγματα, τὰ ὁποῖα ἔχουσι δικαίωμα οἱ δύο σύζυγοι νὰ διαθέτωσιν ὡς βούλονται· οὔτε νὰ μιγνύωνται οὐδόλως εἰς τὰ μεταξὺ τῶν δύο συζύγων διατρέχοντα, ἀνίσως ἐκεῖνοι δὲν ζητήσωσι τὴν μεσολάβησίν των· οὐδέποτε δέ τις ἐξ αὐτῶν νὰ ρίψῃ λόγον ψυχρὸν ἢ βαρεῖαν κατηγορίαν εἰς τὸν ἕνα σύζυγον κατὰ τοῦ ἄλλου, διότι, χωρὶς νὰ τὸ αἰσθάνηται, ρίπτει πῦρ νὰ καύσῃ τὸν μεταξὺ αὐτῶν ἠθικὸν σύνδεσμον καὶ οὕτως ἐπιφέρει τὴν καταστροφὴν ἐκείνης τῆς οἰκογενείας.

ΚΘ.

Περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ οἰκοδεσπότου καὶ τῶν
θεραπόντων πρὸς ἀλλήλους.

§ 121. Οἱ οἰκοδεσπότες παραλαμβάνοντες πλησίον των ξένους ἀνθρώπους πρὸς ὑπηρεσίαν των, δεικνύουσι διὰ τούτου εἰς αὐτοὺς αἰσθήματα οἰκειότητος καὶ ἐμπιστοσύνης τὰ ὁποῖα δίδουσιν εἰς τοὺς ὑπηρετάς τὸ δικαίωμα νὰ θεωρῶνται οὐχὶ πλέον ὡς ὀλοτελῶς ξένοι.

Ἡ σχέσις αὕτη ἐκτελεῖται βεβαίως διὰ τινος συνθήκης ἐγγράφου ἢ προφορικῆς ὅπως δῆποτε· ἡ ἠθικὴ ὁμῶς δὲν ἀφήνει τὰ πράγματα ἐπ' ἀμφιβόλῳ, ἀλλὰ διαγράφει ἀκριβῶς τὰ ἐκάστου τῶν μελῶν καθήκοντα πρὸς τὸ ἄλλο ὡς ἐφεξῆς· ἦτοι, οἱ οἰκοδεσπότες ἔχουσι καθήκον α.) νὰ θεωρῶσι τοὺς θεράποντας ὡς λογικά ὄντα, ἔχοντα οἰκείαν βούλησιν καὶ ἐξωτερικὴν ἐλευθερίαν, δικαιούμενοι μόνον νὰ ἀπαιτῶσιν ἐξ αὐτῶν τὸν περιορισμὸν μόνον τοσούτου μέρους τῆς ἐλευθερίας των ὅσον παρεχώρησαν εἰς αὐτοὺς οἱ θεράποντες διὰ συνθήκης πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν ἔργων τῆς ὑπηρε-

σίας, διὰ τὰ ὁποῖα ὑπεχρέωθησαν· β'.) οἱ οἰκοδεσπότες ὑποχρεοῦνται νὰ πληρώνωσιν εἰς αὐτοὺς μισθὸν ἀνάλογον τῆς ὑπηρεσίας των καὶ τοῦτον προθύμως καὶ ἐν καιρῷ κατὰ τὴν συμφωνίαν· γ'.) νὰ μὴ ἀπαιτῶσι παρὰ τοῦ ὑπκρέτου ἔργα πλείονα τῆς συμφωνηθείσης ὑπηρεσίας· ἐξ ἐναντίας νὰ τοὺς μεταχειρίζωνται συγκαταβατικῶς καὶ ἐπιεικῶς μετριάζοντες τὰς ἀπαιτήσεις των, ὅπταν αὐταὶ φαίνωνται πολὺ βαρεῖαι· δ'.) νὰ ἐπιτηρῶσι καὶ προτρέπωσι τὴν διατήρησιν τῆς θρησκευτικότητος καὶ ἠθικότητος αὐτῶν· ε'.) νὰ φέρωνται πρὸς αὐτοὺς μετὰ συμπαθείας βοηθοῦντες αὐτοὺς εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ζωῆς καὶ ὑγείας των.

Οἱ δὲ θεράποντες ὀφείλουσι α'.) ν'ἀγαπῶσι τὴν οἰκογένειαν, ἐν ἣ πηρετοῦσι, καὶ νὰ συναισθάνωνται ὡς οἰκία τὰ ἐν αὐτῇ συμβαίνοντα εὐάρεστα ἢ δυσάρεστα· β'.) νὰ ὑπηρετῶσι πιστῶς καὶ προθύμως, ἐκτελοῦντες εὐπειθῶς τὰ τῶν μελῶν αὐτῆς δίκαια προστάγματα· γ'.) νὰ ἦναι εὐγνώμονες εἰς τὰ καλὰ καὶ τὰς χάριτας τὰς ὁποίας λαμβάνουσιν ἀπὸ τοῦ οἰκοδεσπότη καὶ τῆς οἰκογενείας του, χωρὶς νὰ παρατηρῶσι μὲ ἀυστηρὰν ἀκρίβειαν ἂν ποτε ἦ χρεῖα τὸ καλέσει νὰ τοὺς διατάξωσιν ἵνα ἐκτελέσωσιν ἔργα πλείονα τῆς συμφωνίας.

Λ'.

Περὶ τῶν καθηκόντων τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὴν πολιτείαν.

§ 122. Ἐν τῇ ἰδέᾳ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς (§ 20) ἀπεδείχθη ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἐπλάσθη τοιοῦτος ἵνα ζῇ ἐν κοινωνίᾳ μετὰ τῶν ὁμοίων του. Ἐπομένως δὲ ἐθεωρήθη (§ 29) πῶς σχηματίζεται ἡ κοινωνία καὶ ποῖος ὁ ἄριστος αὐτῆς τύπος· ἐκ τούτων ἐπεταὶ ὅτι ἡ κοινωνία εἶναι ἀφεικτον παραγόμενον τῆς πνευματικῆς καὶ σωματικῆς τοῦ ἀνθρώπου φύσεως.

Μέχρι δὲ τοῦ σημείου τούτου ἡ κοινωνία θεωρεῖται μόνον κατὰ τύπον, ἐξ οὗ προέρχεται ὁ ἠθικὸς νόμος, ἥτοι ὁ νόμος τῆς ἀρετῆς· σχηματισθεὶς ὁμοῦς τῆς πολιτείας ἥτοι τῆς κοινωνίας ὑπὸ τακτικὸν καὶ ἐννομον πολιτεῖμα, ἀναφαίνονται καὶ ἡ ἀνάγκη καὶ τῆς δικανικῆς νομοθεσίας ἥτοι τοῦ νόμου τοῦ θετικοῦ δικαίου πρὸς τὴν πρακτικὴν ἐξωμάλυσιν τῶν σχέσεων.

Ὁ νόμος τοῦ δικαίου ἐδηγεῖται μὲν ἐκ τοῦ λόγου, ἀλλ' ἔχει ὠ-
ρισμένην ἐνέργειαν ἐντὸς τῶν διαγεγραμμένων αὐτῷ ὁρίων ἤτοι,
ὀρίζει καὶ ἐπιβάλλει ἀναγκαστικῶς εἰς ἕνα ἕκαστον μόνον τὰ κα-
θήκοντα αὐταῦ πρὸς τοὺς ἄλλους τὰ στηριζόμενα ἐπὶ τοῦ ἐκάστῳ
προσήκοντες καὶ δυνάμενα νὰ διατηρήσωσιν ἐν ἀρμονίᾳ τὰς σχέ-
σεις μεταξὺ τῶν ὄλων, χωρὶς νὰ ἐπεμβαίνῃ εἰς τὰ καθήκοντα ἐ-
κάστου πρὸς ἑαυτόν. Ἐνῶ ὁ ἠθικὸς νόμος ἔχει μείζονα ἔκτασιν τῆς
ἐνεργείας του, πλὴν ὅλως ἠθικὴν, ἤτοι δὲν ἀναγκάζει ἀλλ' ὑπο-
χρεοῖ δια τοῦ λόγου ἕκαστον εἰς τὴν ἐκτέλεσιν γενικῶς τῶν κα-
θηκόντων αὐτοῦ πρὸς τε ἑαυτόν καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους, στηριζομέ-
νης τῆς ἐκτελέσεως αὐτῶν εἰς τὴν ἐλευθέραν ἐκάστου βούλησιν τὴν
ἐδηγουμένην ὑπὸ τοῦ λογικοῦ.

Ἡ πολιτεία ἄρα ἔχει ἀνάγκην καὶ εἰδικῆς νομοθεσίας, οἱ δὲ
πολιτικοὶ νόμοι διέπουντι τὰ ἐν αὐτῇ, οἱ ὅποιοι νόμοι ἀναπτύσσον-
ται καὶ τροποποιεῖντι ἀναλόγως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν ἀπαι-
τήσεων τῆς προόδου ἐκάστου ἔθνους.

Ἐκαστος λοιπὸν γεννηθεὶς ἢ προσοικειωθείς εἰς μίαν πολιτείαν
χρεωσθεῖ νὰ θεωρῇ αὐτὴν ὡς τὴν κυρίαν αὐτοῦ πατρίδα καὶ νὰ ἐκ-
τελῇ ἐν αὐτῇ ἐπακριβῶς τὰ καθήκοντα αὐτοῦ, ἐκτελῶν δὲ εὐσυνει-
δήτως ταῦτα χαίρει ὡς πολίτης καὶ πάντα τὰ δικαιώματα καὶ ὠ-
φελήματα τὰ ὀφειλόμενα εἰς πάντα τὰ μέλη τῆς πολιτείας ἐκείνης.

§ 123. Ὅθεν ἐν τῇ τακτικῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ πάντα τὰ μέ-
λη αὐτῆς ἄρχονται ὑπὸ τοῦ νόμου· ἐπειδὴ δὲ κατὰ πάντα ὀργα-
νισμόν ἢ πολιτεία ἵνα ἡ τοιαύτη ἀπαιτεῖται νὰ διοικῆται ὑπὸ τι-
νος ἀρχῆς ὅποιασδήποτε ἤτις νὰ θεωρῆται καὶ ἀτιπρῶτος τῆς
ἑκείνης κοινωνίης διευθύνων αὐτήν, διὰ τοῦτο πᾶσα πολιτεία συνί-
σταται ἐκ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς καὶ τῶν ἀρχομένων ἤτοι ὑπηκόων
ὑπήκοοι λέγονται οἱ μὴ κατέχοντες τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' ὑπακούοντες
καὶ ὑποστηρίζοντες αὐτήν, καὶ συνεργῶντες διὰ τῆς ὑποταγῆς
αὐτῶν εἰς τὸν νόμον καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἐκτελοῦσαν τὸν νόμον,
πρὸς τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ τῆς πολιτείας ὅστις εἶναι
ἡ ἐκτέλεσις τῶν κοινῶν συμφερόντων τῶν ὄλων.

Ἐὰν ἡ ἀρχὴ εἶναι ἀπόλυτος, ἕκαστος ὑπήκοος χρεωσθεῖ μὲν νὰ
ἐκτελῇ τὰς διαταγὰς αὐτῆς, ἐὰν ὅμως αὗται ἀντίκεινται εἰς τὸν
ἠθικὸν νόμον, ἕκαστος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ κάμῃ τὰς παρατηρή-
σεις του κοσμίως καὶ προσσηκόντως χωρὶς νὰ ἀποδείξῃ ἀπειθειαν καὶ
ἀντενέργειαν εἰς αὐτήν, ἀλλὰ πάντοτε ἐπικαλούμενος τὴν προστα-
σίαν τοῦ νόμου.

Ἐάν δὲ ἡ ἀρχὴ εἶναι συνταγματικὴ ἢ δημοκρατικὴ, ἔχει τὸ δικαίωμα ὡς πολίτης ν' ἀπαιτήσῃ τὴν ἀπόδοσιν τοῦ δικαίου ἀλλὰ πάντοτε διὰ νομίμων μέσων, οὐχὶ δὲ διὰ τῶν ὑπερβολῶν καὶ παρεκτροπῶν καὶ πράξεων παρανόμων, αἵτινες ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον καταλήγουσιν εἰς τὴν ἀναρχίαν πρὸς βλάβην τῆς πολιτείας καὶ αὐτοῦ τοῦ ἰδίου ὅταν ἐν ἐνὶ λόγῳ ἢ δικαιοσύνῃ καὶ ἡ φρόνησις ᾖ τὸ κύριον ἐλατήριον τῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων, τότε ἡ πολιτεία ἐκείνη διατηρεῖται καὶ ἀκμάζει.

Περὶ τῶν καθηκόντων τῶν ἀνθρώπων πρὸς τὰ
ἄλογα ζῶα καὶ πρὸς τὰ ἄψυχα ὄντα.

§ 124. Ὡς πρὸς τὰ ἄλογα ζῶα καὶ τὰ ἄψυχα ὄντα δὲν ἔχει ὁ ἄνθρωπος οὐδὲν ἠθικὸν καθῆκον ἐκ συνθήκης· διότι ταῦτα οὔτε ἔχουσιν οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ἔχωσι μέρος ἐν τῇ ὑπαρχούσῃ συνθήκῃ μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων καὶ κατὰ συνέπειαν οὔτε ἀμοιβαίότητος, οὔτε ἀνταπόδοσις ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῶν καὶ τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ὁμως ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἄλλο τι τὸ ὁποῖον τὸν διαθέτει ὑπὲρ αὐτῶν εὐνοϊκῶς, τοῦτο δὲ πρὸς μὲν τὰ ἄλογα ζῶα εἶναι συναίσθημα συμπαθείας καὶ εὐνοίας πρὸς αὐτὰ ὡς συγγενῆ ὄντα κατὰ φύσιν μετ' αὐτοῦ καὶ ἔχοντα ζῶην καὶ αἰσθησιν ὡς αὐτός· στεροῦνται δὲ τοῦ λογικοῦ ὅπερ ἔχει αὐτός καὶ τοῦτο ἐπιβάλλει μάλιστα εἰς τὸν ἄνθρωπον ὑποχρέωσιν κηδεμονίας ὑπὲρ αὐτῶν.

Τὸ συναίσθημα τοῦτο ὑποχρεοῖ αὐτὸν νὰ μὴ φρονεῖν εἰμὴ μόνον τὰ ἄγρια καὶ ἐπιβλαβῆ εἰς αὐτὸν καὶ προσέτι ἐκεῖνα ὅσα τοῦ ἀναγκαιοῦσι πρὸς τροφήν του, τὰ δὲ ἡμερα καὶ εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του χρησιμεύοντα νὰ τὰ μεταχειρίζηται ὡς κηδεμών· ἦτοι, νὰ φροντίσῃ διὰ τὴν τροφήν των, τὴν ὑγείαν των καὶ νὰ ἀποφεύγῃ πᾶν ὅ,τι δύναται νὰ τὰ βλάβῃ· ὡς τὰ ὑπερβολικὰ φορτώματα, τοὺς ὑπερβολικοὺς κόπους ἀνευ ἀνέσεως καὶ τας σκληρὰς ὑπερβολικὰς μαστιγώσεις· αὕτη δὲ ἡ ἐξ συναισθήματος προερχομένη ὑποχρέωσις αὐτοῦ πρὸς τὰ ἄλλα ζῶα παριστᾷ τὸ πρὸς αὐτὰ λεγόμενον καθῆκον.

Τὰ δὲ ἄψυχα ὄντα ἔχει μὲν τὸ δικαίωμα νὰ τὰ μεταχειρίζη-

ται ὡς βούλεται εἰς τὰς ἀνάγκας του καὶ νὰ καταστρέφῃ ὅσα βλάπτουσι τὰ συμφέροντά του, ἀλλὰ τοῦτο καθ' ὅσον οὕτως ἢ ἄλλως δὲν προσβάλλονται τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων· ὅθεν δὲν ἔχει δικαίωμα νὰ κόπῃ ὠραῖα δένδρα ἀνήκοντα εἰς τὸ κοινὸν οὔτε ἄλλας καλλονὰς τῆς φύσεως· οὐδέ ποτε αὐθαριέτως νὰ καίῃ δάση, τὸ ὁποῖον εἶναι κακούργημα, διότι προσβάλλει τὰ συμφέροντα τῶν ἄλλων· οὔτε νὰ καταστρέφῃ ἔργα τῆς τέχνης ἀριστουργήματα, τὸ ὁποῖον εἶναι ἔγκλημα πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ πρὸς τὸν πολιτισμὸν· αὗται δὲ αἱ ὑποχρεώσεις πρὸς τὰ ἀψυχα ὄντα εἶναι κυρίως καθήκοντα πρὸς τὴν κοινωνίαν.

Ταῦτα τὰ τοῦ ἀνθρώπου ἠθικὰ καθήκοντα τὰ ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ὑπαγορευόμενα καὶ ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου διαταττόμενα, τῶν δ-
ποίων ἢ ἐκπλήρωσις, ὡς ἀπεδείξαμεν προηγουμένως, ἐξαρτᾶται κυ-
ρίως ἐκ τῆς αὐτοῦ ἐλευθέρως βουλήσεως τῆς ὑπὸ τοῦ λογικοῦ ὀδη-
γουμένης καὶ διὰ τῆς ἀσκήσεως ἐνισχυομένης· ἄρα ἢ ἐκ προθέσεως
παράβασις καὶ περιφρόνησις αὐτῶν ἀποβαίνει ἀντίφασις εἰς τὴν
αὐτοῦ λογικότητα καὶ ἀρνήσις αὐτῆς· διότι ὁ ἄνθρωπος δύναται
καὶ χρεωστεῖ νὰ μορφώσῃ ἠθικῶς αὐτὸς ἑαυτὸν· πρὸς δὲ εὐκολω-
τέραν ἐπιτυχίαν τούτου τοῦ σκοποῦ δέον ἄ) νὰ στρέφῃ συνεχῶς
τὴν προσοχὴν πρὸς ἑαυτὸν καὶ νὰ ἐξετάζῃ τὰς ἐσωτερικὰς καὶ
ἐξωτερικὰς ἐνεργείας του τὰς ἀναφερομένας πρὸς ἑαυτὸν καὶ πρὸς
τοὺς ἄλλους καὶ οὕτω νὰ κρίνῃ ἐὰν αὗται ἐκτελοῦνται κατὰ τὰ
ἑαυτοῦ καθήκοντα· τὸ γινῶθι σαυτὸν εἶναι ἡ ἀσφαλεστέρα βᾶσις
τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ μορφώσεως.

Ἢ ἐξέτασις ἑαυτοῦ καὶ ἡ σύγκρισις τῶν πράξεων τῶν συμφῶ-
νως, ἢ μὴ, γινομένων πρὸς τὰς ὑπαγορεύσεις τοῦ λογικοῦ ἀνέδειξε
τοὺς ἐναρέτους ἀνδρας διαφόρων ἐθνῶν κατὰ λόγον τῆς διανοητι-
κῆς καὶ ἠθικῆς ἀναπτύξεως ἐκάστου αὐτῶν· δ' αὖ τοῦτο ὁπόταν ἐν
Ἑλλάδι ἔφθασεν εἰς ὑψηλότατον βαθμὸν ἡ ἀνάπτυξις τοῦ λογικοῦ
ἀνεφάνησαν καὶ οἱ μεγάλοι ἐκεῖ ἠθικολόγοι οἵτινες ἐξετάσαντες τὸν
ἄνθρωπον καθ' ὅλας τὰς λεπτομερείας τῆς λογικῆς αὐτοῦ φύσεως,
τὰς τάσεις αὐτοῦ, τὰς σχέσεις καὶ ἀναφορὰς, καὶ ἐκτιμήσαντες ἀ-
κριβῶς καὶ λογικῶς τὴν ἀξίαν καὶ ἀπαξίαν τῶν πράξεων αὐτοῦ ἐ-
ξέφρασαν κρίσεις πρακτικὰς αἰτινες χρησιμεύουσιν ὡς βᾶσις πρὸς
σηματισμὸν ἐπιστήμης· αὕτη δὲ εἶναι ἡ πρακτικὴ φιλοσοφία.

Ἡ ἐπιστήμη αὐτὴ ἔλαβε τὴν ἀρχὴν της ἀπὸ τῆς ἐποχῆς τοῦ Σωκράτους, μικρὸν δὲ ἔπειτα ὁ Πλάτων ἔγραψε τοὺς ἐκλεκτοὺς ἠθικοὺς διαλόγους αὐτοῦ καὶ ἐπομένως ὁ Ἀριστοτέλης τὰ ἠθικά καὶ ἄλλοι πολλοὶ συγχρόνως καὶ μετέπειτα ἔγραψαν ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὕλης· μετὰ τινὰ δὲ καιρὸν ἀνεφάνησαν καὶ ἐν Ῥώμῃ ἄριστοὶ τινες ἠθικολόγοι ὡς ὁ Κικέρων, ὁ Σενέκας, ὁ Μάρκος Αὐρήλιος καὶ ἄλλοι.

Δέον νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι γενικῶς εἰς ὅλα τὰ ἔθνη, ἐν οἷς ὑπῆρξε τακτικὴ καὶ ἔννομος κοινωνία καὶ βαθμὸς τις πολιτισμοῦ, ἀνεφάνησαν καὶ ἠθικολόγοι τινὲς κατὰ λόγον τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς ἀναπτύξεως τῶν μελῶν ἐκάστου τῶν ἐθνῶν· οὕτω ἐν μὲν τοῖς ἀρχαιότερον πολιτισθεῖσιν ἔθνεσιν ἀνεφάνη ὁ Κομφίνιος καὶ ἄλλοι ἐν τῇ Σινικῇ, καὶ ἄλλοι τινὲς ἐν τῇ Ἰνδικῇ, ὁ Ζιουράστρος, ὁ Ὀτμάνος καὶ ἄλλοι τινες ἐν τῇ Περσίᾳ κτλ. Ἐν δὲ τοῖς νεωτέροις ἔθνεσι μέχρι σήμερον πλεῖστοι ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσι ἄριστοι ἠθικολόγοι. Βῆναι δὲ ἄξιον παρατηρήσεως ὅτι καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς βαρβάροις ὑπῆρξαν καὶ ὑπάρχουσιν ὅπωςδήποτε ἠθικοὶ τινες θεσμοὶ καὶ ἠθικά δόγματα, τὸ δὲ ἔτι μᾶλλον παραδοξότερον εἶναι ὅτι καὶ ἐν αὐτοῖς τοῖς ἀγρίοις τοῖς εὐραιοκομένοις εἰς τὴν κατωτάτην βαθμίδα τῆς διανοητικῆς ἀναπτύξεως τὴν πλησιάζουσιν εἰς τὴν κτηνώδη κατάστασιν ἀπεδείχθη ὅτι ὑπάρχουσι καὶ ἠθικά τινὰ αἰσθήματα, καὶ περὶ ἀτάκτως καὶ παραλόγως πολλάκις ἐφαρμοζόμενα, ὡς ἐκ τῆς ἐλλείψεως ἐν αὐτοῖς τῆς λογικῆς ἀναπτύξεως· ἔθεν καὶ ἠρησκίαν ἔχουσι καὶ θεότητα ἀαγνωρίζουσιν, ἔστω καὶ ἐσφαλμένως ὅπωςδήποτε.

Αὕτη δὲ ἡ τάσις πρὸς τὴν ἠθικότητα ὑπάρχουσα γενικὴ κατὰ βαθμοὺς ἐν ὅλῃ τῇ ἀνθρωπότητι ἀποδεικνύει καὶ ἐπικυροῖ τὴν ἰδέαν ἣν ἐξεφοράσαμεν ἐκ πρώτης ἀρχῆς (κεφ. α. § 5) ὅτι ἡ ἠθικότης ἐν τῷ ἀνθρώπῳ δὲν εἶναι ἐπίκτητόν τι ὅλως, οὔτε ἐδύνατο αὐτὸς ἐξωθεν διὰ μόνης τῆς διδασκαλίας καὶ ἀγωγῆς νὰ ἠθικοποιηθῇ εἰς βαθμὸν ὥστε νὰ τείνῃ πρὸς τὸ ἠθικὸν ἀγαθόν, εἰάν δὲν ὑπῆρχον ἐμφυτὰ ἐν ἑαυτῷ μεγὰλα ἠθικὰ ἐλατήρια, οἷα, τὸ λογικὸν καὶ ἡ συνειδήσις ὄντα πηγὰς ἠθικότητος· ὑπάρχουσιν ὁμῶς ἐν ἑαυτῷ δυνάμει μόνον καὶ χρῆζουσιν ἀναπτύξεως κτλ.

Διὰ τοῦτο εἰς μὲν τὰ πολιτισθέντα ἔθνη ἡ ἠθικοποίησις γίνεται τελειότερα μὲν ἀλλὰ κατὰ βαθμοὺς, ἢτοι κατὰ λόγον τῆς ἠθικῆς ἀναπτύξεως ἐκάστου ἀτόμου καὶ τῆς ῥοπῆς τοῦ φυσικοῦ αὐτοῦ

ὀργανισμοῦ. Ἐν δὲ τοῖς βαρβάροις ἢ ἡλικιοποιήσις εἶναι δύσκολος καὶ ἀναφαίνεται εἰς πολὺ κατώτερον καὶ περιορισμένον βαθμὸν.

Ἐν δὲ τοῖς ἀγρίοις τοῖς οὐδόλως λογικῶς ἀναπτυχθεῖσιν ἢ ἡθι-
κότης ὑπάρχει δυνάμει μόνον, ἀναφαινομένη ἀμυδρῶς πως ἐκ μό-
νων τῶν αὐτομάτων ἐπενεργειῶν τῶν ἐμφύτων ἐν ἐχυτοῖς ἡθικῶν
ἐλατηρίων, διὰ τοῦτο καὶ ἀτελής καὶ πενιχρά ἄρα πᾶς ἄνθρωπος
γεννᾶται ἔχων ἔμφυτα ἡθικὰ προσόντα τείνοντα πρὸς τὸ ἡθικὸν ἀ-
γαθόν, ἀλλὰ πρὸς τὴν τούτου πραγμάτων ἀπαιτεῖται πρὸ πάν-
των ἢ ἡθικὴ ἀνάπτυξις καὶ ἀσκησις τοῦ λογικοῦ καὶ τῆς συνει-
δήσεως.

Τ Ε Λ Ο Σ .

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΦΑΛΜΑΤΑ.

- Σελ. 5 § 8. Ὡς ὁ τος ὠρισμένου=ὡς ὄντος ὠρισμένου.
 § » Κατ' ἠσκήν σημασίαν=κατ' ἠθικὴν σημασίαν.
 § 10. Ἡ βού ησις=ἡ βούλησις.
 § 12. Νὰ ἀποφεύγη=νὰ ἀποφεύγη.
 § 13. Σταθε ἀ=σταθερά — καὶ δυος=καὶ οὕτως.
 § 19. Ὡ οὐκ α ευ=ῶν οὐκ ἄνευ.
 § 20. Ἄ ναπτύσσο ται=ἀναπτύσσωνται.
 § » Τῆς ἠθι ὀητος=τῆς ἠθικότητος.
 § 24. Ἐξ αὐτοῦ τοῦ προορισμοῦ=ἐξ αὐτοῦ τοῦ προορι-
 [σμοῦ του.
 § 32. Λογικὰς καὶ δύνатаι=λογικαὶ καὶ δυναταὶ.
 § 35. Ὁ δὲ πρακτικὸς λόγος (§ 1)=ὁ δὲ πρακτικὸς λό-
 [γος (§ 7).
 § 37. Τὰ συναισθήματα τοῦ ἡδέως καὶ ἀγαθοῦ=τὰ συν-
 [αισθήματα τοῦ ἡδέως καὶ ἀλγεινοῦ.
 § 52. Ὑπῆρχεν εὐδιάθετος=ὑπῆρχεν ἐνδιάθετος.
 § 73. Εἶδος τι μίας ἐργασίας=εἶδος τιμίας ἐργασίας.
 Σελ. 34 § 69. Ἡ ἠθικὴ δικαιοσύνη=ἡ ἠθικὴ δικαιοσύνη.
 § 123 σειρά 4. Καὶ ἀντιπρόσωπος αὐτῆς=ὡς ἀντιπρόσωπος
 αὐτῆς.
 Εἰς δὲ τὴν σελίδα 71. τὸ τελευταῖον ἄρθρον. α) νὰ στρέφει συ-
 νεχῶς τὴν προσοχὴν πρὸς ἑαυτὸν=τὴν προσοχὴν του.
 Εἰς τὴν σελίδα 69 σειρά 9. Ὑποχρεῖ διὰ του λόγου=ὑπο-
 χρεοὶ διὰ τοῦ λόγου.
-

SISMANOGLIO
MEGANO

Τιμᾶται ἐπὶ γροσίων ἀργυρῶν.

© HISMANOGLIO
MUSEO